

ADMINISTRATĪVĀ UN KRIMINĀLĀ JUSTĪCIJA

JŪLIJS
AUGUSTS /2016
SEPTEMBRIS

Nr. 3 (76)

Baltijas Starptautiskās
akadēmijas zinātniski
teorētisks žurnāls

Galvenais redaktors
Dr.iur. Dainis Mežulis

Redakcijas kolēģija
Dr.iur. Petrus C. van Duyne (Nīderlande)
Dr.habil.iur. Jans Vidackis (Polija)
Dr.habil.iur. Viktors Justickis (Lietuva)
Dr.iur. Kristians Arbaiters (Vācija)
Dr.iur. Anatolijs Volobujevs (Ukraina)
Dr.iur. Larisa Beļajeva (Krievija)
Dr.iur. Petro Bilenčuks (Ukraina)
Dr.habil.iur. Jāns Huiks (Igaunija)
Jur.zin.kand. Vladimirs Rudņevs (Krievija)
Dr.iur. Valērijs Bužors (Moldova)
Dr.phil. Dilip K. Das (ASV)
Dr.iur. Kes Kvantens (Nīderlande)
Dr.iur. Sandra Kaija (Latvija)
Dr.iur. Ārija Meikališa (Latvija)
Dr.iur. Vitolds Zahars (Latvija)
Dr.habil.iur. Anrijs Kavalieris (Latvija)
Dr.habil.iur. Osvalds Joksts (Latvija)
Dr.iur. Aivars Endziņš (Latvija)
Dr.iur. Jānis Načisčionis (Latvija)
Dr.iur. Jānis Baumanis (Latvija)
Dr.iur. Ivars Kronis (Latvija)
Dr.habil.phil. Ivans Vedins (Latvija)
Dr.iur. Ziedonis Rags (Latvija)
Dr.philol. Jeļena Bescennaja (Latvija)

Literārā redaktore
Dr.philol. Jeļena Bescennaja

Izgatavots
SIA "Petrovskis un Ko"

Vāka autore
Anita Dimante

Visi raksti ir recenzēti atbilstoši
Latvijas Zinātnes padomes prasībām.
Recenzijas ir pieejamas žurnāla redakcijā.

Autoru viedoklis var nesakrist
ar redakcijas kolēģijas viedokli.
Par faktu pareizību atbild rakstu autori.

SATURS

Krimināltiesību apakšnozare

A. Kipāne Vardarbības un cietsirdīgas izturēšanās
pret bērnu jēdzienu saturs
krimināltiesiskās problēmas 4

I. Mihailoviča,

R. Giedrite-Mačiuliene Vardarbības ģimenē ierobežošanas regulējums
un prakse Lietuvā 13

A. Šaforostovs Kontrabandas subjektīvā puse 23

Ļ. Švecova Nodokļu krāpšanas fenomens: kvalifikācijas
krimināltiesiskā problemātika PVN jomā 29

Administratīvo tiesību apakšnozare

C. Markova Lēmuma par Eiropas Cilvēktiesību konvencijas
6. pantu ietekme uz Bulgārijas administratīvo
tiesu praksi 38

Civiltiesību apakšnozare

I. Kronis Kreditoru prasījumi juridiskās personas
maksātspējas procesā 44

O. Borisova Civiltiesiskās atbildības par kodolkaitējumu
aspekti Bulgārijā 59

M. Mirzahanova,

J. Mirzahanovs Civiltiesiskā rīcībspēja 70

Latvijas Zinātnes padomes lēmums Nr. 1–2–1
Rīgā, 2007. gada 23. janvārī

Latvijas Zinātnes padome, pamatojoties uz Latvijas Republikas „Zinātniskās darbības likumu” (19.05.2005.) un „Latvijas Zinātnes padomes nolikumu” (LR MK Noteikumi Nr. 383, 09.05.2006.), nolemj iekļaut LŽP Vispārārtzīto recenzējamo zinātnisko izdevumu sarakstā žurnāla „Administratīvā un Kriminālā Justīcija” trīs sadaļas: krimināltiesības, policijas tiesības, kriminālistika un operatīvās darbības teorija.

Latvijas Zinātnes padomes priekšsēdētājs akadēmiķis **J.Ekmanis**

Baltijas Starptautiskās
akadēmijas izdevums
Reģ. apl. Nr.000702194

Mūsu adrese
Lomonosova iela 4, Rīga, Latvija, LV-1019
e-pasts: justicija@bsa.edu.lv
Tālr./fakss: 67100242

CONTENT

Department of Criminal Law

- A. Kipāne** Problems of interpretation of cruelty and violence towards minor in criminal law
I. Michailovič, R. Giedrytė-Mačiulienė Policy and practice dealing with domestic violence cases in Lithuania
A. Šaforostovs The subjective side of smuggling
L. Švecova Tax fraud phenome: qualification due to criminal law in field of VAT

Department of Administrative Law

- C. Markova** Amendment of the case-law of courts in Bulgaria on administrative cases as a consequence of a resolution on art. 6 of European Convention on Human Rights

Department of Civil Law

- I. Kronis** Creditor claims in the insolvency proceedings of a legal entity
O. Borisova Legal aspects of the regime of civil liability for nuclear damage in Bulgaria
M. Myrzakhanova, Y. Myrzakhanov. Active legal capacity in civil law

СОДЕРЖАНИЕ

Отрасль уголовного права

- А. Кипане** Уголовно-правовые проблемы разделения понятий насилия и жестокого обращения с детьми
И. Михайлович, Р. Гиедрите-Мачулиене Политика и практика по делам в области домашнего насилия в Литве
А. Шафоростов Субъективная сторона контрабанды
Л. Швецова Феномен налогового мошенничества: уголовно-правовые проблемы квалификации в области НДС

Отрасль административного права

- Ц. Маркова** Влияние решения о статье 6 Европейской конвенции по правам человека на практику административных судов Болгарии

Отрасль гражданского права

- И. Кронис** Требования кредиторов в процессе неплатежеспособности юридического лица
О. Борисова Правовые аспекты гражданско-правовой ответственности за ядерный ущерб в Болгарии
М. Мырзаханова, Е. Мырзаханов. Дееспособность в гражданском праве

INHALT

Fachbereich Strafrecht

- A. Kipāne** Gewalt an Kindern bzw. Misshandlung von Kindern: zu strafrechtlichen Problemen der Begriffsinhalte und – unterschiede
I. Michailovič, R. Giedrytė-Mačiulienė Gesetzliche Regelungen und Rechtspraxis für die Bekämpfung der häuslichen Gewalt in Litauen
A. Šaforostovs Die subjektive Seite des Schmuggels
Z. Markova Auswirkung der Entscheidung über das Verständnis des *Art. 6* der Europäischen Konvention zum Schutz der Menschenrechte und Grundfreiheiten auf Rechtsprechung des Verwaltungsgerichts Bulgarien
L. Švecova Phänomen der Steuerhinterziehung und Probleme der Qualifikation dieses Verbrechens im Strafrecht im Bereich Mehrwertsteuer

Fachbereich Verwaltungsrecht

- I. Kronis** Forderungen der Gläubiger im Insolvenzverfahren über das Vermögen *juristischer Personen*
O. Borisova Regelung zur zivilrechtlichen Haftung im Bereich der Kernenergie in Bulgarien

Fachbereich Zivilrecht

- M. Mirzahanova, J. Mirzahanovs.** Zur Handlungsfähigkeit im bürgerlichen Recht

**Profesors
Anrijs Kavalieris**
(1933.23.11.-2016.23.08.)

Esam zaudējuši izcilu zinātnieku profesoru Dr. habil. iur. Anriju Kavalieri – cilvēku, kurš gandrīz savu sešdesmit gadu darba mūžu veltījis noziedzības apkarošanai un jaunās juristu paaudzes izglītošanai. Viņš bija vadošais kriminālistikas speciālists Latvijā – kriminālistika, operatīvās darbības teorija un prakse, likumpārkāpēju kriminālmeklēšana, noziegumu izmeklēšana bija viņa mūža darbs un vienlaikus sirdslieta. A. Kavaliera darba kolēģi raksturo viņu kā vienu no labākajiem visu laiku Iekšlietu ministrijas vadošajiem darbiniekiem, kura personībai piemita augsts intelekts, godaprāts, novatoriska pieeja jebkuram darāmajam darbam, prasīgums pret padotajiem un pret sevi pašu.

Profesora A. Kavaliera radošo zinātnisko darbību vispārliciecinātāk raksturo liels izdots monogrāfiju, mācību grāmatu un zinātnisko rakstu skaits, kam ir paliekoša nozīme tiesībsardzības iestāžu darbībā un tiesību zinātnes studijās augstskolās. Anriju Kavalieri – izcilu zinātnieku un pedagogu, aizrautīgu sava darba darītāju, spilgtu personību mūžīgi glabās savās atmiņās Latvijas augstskolu mācītspēki, zinātnieku un studējošo saime, visi, kam bija iespēja tikties un iepazīt šo jauko cilvēku.

**Profesors
Ziedonis Rags**
(1944.18.06.-2016.02.10.)

Latvijas juristu saime ir zaudējusi ievērojamu tiesībzinātnieku un jauku cilvēku, profesoru, Dr. iur. Ziedoni Ragu.

Ziedonis Rags, būdams apveltīts ar augstu intelektu, aktīvi darbojās gan jauno juristu sagatavošanā, gan Latvijas tiesību zinātnes jomā, un viņa desmitos skaitāmās zinātniska rakstura publikācijas par jurisprudences problemātiku un izdotās grāmatas ir labākais apliecinājums viņa atstātajam mantojumam. Z. Rags ilgu laiku bija arī zinātniski teorētiskā žurnāla “Administratīvā un Kriminālā Justīcija” redkolēģijas loceklis un daudz pūļu veltīja mūsu lolotā izdevuma kvalitātes uzlabošanai un atpazīstamības celšanai.

Ziedoņa Raga piederība jurista ideālam, viņa izturētība un pārliecinošā rīcība kā cilvēkam, kam svēti bija Latvijas konstitucionālie principi un cerība par vēl skaistāku savas Dzimtenes izaugsmi, dzīvos Latvijas juristu, viņa laikabiedru un domubiedru sirdīs un atmiņās.

Žurnāla “Administratīvā un Kriminālā Justīcija” redkolēģija

KRIMINĀLTIESĪBU APAKŠNOZARE

VARDARBĪBAS UN CIETSIRDĪGAS IZTURĒŠANĀS PRET BĒRNU JĒDZIENU SATURA KRIMINĀLTIESISKĀS PROBLĒMAS*

*Dr. iur. Aldona Kipāne,
Rīgas Stradiņa universitāte, Juridiskā fakultāte, Latvija*

Mūsdienu dinamiskais un pārmaiņu pilnais dzīves ritms, jauni izaicinājumi, specifiskas sociālas un ekonomiskas intereses caurstrāvo praktiski visas dzīves sfēras. Tas ietekmē cilvēku savstarpējās attiecības, pastiprinot vardarbīgas rīcības izpausmes, īpaši asi izpaužoties attiecībā pret bērniem. Vardarbība, cietsirdība un nežēlība ir nopietns drauds bērna normālai attīstībai, veselībai un dzīvībai.

Vardarbības terminoloģija satur daudzus savstarpēji saistītus terminus, piemēram, agresija, konflikts, naidīgums u. c. Vardarbība, agresija, cietsirdība un nežēlība ir visuresoša, tas ir plaši pastāvošs fenomens, un tā klātbūtne nav atkarīga no kultūras īpatnībām¹. Vārda „vardarbība” saturam un tās dažādo izpausmju izpratnei (politisko, psiholoģisko, socioloģisko, filozofisko, medicīnisko, reliģisko, seksuālo un citu) tiek veltīta visas pasaules uzmanība. Vardarbības jēdzienam ir variativitātes izpausmes, kā arī kontekstu un formu dažādība, tāpēc grūti atrast universālu definīciju, iespējams, šāda daudzpusēja pieeja nav sekmējusi vienotas koncepcijas izveidi².

Pamatā vardarbība tiek raksturota kā agresīva darbība pret upuri, apzīmējot noteiktu darbību, procesu un piespiedu metodes pret kādu (rupjas varas lietošana; nelikumīga piespiešana utt.). Vardarbības enciklopēdijā³ vardarbība definēta kā uzvedība, kuras mērķis ir aizskart cilvēku vai iznīcināt materiālus objektus, savukārt agresija – kā tīši paredzēti centieni nodarīt kaitējumu cilvēkiem vai iznīcināt īpašumu. Pasaules Veselības organizācija (PVO) vardarbību definē kā tīšu iedomātu vai reāla fiziska spēka vai varas apzinātu lietošanu pret sevi, citu personu, grupu vai kopienu, kas izraisa vai spēj izraisīt ievainojumu, nāvi, psiholoģisku kaitējumu,

attīstības traucējumus vai zaudējumus. Sniegtais skaidrojums atklāj vardarbības ietekmes sfēras plašo aspektu. PVO ir ieviesusi vardarbības tipoloģiju⁴, iedalot vardarbību trīs lielās kategorijās atkarībā no tā, kas veic vardarbības aktu: **pret sevi vērstā vardarbība**, ko persona raida pret sevi pašu – suicidāla uzvedība, pašnāvība, kaitējuma nodarīšana sev pašam jeb pašsakropļošana; **starppersonu vardarbība**, ko personai nodara cits indivīds vai maza indivīdu grupa, piemēram, ģimene/partneris un kopiena; **kolektīvā vardarbība**, ko veic lielākas grupas: valstis, organizēti politiskie grupējumi, militārie grupējumi un teroristu organizācijas. Kolektīvo vardarbību iedala sociālajā, politiskajā un ekonomiskajā.

Latvijā veikto pētījumu rezultāti atklāj, ka starppersonu vardarbības aspektā sabiedrība visbiežāk atpazīst vardarbību pret bērniem. Bērnu aizsardzība no visāda veida ļaunprātīgas izmantošanas nostiprināta vairākos starptautiskos tiesību aktos. Atbalstāms ir uzskats, ka „mūsdienu starptautiskās tiesības bērnu aizsardzībā ir visnotaļ modernas un attīstītas. Starptautiskās tiesības paredz bērnu tiesību efektīvu aizsardzību. Vienlaikus starptautiskā sabiedrība saskaras ar ļoti nopietniem bērnu tiesību pārkāpumiem daudzās pasaules valstīs”⁵. PVO piedāvātais vardarbības pret bērnu definējums, ietver visas fiziskās

* *Pētījums prezentēts Starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē “SABIEDRĪBA. CILVĒKS. DROŠĪBA. 2016. DROŠĪBA UN TIESISKĀ KĀRTĪBA ĢEOPOLITISKO RISKU APSTĀKĻOS” 2016. gada 22. aprīlī Rīgā. Konferencē rīkotāji Baltijas Starptautiskā akadēmija un sabiedriskā organizācija Society for Baltic Security*

un/vai emocionālās cietsirdības (nežēlības), seksuālās vardarbības, novārtā pamešanas vai nolaidīgas izturēšanās vai komerciālas vai savādākas ekspluatācijas formas, kas var izraisīt reālu vai potenciālu kaitējumu bērna veselībai, dzīvībai, attīstībai vai pašcieņai, bērnam atrodoties atbildības, uzticēšanās un/vai varas attiecību kontekstā⁶. Tātad, saskaņā ar minēto definējumu varam nošķirt šādas vardarbīgas rīcības formas pret bērnu: fiziskā vardarbība, seksuālā vardarbība, emocionālā (psiholoģiskā) vardarbība un aprūpes trūkums.

Vecāku nolaidība vai bērna novārtā pamešana izpaužas kā bērna pamatvajadzību neapmierināšana. Pētījumi Latvijā rāda, ka biežāk sastopamās vecāku nolaidības formas ir fiziskā, emocionālā nerūpēšanās par bērnu, nerūpēšanās par bērna veselību, izglītību un sociālajām vajadzībām. Likumdevējs Latvijā aprūpes trūkumu Krimināllikuma 174. pantā ir apzīmējis kā cietsirdīgu apiešanos ar nepilngadīgo.

Raksta mērķis ir, analizējot Krimināllikuma 174. pantā noteiktā noziedzīgā nodarījuma sastāvu, izvērtēt kvalifikācijas problēmas, kas rodas, nošķirot jēdzienus vardarbīga un cietsirdīga apiešanās ar nepilngadīgo. Pētījumā pielietota analīzes un sintēzes metode, tiesību normu interpretācijas metode. Konkrētu piemēru atspoguļojumam izmantoti judikatūras materiāli.

Krimināllikuma 174. pants ir speciālā norma, kas aizsargā mazgadīgo un nepilngadīgo, kurš atrodas materiālā vai citādā atkarībā no kādas personas. Nodarījums tieši vērst uz nepilngadīgā, mazgadīgā fiziskās, psihiskās veselības interešu, normālas fiziskās un garīgās attīstības interešu aizsardzību. Saskaņā ar Valsts policijas⁷ statistikas datiem, pēdējo četru gadu laikā (2012.–2015.) no cietsirdīgas vai vardarbīgas apiešanās cietuši 346 bērni. Attiecīgi pa gadiem: 2015. gada laikā no vardarbīgas vai cietsirdīgas apiešanās cietuši 95 bērni (50 – zēni; 49 – meitenes), 2014. gadā – 107 (zēni – 53; meitenes – 54); 2013. gadā – 64 (zēni un meitenes – 32); 2012. gadā – 76 (40 – zēni; 36 – meitenes). Pēc Tiesu informācijas sistēmas (TIS)⁸ datiem, pēdējo četru gadu laikā atbilstoši Krimināllikuma 174. pantam notiesātas 167 personas (no tiem 34 – sievietes).

Krimināllikuma 174. panta pirmajā daļā noteikta kriminālatbildība par cietsirdīgu vai vardarbīgu apiešanos ar nepilngadīgo⁹, ja ar to nepilngadīgajam nodarītas fiziskas vai psihiskas ciešanas un ja tās nodarījušas personas, no kurām cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs un ja šīm darbībām nav Krimināllikuma 125. panta vai

126. panta paredzētās sekas. Panta otrajā daļā kvalificēts sastāvs – par tām pašām darbībām, ja tās izdarītas pret mazgadīgo¹⁰.

Minētais noziedzīgais nodarījums apdraud nepilngadīgas un mazgadīgas personas materiāli vai citādi atkarīgas personas psihisko un/vai fizisko veselību, jo tiek nodarītas tieši tāda veida ciešanas¹¹. Par cietsirdīgu vai vardarbīgu apiešanos ar nepilngadīgo un mazgadīgo pie kriminālatbildības saucama fiziska un pieskaitāma, četrpadsmit gadu vecumu sasniegusi persona, no kuras nepilngadīgais, mazgadīgais cietušais ir materiāli vai citādi atkarīgs, piemēram, vecāki, adoptētāji, pedagogi, vecākie brāļi un māsas ģimenē, kuri palikuši bez vecākiem, u. c. Tātad par minētā noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu pie kriminālatbildības saucams speciālais subjekts – persona, kurai piemīt ne vien nodarījuma subjekta pamat pazīmes – pieskaitāmība un kriminālatbildības vecums, bet panta dispozīcijā paredzētās īpašības, kas ir konkrētā noziedzīgā nodarījuma sastāva subjekta obligātas pazīmes¹². Būtiski ir norādīt, lai konstatētu minētā nodarījuma speciālā subjekta esamību, jākonstatē materiālas atkarības vai citādas atkarības pazīmes. Turklāt nodarījuma kvalifikācijai pietiekama viena atkarības veida konstatācija. Piemēram, būdams nepilngadīgās N. I. tēvs, t. i., persona, no kuras cietusī materiāli vai citādā veidā atkarīga, izdarīja vardarbību apiešanos ar nepilngadīgo, nodarot fiziskas un psihiskas ciešanas. Jēdziens atkarība, latviešu skaidrojošā vārdnīcā tiek skaidrots kā atrašanās kāda varā, ietekmē, patstāvības trūkums¹³. Ar materiālu atkarību jāsaprot tādas attiecības starp vainīgo un cietušo, kad vainīgajam ir pienākums sniegt cietušajam būtisku materiālu palīdzību vai cietušais atrodas pilnīgā vainīgā apgādībā. Ar citādu atkarību krimināltiesībās saprot militāras, darba, dienesta attiecības, attiecības starp pedagogu un skolnieku, medicīnas darbinieku un pacientu, fiziski nespējīgu vai psihiski slimu un tā kopēju, atkarību, kas izriet no radniecības, laulības u. tml.¹⁴

Kriminālatbildība paredzēta par tādu cietsirdīgu vai vardarbīgu apiešanos ar cietušo, kā rezultātā cietušajam 1) nodarītas fiziskas vai psihiskas ciešanas; 2) viegli miesas bojājumi. Izmeklēšanas un tiesu praksē nostiprinājusies atziņa, ja persona ar vardarbīgu apiešanos nepilngadīgajam, kurš ir materiāli vai citādi atkarīgs no viņas, nodarījusi vieglus miesas bojājumus, nodarījums kvalificējams tikai pēc Krimināllikuma 174. panta¹⁵. Augstākās tiesas

prakses apkopojumā krimināllietās par cietsirdīgu un vardarbību pret nepilngadīgo¹⁶ norādīts, ka obligāts kriminālatbildības nosacījums ir fizisku vai psihisku ciešanu nodarīšana cietsirdīgas vai vardarbīgas apiešanās rezultātā, jo, nekonstatējot tādas sekas, persona par cietsirdību un vardarbību pret nepilngadīgo saucama pie administratīvās atbildības saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksu¹⁷.

Fiziskas ciešanas ir fiziskās vardarbības tiešas sekas, un tās tiek saistītas ar ķermeņa sāpēm, ko izraisa fiziska spēka pielietošana, dažāda veida fiziskas traumas, ievainojumi utt., un kas izpaužas kā negatīvas sajūtas: sāpes, drudzis, nelaba dūša, reiboņi un citi slimīgi simptomi. Piemēram, V. Z. vardarbīgi apgājies ar savas kopdzīvotājas piecus gadus veco dēlu – satvēris bērnu aiz rokām un pielicis bērna abas dūrītēs savilktais rokas pie istabā iekurtās krāsns mūrīša, turot tās piespiestas klāt pie karstā mūrīša vairākas sekundes un izraisot abu plaukstu pirkstu I un II pakāpes apdegumus, kas pēc sava rakstura pieskaitāmi viegliem miesas bojājumiem ar īslaicīgu veselības traucējumu¹⁸.

Psihiskās ciešanas (psihiskās sekas, psihiskais kaitējums) ir psihiskās (emocionālās) vardarbības rezultāts, kas izpaužas kā kaitīgas izmaiņas cilvēka emocionālajā sfērā negatīvu psihisku stāvokļu veidā jeb kā emocionālais stress. Speciālajā literatūrā¹⁹ skaidrots, ka emocionālais stress rodas draudu, aizvainojuma situācijās, kad bailes (bažas) par draudu realizēšanu, aizvainojums un pazemojums var novest pie psihisko procesu norises izmaiņām, emocionālām novirzēm, darbības motivācijas sfēras transformācijas, kustības un runas centru darbības traucējumiem, tādējādi ietverot bērna sociālās, emocionālās, kognitīvās un intelektuālās attīstības traucēšanu un/vai bērna uzvedības neatbilstošu mainīšanu. Psihisko ciešanu nodarīšanas fakts obligāti jāpamato ar ekspertīzes atzinumu vai ar psihologa atzinumu par psiholoģiskās izpētes rezultātiem. Piemēram, S. N. ilgstošās fiziskas un emocionālas vardarbības rezultātā viņa četrus gadus vecā dēla psihē konstatējamas fiziskās un emocionālās vardarbības sekas, kas izpaužas ar pazeminātu emocionālo briedumu, apgrūtinātu saskarsmi, agresivitāti uzvedībā, paaugstinātu trauksmainību, emocionālo spriedzi, nedrošības, neaizsargātības sajūtu, pretrunīgām izjūtām saistībā ar tēvu, kas rada tieksmi pasniegt vēlamo par esošo – fantazēšana par tēva nākšanu ciemos²⁰. Citā gadījumā, cietušajiem tika konstatēti psihoemocionāli traucējumi un psihosomatiskas

reakcijas, depresīvas iezīmes, atsevišķi pēc traumas stresa simptomi, trauksme, vainas sajūta, nedrošības sajūta, neziņa un neizpratne par patēva rīcību, bailes no patēva un viņa atriebības²¹.

Krimināllikuma 174. pantā paredzētā nozieguma sastāvs ir formāls, tas ir pabeigts ar fiziskas vai psihiskas vardarbības lietošanas brīdi, vai arī ar brīdi, kad bērns atstāts bez aprūpes, kas sakrīt ar fizisku vai psihisku ciešanu nodarīšanas brīdi.

No subjektīvās puses Krimināllikuma 174. pantā ietvertais nodarījums ir tīšs, to raksturo tiešs nodoms, jo vainīgais apzinās savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veic vai pieļauj. Fizisku vai psihisku ciešanu nodarīšanu cietsirdības vai vardarbības rezultātā vainīgais var vēlēties vai apzināti tās pieļaut, taču tas neietekmē nodarījuma subjektīvās puses raksturojumu kopumā.

Atbilstoši KL 174. panta pamatsastāvā ietvertā nodarījuma objektīvā puse var izpausties gan kā aktīva darbība, gan bezdarbība:²²

1) Cietsirdīga apiešanās ar cietušo, kas izpaužas kā necilvēciska attieksme pret bērnu, cietušā goda un cieņas pazemošana, ņirgāšanās par viņu, atstāšana bez aprūpes, ēdiena, dzēriena vai pamešana novārtā; izdzīšana no mājām un tamlīdzīgas darbības. Cietsirdīga apiešanās no objektīvās puses ir bezdarbība, ko raksturo nolaidīga izturēšanās pret bērnu – tā aprūpes un uzraudzības pienākumu nepildīšana, bērna pamešana novārtā, kad netiek ievērotas bērna medicīniskās, emocionālās, vides un fiziskās vajadzības²³.

2) Vardarbīga apiešanās ar cietušo. Krimināllikuma zinātniski praktiskajā komentārā skaidrots, ka vardarbīga apiešanās var izpausties kā draudi ar fizisku izrēķināšanos (psihiska vardarbība) vai fiziska vardarbība – sišana, piekaušana, spīdzināšana, piemēram, var minēt šādu rīcību, zīdaiņa agresīva raustīšana, nēsāšana aiz rokām un kājām, turēšana ar galvu uz leju.

Tātad tie ir divi patstāvīgi un alternatīvi noziedzīgās rīcības izpausmes veidi. Šīs rīcības veidi konkretizējami un precīzi norādāmi gan apsūdzībā, gan tiesas spriedumā. Šajā aspektā analizējami jēdzieni vardarbīga apiešanās un cietsirdīga apiešanās.

Īpašības vārds “cietsirdīgs”²⁴ apzīmē: 1) vienaldzīgs, nejūtīgs pret citu ciešanām, nežēlīgs; 2) tāds, kurā izpaužas šāda īpašība. Cietsirdība ir sociāli psiholoģisks fenomens, kas izpaužas dzīvai būtnei ar konkrētā kultūrā

nepieņemamiem paņēmienu. Ja vardarbīga apiešanās ar nepilngadīgo saistāma ar fiziska spēka, draudu vai citādas iedarbības uz cietušā psihi pielietošanu, kas ir aktīvas darbības, tad cietsirdīgu apiešanos ar cietušo raksturo nolaidīga izturēšanās pret bērnu – tā aprūpes un uzraudzības pienākumu nepildīšana, bērna pamešana novārtā, kad netiek ievērotas bērna medicīniskās, emocionālās, vides un fiziskās vajadzības²⁵. Piemēram, K. A. bija ieslēdzis jaunāko meitu dzīvojamā istabā, un nelaida ārā vismaz trīs dienas, tai laikā pieņemot ciemiņus un lietojot alkoholu, kā arī bez virsdrēbēm izdzina no telpām ziemas salā.

Vardarbību krimināltiesībās iedala:

- Fiziskā vardarbība, kas izpaužas kā spēka pielietošana ikvienā veidā un izmantojot jebkādu līdzekļus un paņēmienus²⁶. Fiziskā vardarbība var būt saistīta ar 1) iedarbību uz cilvēka ādas virsmu; 2) tiešu iedarbību uz iekšējiem orgāniem un audiem²⁷. Tādējādi tiek apdraudēta cilvēka fiziskā drošība. Fiziski vardarbīga izturēšanās pret bērnu ir saistīta ar situācijām, kuru rezultātā bērnam apzināti tiek nodarītas fiziskas ciešanas un rodas miesas bojājumi. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 11. pants nosaka, ka fiziska vardarbība ir bērna veselībai vai dzīvībai bīstams apzināts spēka pielietojums saskarsmē ar bērnu vai apzināta bērna pakļaušana kaitīgu faktoru, tai skaitā, tabakas dūmu iedarbībai.
- Psihiskā (emocionālā) vardarbība ir tāda rīcība, kas liek bērnam izjust emocionālu spriedzi, apdraudot vai ietekmējot vecumam atbilstošu emocionālu attīstību. Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1. panta 12. punktā skaidrota kā bērna pašcieņas aizskaršana vai psiholoģiska ietekmēšana (draudot viņam, lamājot, pazemojot viņu, bērna klātbūtnē vardarbīgi izturoties pret viņa tuvinieku vai citādi kaitējot viņa emocionālajai attīstībai). Varam secināt, kā emocionālā vardarbība pret bērnu vērtējama arī vardarbība, kas vērsta pret bērna māti bērna klātbūtnē. Speciālisti ir norādījuši uz to, ka „vecāku savstarpējā agresija, tieši neskarot bērnu, rada sarežģītumus gan viņa pasaules internalizācijas²⁸ procesā, gan izpaužas ārēji kā bērna uzvedības problēmas”²⁹. Pētījumi rāda, ka aptuveni 50–70% gadījumu, kad konstatēta vardarbība pret sievieti ģimenē, arī bērni, kas dzīvo kopā ar sievieti, ir pakļauti vardarbības riskam. Turklāt šādiem bērniem ir lielāka iespēja piedzīvot vardarbību, īpaši fizisko. Apmēram 45% no varmākām (angļu val. *batterers*) paziņoja par to, ka uzauguši apstākļos, kur bijuši liecinieki vardarbībai ģimenē³⁰.
- Seksuālā vardarbība ir bērna iesaistīšana seksuālās darbībās, ko bērns nesaprot vai kurām nevar dot apzinātu piekrišanu (Bērnu tiesību aizsardzības likums). Piemēram, ar Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2013. gada 21. maija spriedumu lietā Nr. K30-0291-13/1, krimināllieta Nr. 11091038811, T. F. atzīta par vainīgu KL 174. panta otrajā daļā paredzētā nozieguma izdarīšanā, norādot, ka viņa cietsirdīgi un vardarbīgi apgājusies ar savu mazgadīgo dēlu, proti, no 2005. gada, kad bērns bija vien trīs gadus vecs, līdz 2011. gada 4. janvārim vairākkārtīgi un sistemātiski mazgadīgā dēla klātbūtnē nodarbojās ar dzimumattiecībām ar pirmstiesas kriminālprocesā nenoskaidrotiem vīriešiem, paļaudamās, ka mazgadīgais ir aizmidzis un neredz iepriekšminētās darbības, un tādējādi, pakļaudama mazgadīgo pieaugušo seksualitātei, kas ir viens no seksuālās vardarbības veidiem, nodarīja mazgadīgajam psihiskas ciešanas. 2011. gada 4. janvārī, būdama alkohola ietekmē, aiz dusmām deviņus gadus vecajam dēlam ne mazāk kā trīs reizes ar dūri iesita pa seju, pēc tam ar abām rokām satvēra mazgadīgo aiz kakla un žņaudza, nodarīdamam miesas bojājumus – vaiga sasitumu ar asinsizplūdumiem, kā arī fiziskas un psihiskas ciešanas. No apraksta redzams, ka T. F. ir pieļāvusi fizisku vardarbību pret mazgadīgo, kas atbilst KL 174. panta otrajā daļā paredzētā nodarījuma pazīmēm. Taču T. F. netika inkriminētas darbības par stāšanās dzimumattiecībās mazgadīgā dēla klātbūtnē, jo atbilstoši krimināltiesību teorijas³¹ un prakses atziņām³² seksuālu darbību, piemēram, dzimumakta, anāla vai orāla akta, darbību, kas vērstas uz dzimumtieksmju apmierināšanu pret dabiskā veidā, izdarīšana mazgadīgā klātbūtnē ir vērtējama kā fiziska pavešana netiklībā. Šajā gadījumā būtu risināms jautājums par Krimināllikuma 174. pantā otrajā daļā paredzētā noziedzīgā nodarījuma kopību ar Krimināllikuma 162. pantu (pavešana netiklībā).

Vardarbība savās izpausmēs reti ir viendabīga. Aksiomātiski skaidrs, ja persona cieš no fiziskas un/vai seksuālās vardarbības, tad vienlaikus piedzīvo arī emocionālu vardarbību. Seksuālās vardarbības upuris parasti tiek pakļauts arī

fiziskajai un emocionālajai vardarbībai. Fiziskās vardarbības upuris vienlaikus tiek pazemots arī emocionāli. Piemēram, Rīgas pilsētas Kurzemes rajona tiesas 2015. gada 14. septembra spriedumā Nr. K28-0425-15 konstatēs, ka /pers. A/ vardarbīgi apgājās ar mazgadīgajiem, un ar to mazgadīgajiem nodarītas fiziskas un psihiskas ciešanas, un tās nodarījusi persona, no kuras cietušie ir materiāli un citādi atkarīgi, un tieši: /pers. A/ 2015. gada 23. aprīlī ap pulksten 20.30, būdams alkohola ietekmē, ieradās savā faktiskajā dzīvesvietā, kur dzīvoja faktisku kopdzīvi ar /pers. B/, turklāt audzinot kopīgo bērnu /pers. C/, un /pers. B/ bērnu no citas kopdzīves /pers. D/. Pers. A, atceroties iepriekšējo mutisko sadzīves strīdu ar /pers. B/, uzvedās agresīvi, vārdos izsakot savu nepatiku, tad piegāja pie /pers. B/, kura turēja rokās 10 mēnešus vecu zīdaiņu /pers. C/, tad /pers. A/ ar roku iesita ne mazāk, kā 2 reizes /pers. B/ pa galvu, kā arī ar roku iesita 1 reizi /pers. C/ pa galvu, kā rezultātā nodarīja mazgadīgajam /pers. C/ fiziskas ciešanas, turklāt pasakot, ka ienīst /pers. C/. Tālāk /pers. A/, skaļi lamājoties, ar rokām pagrūda /pers. B/, kā rezultātā viņa ar zīdaiņu /pers. C/ rokās iekrita vannā, turklāt atsoties pret vannu ar muguru jostas vietas rajonā. /Pers. B/ sitienu rezultātā no deguna stipri tecēja asinis. Tādējādi /pers. A/ pielietoja emocionālo vardarbību pret mazgadīgajiem /pers. C/ un /pers. D/, un proti, bērnu klātbūtnē vardarbīgi izturoties pret viņu māti /pers. B/, ar to kaitējot viņu emocionālajai attīstībai. Pēc tam /pers. A/, atrodoties viesistabā, pielietojot emocionālo vardarbību, skaļi lamājās un kļiedza uz /pers. D/, kā rezultātā /pers. C/ un /pers. D/ sākuši raudāt, bet /pers. A/, neskatoties uz to, ar rokām saķēra /pers. D/ aiz matiem, tad tā turot, pielietojot fizisku spēku, raujot un paceļot aiz matiem ir aizmetis /pers. D/ uz otru istabas pusi, turklāt /pers. D/ krītot atsītās pret grīdu, kā rezultātā nodarīja mazgadīgajam /pers. D/ fiziskas ciešanas, turklāt /pers. A/ kļiedza, lai /pers. D/ vācas prom. Pers. B, lai izvairītos no tālākas agresijas un vardarbības izpausmēm pret viņu un mazgadīgajiem bērniem, atvēra dzīvokļa ārdurvis un kopā ar mazgadīgajiem bērniem izskrēja no dzīvokļa.

Kā jau minēts, tiesu prakses apkopojumā vērsta uzmanība uz to, ka apsūdzībā jābūt precīzai norādei par to, kāda veida apiešanās ar cietušo konstatēta – cietsirdīga vai vardarbīga, vai arī, iespējams, gan viena, gan otra veida apiešanās. Piemēram, Rīgas tiesas apgabala prokuratūra uzrādīja apsūdzību divām personām

par cietsirdīgu un vardarbīgu apiešanos ar mazgadīgo, turklāt nodarot fiziskas un psihiskas ciešanas. Apsūdzētās personas, uzskatot, ka rīkojas audzināšanas nolūkos, izdarīja lielu sitienu skaitu pa mazgadīgā galvu, ķermeni un ekstremitātēm, nodarot viņam ciešanas un miesas bojājumus. Turklāt apsūdzētās personas, lika stāvēt mazgadīgajam kaktā, speciāli izslēdzot gaismu telpā, un ilgstoši turēja ieslēgtu starp durvīm, ar to nodarot cietušajam psihiskas ciešanas³³. Ne vienmēr minētās norādes tiek ievērotas, un vardarbības veids nav konkretizēts apsūdzībā un netiek nodalīts izmeklēšanā. Analizējot tiesu praksi, secināms, ka vēl joprojām vislielākās grūtības nošķirt cietsirdīgu apiešanos un vardarbīgu apiešanos. Problēmas izpratnei analizēsim dažus tiesas spriedumus:

Kā piemērs cietsirdībai pret saviem pieciem mazgadīgajiem bērniem minams Limbažu rajona tiesas 2015. gada 10. jūnija spriedums lietā Nr. K21-0043-15/2 (krimināllieta Nr. 11280010614). K. S. atstāja vairākkārtīgi uz vairākām diennaktīm savus mazgadīgos bērnus vienus ieslēgtus dzīvoklī, bez nepieciešamās pārtikas un adekvātas uzraudzības, aizslēgusi arī durvis uz virtuvi un atņēmusi vecākajiem bērniem mobilos telefonus. Tāpat K. S. pēc jaunāko meitu piedzimšanas vairākas reizes, būdama ilgstošā prombūtnē, zīdaiņus atstājusi pārējo bērnu, kuri bija desmit, astoņus un sešus gadus veci, aprūpē un uzraudzībā, tādējādi pārkāpdama aizliegumu atstāt bērnu līdz septiņu gadu vecumam bez pieaugušo vai personu, kuras nav sasniegušas 13 gadu vecumu, klātbūtnes.

Liepājas tiesas 2013. gada 16. janvāra spriedumā (lietas Nr. 11261047313) norādīts, ka /pers. A/ būdams persona, no kuras cietušā ir materiāli un citādi atkarīga, cietsirdīgi un vardarbīgi apgājās ar mazgadīgo, nodarot fiziskas un psihiskas ciešanas, un šīm darbībām nav bijušas Krimināllikuma 125. vai 126. pantā paredzētās sekas, un konkrēti: /pers. A/ savā dzīves vietā – cietsirdīgi un vardarbīgi apgājās ar savu mazgadīgo audzumeitu /pers. B/, kura ir no viņa materiāli un citādi atkarīga, jo savas mazgadības dēļ nespēj pretoties pieaugušajiem. Pers. A, atrodoties alkohola ietekmē, savas dzīves vietas dzīvojamā istabā ne mazāk kā vienu reizi iesita ar roku mazgadīgai /pers. B/ pa sejas kreiso pusi, nodarot viņai miesas bojājumus: zemādas hematoma kreisās acs abu plakstiņu rajonos, multiplas zemādas hematoma sejas rajonā, galvas smadzeņu satricinājums, kas pēc sava rakstura pieskaitāmi pie viegliem miesas bojājumiem,

kas izraisa īslaicīgus veselības traucējumus no 7 dienām līdz 21 dienai. Ar šādu rīcību /pers. A/ pakļāva savu audzumeitu emocionālai un fiziskai vardarbībai. Viņa izdarīja smagu noziegumu, kas paredzēts Krimināllikuma 174. panta otrajā daļā. Šajā piemērā aprakstītais norāda uz vardarbīgu izturēšanos, fizisku vardarbību pret mazgadīgo. Savukārt pers. A darbībā nav konstatējamas pazīmes, kas raksturotu cietsirdīgu apiešanos ar mazgadīgo audzumeitu.

Kuldīgas rajona tiesas 2013. gada 12. novembra spriedumā (lietas arhīva Nr. K19-0113-13/2) apsūdzībā saskaņā ar Krimināllikuma 174. panta otro daļu, konstatēts, ka /pers. B/, būdams persona, no kura mazgadīgais ir materiāli un citādi atkarīgs, vardarbīgi apgājās ar mazgadīgo, nodarot fiziskas ciešanas, un šīm darbībām nav bijušas Krimināllikuma 125. vai 126. pantā paredzētās sekas. Pers. B, būdams persona, no kuras cietusī ir materiāli un citādi atkarīga, atrodoties savā dzīvesvietā, vardarbīgi izturējās pret mazgadīgo meitu /pers. D/. Pers. B aizdusmām tīši rāva mazgadīgo aiz ausīm, kā arī ar makšķeres kātu tīši vairākas reizes sita pa mazgadīgās /pers. B/ ķermeni: sēžu, galvu, kājām, rokām, nodarot /pers. B/ fiziskas sāpes un miesas bojājumus. /Pers. B/ noziedzīgo darbību rezultātā cietušai /pers. C/ tika nodarīti miesas bojājumi: virspusējas brūces ar zemādas hematomām abu aizauss rajonos, abos sēžas rajonos un abu cisku rajonos, kas pēc sava rakstura pieskaitāmi pie maznozīmīgiem miesas bojājumiem. Ar savām darbībām /pers. B/ izdarīja noziedzīgu nodarījumu, kas paredzēts Krimināllikuma 174. panta otrajā daļā. Šajā piemērā, pamatoti pers. B. darbības kvalificētas saskaņā ar Krimināllikuma 174. panta otro daļu kā vardarbīga apiešanās ar mazgadīgo.

Liepājas tiesas 2015. gada 30. septembra spriedumā (krimināllieta Nr.11261026715) konstatēts, ka apsūdzētais /pers. B/ būdams persona, no kuras cietušais ir materiāli un citādi atkarīgs, cietsirdīgi apgājās ar nepilngadīgo, nodarot viņam fiziskas un psihiskas ciešanas, kas nav izraisījušas Krimināllikuma 125. vai 126. pantā paredzētās sekas, un konkrēti: Pers. B savā dzīves vietā cietsirdīgi un vardarbīgi izturējās pret savu nepilngadīgo dēlu /pers. C/, kurš no viņa ir materiāli un citādi atkarīgs, jo dzīvo kopā ar viņu, nodarot dēlam fiziskas un psihiskas ciešanas. /Pers. B/ sistemātiski, pretēji bērna kā fiziski un intelektuāli nenobriedušas personas interesēm, cietsirdīgi un vardarbīgi apgājās ar dēlu /pers. C/ – bieži kā audzināšanas līdzekli izvēlējās sišanu ar

plaukstu vai dūri un speršanu ar kāju pa dažādām ķermeņa daļām, nodarot viņam fiziskas sāpes; dažkārt durstīja dēlam vēderā ar naža ievietotu nazi, draudēdams iedurt viņam; pārmeta viņam, ka no ģimenes ir aizgājusi māte; bez iemesla lika dēlam vairākkārt atvainoties. Turklāt /pers. B/ dēla klātbūtnē vairākkārt sacīja, ka pats izlēks pa 5. stāva logu vai ar nazi pārgriezīs sev kaklu. Ar šādām savām darbībām /pers. B/ ilgstoši pakļāva savu dēlu /pers. C/ emocionālai un fiziskai vardarbībai, kas būtiski negatīvi ietekmēja bērna psihoemocionālo stāvokli un personības attīstību.

Daugavpils tiesas 2015. gada 24. septembra spriedumā (lietas Nr. 11181216414), par Krimināllikuma 174. panta otrajā daļā paredzētā nodarījuma izdarīšanu, tiesa konstatēja, ka /pers. A/, būdams mazgadīgās /pers. B/ tēvs un persona, no kuras /pers. B/ bija morāli, materiāli un emocionāli atkarīga, atrodoties alkohola reibuma stāvoklī, pieļāva cietsirdību un emocionālo un fizisko vardarbību pret /pers. B/, kas izpaudās psiholoģiskā ietekmē un vardarbības pielietošanā, un tieši: atrašanās alkohola reibuma stāvoklī bērna klātbūtnē; skandālā un vardarbības pielietošanā attiecībā pret /pers. B/ māti /pers. C/ alkohola reibuma stāvoklī, kas notika /pers. B/ klātbūtnē; kliegšanā uz /pers. B/; vardarbības pielietošanā pret /pers. B/ šādos apstākļos: /pers. B/ kopā ar māti /pers. C/ ieradās savā dzīvoklī. /Pers. A/, atrodoties šajā dzīvoklī, alkohola reibuma stāvoklī, mazgadīgās /pers. B/ klātbūtnē, bez pamata sāka lamāties uz /pers. C/ un, ne mazāk kā vienu reizi, iesita viņai ar savu roku pa viņas roku. Kad mazgadīgā /pers. B/, redzot pret savu māti vērsto vardarbību, nobijās, sāka raudāt un mēģināja telefoniski izsaukt policiju, /pers. A/ sāka lamāties un kliegt uz /pers. B/, mēģinot ar fiziska spēka palīdzību izraut no viņas rokām mobilo telefonu. Kad /pers. C/, aizstāvēt savu meitu /pers. B/, nostājās starp /pers. B/ un /pers. A/, aizsedzot bērnu no tēva ar savu ķermeni, /pers. A/ mēģināja iesist ar roku /pers. C/, taču viņa izvairījās no šī sitiena un ieskrēja istabā. Tad /pers. A/, turpinot savas noziedzīgās darbības, sagrāba mazgadīgo /pers. B/ ar abām rokām aiz virsjakas, ar fiziska spēka palīdzību noguldīja /pers. B/ uz dīvāna un, turot viņu ar abām rokām aiz virsjakas krūšu rajonā, sāka /pers. B/ kratīt, mēģinot atņemt telefonu, bet, kad /pers. B/ paslēpa savu mobilo telefonu sev aiz muguras, /pers. A/, ne mazāk kā vienu reizi, iesita /pers. B/ ar dūri pa seju, pārsitot viņai augšlūpu un apakšlūpu, kā rezultātā /pers. B/ sāka tecēt asinis. Kad /pers. B/, pretojoties /pers. A/ vardarbībai, mēģināja viņu nogrūst

nost, /pers. A/ izgrieza /pers. B/ rokas viņai aiz muguras un, pielietojot fizisku spēku, atņēma viņai mobilo telefonu un iesita ar to pret sienu, pēc kā pameta dzīvokli. Šāda veida cietsirdība, emocionālā un fiziskā vardarbība mazgadīgajai /pers. B/ radījušas psihiskas ciešanas un fiziskas sāpes. Kā redzams, abos minētajos gadījumos nav sniegts konkrēts cietsirdīgas apiešanās pret nepilngadīgo vai mazgadīgo apraksts.

Var secināt, ka vardarbība ir vispārējs termins, kas aptver dažādus ļaunprātīgas uzvedības veidus. Saskaņā ar Bērnu tiesību aizsardzības likuma 1. panta 9¹. punktu vardarbība ir visu veidu fiziska vai emocionāla cietsirdība, seksuāla vardarbība, nolaidība vai cita veida izturēšanās, kas apdraud vai var apdraudēt bērna veselību, dzīvību, attīstību vai pašcieņu. Pamatoti ir citēt Krievijas profesoru atziņas: profesors Artūrs Bezverhovs (*A. Безверхов*) norādījis, ka vispārīgi vardarbība apzīmē viena cilvēka iedarbību uz otru cilvēku. Tādai ietekmei var tikt pakļauts cilvēka organisms (ķermenis), saprāts (psihe), griba (uzvedība)³⁴.

Profesors Aleksandrs Bojko (*A. Бойко*) raksta, ka vardarbība aizskar jebkura personīgo neaizskaramību fiziskajā un garīgajā līmenī³⁵. *Jāņem vērā, ka vardarbība pret bērnu var radīt gan īslaicīgas, gan ilgtermiņa sekas, kas nozīmīgi var ietekmēt bērna attīstību un sociāli psiholoģisko funkcionēšanu*³⁶. Vardarbības sekas var izpausties upura kognitīvajā, emocionālajā, fiziskajā un sociālajā jomā. Pētījumā par bērniem piedzīvoto aizskārumu atklāts, ka emocionāli neadekvāta izturēšanās un vardarbība un, protams, seksuāla izmantošana bērniem rada ļoti specifiskas izmaiņas smadzeņu darbībā³⁷.

Vardarbīga un cietsirdīga apiešanās ar nepilngadīgo ir sarežģīta un daudzveidīga sociāli tiesiska parādība. Vardarbība ir varas, spēka vai pārkāpuma demonstrēšanas, tātad aktīva darbība. Savukārt cietsirdīga apiešanās kā vardarbības veids ataino pasīvo attieksmes formu pret cietušo. Nenoliedzami, kriminālprocesos, kas vērsti pret bērniem, nepieciešama īpaši rūpīga visu faktisko apstākļu analīze.

Atsauces

- ¹ International Handbook of Violence Research. Volume 1. / edited by Heitmeyer W., Hagan J. Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 2003. p. 13.
- ² Kipāne A. Seksuālās vardarbības kriminoloģiskās problēmas. Promocijas darbs. Rīga, Rīgas Stradiņa universitāte, 2015., 15. lpp.
- ³ Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict. Volume 2. (F-Pe) / editor-in-chief L.R.Kurtz Academic Press, 2008, p. 153-154.
- ⁴ World Report on Violence and Health / edited E.G Krug, Mercy A.J., Zwi B.A. and Rafael Lozano R. Geneva: World Health Organization WHO, 2002, p. 6.
- ⁵ Krūmiņa V. Efektīvu līdzekļu ieviešana bērnu tiesību pārkāpumu novēršanā // Latvijas Republikas Augstākās tiesas biļetens, 2011. gada maijs, Nr. 2/2011. Skatīts 12.03.2013.
- ⁶ World Report on Violence and Health / edited E.G Krug, Mercy A.J., Zwi B.A. and Rafael Lozano R. Geneva: World Health Organization WHO, 2002, p. 35.
- ⁷ Valsts policija. Dažādas publikācijas par darba rezultātiem. Pieejams: <http://www.vp.gov.lv/?id=305&said=305> – Aplūkots 17.04.2016.
- ⁸ 2015. gadā notiesātas 49 personas; 2014. gadā – 49; 2013. gadā – 29; 2012. gadā – 40. TIS. Tiesu informācijas sistēma. Pieejams: https://tis.ta.gov.lv/tisreal?Form=TIS_STAT_O&topmenuid=0&groupid=tisstat – Aplūkots 17.04.2016.
- ⁹ Bērns vecumā no 14 gadiem līdz 18 gadiem.
- ¹⁰ Bērns līdz 14 gadu vecuma.
- ¹¹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. Sevišķā daļa. Rīga, firma "AFS", 2007., 377. lpp.
- ¹² Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2000., 86. lpp.
- ¹³ Latviešu valodas vārdnīca. Rīga. Avots, 1987, 87. lpp.
- ¹⁴ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2009., 181. lpp.
- ¹⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Kriminālietu departamenta 2006. gada 5. janvāra lēmums lietā SKK 01-12/06.

- ¹⁶ Tiesu prakse krimināllietās par cietsirdību un vardarbību pret nepilngadīgo. Augstākā tiesa, 2015.
- ¹⁷ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss: 172.² pants – Fiziska un emocionāla vardarbība pret bērnu. 172.⁴ pants – Bērna atstāšana bez uzraudzības. 173. pants – Bērna aprūpes pienākumu nepildīšana.
- ¹⁸ Ogres rajona tiesas 2014. gada 29. septembra spriedums, lieta Nr. K24-0290-14/2, krimināllieta Nr. 11310022914.
- ¹⁹ Vilks A. Deviantoloģija (mācība par uzvedības sociālajām novirzēm). Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2000., 227-228. lpp.; Bērns un kriminalitāte / autoru kolektīvs, zin. red. A. Vilks. Rīga, SIA „Izdevniecība RaKa”, 2001., 111. lpp.
- ²⁰ Rīgas pilsētas Vidzemes priekšpilsētas tiesas 2015. gada 18. februāra spriedums, lieta Nr. K30-0205-15/10, krimināllieta Nr. 11094084212.
- ²¹ Daugavpils tiesas 2013. gada 1. oktobra spriedums, liet Nr.K12-0550-13/9, krimināllieta Nr.11181193112.
- ²² Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināllikuma zinātniski praktiskais komentārs. 2. Sevišķā daļa. Rīga, firma “AFS”, 2007., 377. lpp.
- ²³ Tiesu prakse krimināllietās par cietsirdību un vardarbību pret nepilngadīgo. Augstākā tiesa, 2015., 49. lpp.
- ²⁴ Bezjūtīgs, vienaldzīgs (pret citiem); arī nežēlīgs. www.tezaurs.lv
- ²⁵ Krouss Dž. Vardarbības apzināšana un atpazīšana. Informatīvs materiāls skolotājiem. Rīga, KC „Dardedze”, 2000., 13.-14. lpp.
- ²⁶ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2009., 36. lpp.
- ²⁷ Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве. Санкт-Петербург, 2001, с. 66.
- ²⁸ Svešvārdu vārdnīca – [ang. *internalization`internalize, uzņemt sevi*; lat. *internus`iekšējs, vietējs*] – psihisks process, kurā ārējie iespaidi un uztvērumi, kas saistīti ar kādu cilvēku (piem., māti, tēvu), kļūst par iekšēju subjektīvu tēlu.
- ²⁹ Ruduša V. Emocionālā vardarbība. Rīga, RaKa, 2012., 25. lpp.
- ³⁰ Johnson S.A. Physical Abusers and Sexual Offenders. Forensic and Clinical Strategies. New York, Taylor&Francis, 2007, p. 61-62.
- ³¹ Krastiņš U., Liholaja V., Niedre A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa. Rīga, Tiesu namu aģentūra, 2009., 317.-318. lpp.
- ³² Tiesu prakse krimināllietās pēc Krimināllikuma 160. un 162. panta. Augstākās tiesas Krimināllietu departaments. 2007., 43. lpp.
- ³³ Latvijas Republikas prokuratūra. Pieejams: <http://www.prokuratūra.gov.lv/public/30440.html> – Aplūkots 17.04.2016.
- ³⁴ Безверхов А. Понятие и виды насилия в уголовном праве России: вопросы правотворчества и право применения. // Уголовное право, 2014, № 4, с.11.
- ³⁵ Комментарий к УК Российской Федерации / под ред. А.И. Бойко. Ростов н/Д, 1996, с. 278.
- ³⁶ Bērns kā cietušais. Pieejams: <http://www.bernskacietusais.lv/> – Aplūkots 13.04.2016.
- ³⁷ Heim C.M., Mayberg H.S., Mletzko T., Nemeroff C.B., Pruessner J.C. Decreased Cortical Representation of Genital Somatosensory Field after Childhood Sexual Abuse. // American Journal of Psychiatry, 2013, June 1.

Abstract

Violence and cruelty against children is not only problem in Latvia but it is also global problem. There is a special section in Latvian Criminal Law regarding to protection minor against cruel and violence.

The article is devoted to the analysis of the *corpus delicti* of cruel towards and violence against a minor. The author has analysed difference between concepts cruelty treatment towards minor and violence against minor.

The author of the paper came to conclusion that necessary condition for proceeding of qualification is scrutiny of all circumstances of crime.

Аннотация

Насилие и жестокость в отношении детей является не только проблемой Латвии, но и глобальной проблемой. В Уголовном законе Латвии есть специальная статья о защите несовершеннолетнего от жестокого обращения и насилия.

Статья посвящена анализу состава преступления жестокость и насилие в отношении несовершеннолетнего. Автор проанализированы различия в понятиях жестокости в отношении несовершеннолетнего и насилия в отношении несовершеннолетнего.

Автор статьи пришел к выводу, что необходимым условием квалификации преступления является тщательное исследование всех его обстоятельств.

POLICY AND PRACTICE DEALING WITH DOMESTIC VIOLENCE CASES IN LITHUANIA

Dr. Ilona Michailovič,

Senior Research Fellow, Law Institute of Lithuania, Lithuania

Renata Giedrytė-Mačiulienė,

Researcher, Law Institute of Lithuania, Lithuania

Introduction

Domestic violence becomes a high priority for all European countries in their criminal policies. Specifically, under the provisions of the Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 the EU member states should establish some minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime (Victims' Directive). Most EU member states have recognized domestic violence as a serious problem and adjusted the protective measures accordingly. In the cases of domestic violence – protection is usually needed immediately after the violent deed or threat when the police arrive at the home of the victim and the perpetrator. To give protection in these situations new measures have been acquired. Several member states have enacted emergency restraining orders which give the police or other body the possibility authority to remove the perpetrator from the home and to prohibit him from returning. The emergency restraining orders have been found to be a necessary tool in protecting the victims of domestic violence. The breach of order should allow an immediate reaction by the police. One may add that the breaches are common and the credibility of the system requires a prompt reaction¹.

Further, the Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence² is based on the understanding that violence against women is a form of gender-based violence that is committed against women because they are women. The obligation of the state is to fully address it in all its forms and to take measures to prevent violence against women, protect victims and prosecute the perpetrators. Failure to do so would make it the responsibility of the state. The convention leaves no doubt: there can be no real equality between women and men if women experience gender-based violence on a large-scale and state agencies and institutions turn a blind eye.

Because not only women suffer domestic violence parties to the convention are encouraged to apply the protective framework for men, children and the elderly who are exposed to violence within the family or domestic unit. Still, it should not be overlooked that the majority of victims of domestic violence are women and that domestic violence against them is part of a wider pattern of discrimination and inequality.

Domestic violence is a pervasive social problem in Lithuania. Eurobarometer report shows that domestic violence rates in Lithuania are the highest of all countries in EU. 48% respondents in Lithuania reveal that they know a female victim of domestic violence within their circle of friends and family, followed by respondents in Latvia (39%), Estonia (39%), Sweden (39%), Finland (38%) and the UK (38%). The results are similar for those saying they are aware of a victim in their immediate area or neighbourhood, in Lithuania (43%) and Latvia (47%) scores are the highest³. Such results were also confirmed by a survey organized by European Union Agency for Fundamental Rights in 2014. A survey shows that women in Finland (56%), France (52%) and Lithuania (49%) are most likely to be aware of women victims of intimate partner violence in their circle of friends or family. 51% of women in Lithuania experience psychological violence during their relationships (EU average – 43%), 24% suffered from physical violence (EU average – 20%), 4% of women were subjected to sexual violence (EU average – 7%). European Union Agency for Fundamental Rights data also reveals reasons why victims of violence do not contact the police. 30% of women feel ashamed or embarrassed about what had happened (EU average – 14%), 47% dealt with it by themselves (EU average – 39%), 27% of women do not contact the police because they were afraid of reprisal (EU average – 13%)⁴.

During past several years Lithuanian Government has taken more active steps in combating domestic violence. New regulations

against domestic violence were adopted. Several important changes in this field were introduced by adopting the new Law on Protection against Domestic Violence and making some amendments in the Criminal Code of the Republic of Lithuania (CC). The Law on Protection against Domestic Violence aims at protecting persons against domestic violence as it obliges police and other institutions to respond promptly to arising threats, undertake prevention measures, apply protection measures and provide victims an appropriate assistance⁵. The purpose of amendments in the Criminal Code was to exclude these criminal offences from the category of private prosecution cases⁶.

The aim of this article is to present current legal regulation of domestic violence in Lithuania and to evaluate the practices of combating domestic violence cases. Practices of dealing with domestic violence cases are presented by analysing official statistical data and interviews with law enforcement institutions. In depth, semi-structured interviews were done with 15 pre-trial investigation police officers, prosecutors and judges who work with these cases. It should be noted that specialization in domestic violence cases is only among pre-trial investigation police officers and some prosecutors, hereupon among judges the specialization dealing with criminal cases does not exist. Informants were selected by using targeted sampling method. All interviews were carried out on September and October, 2014. Interviews with informants were focused on their attitudes towards legal regulation of domestic violence cases; their opinion on ensuring the rights of victims of domestic violence and; proposals for combating domestic violence cases. Interviews were processed and the most important groups of problems raised by respondents were singled out. However, this article is not focused on separate types of domestic violence.

1. Legal measures dealing with domestic violence cases in Lithuania

Generally, existing solutions can be grouped into three criminal legal models for the regulation of domestic violence according to the fact how the domestic violence problems are dealt with on the basis of criminal law⁷:

1) Equal protection model according to which the criminal codes do not specifically provide for the liability for domestic violence. Violence in the family and outside the family is treated equally significantly. Equal protection is

guaranteed to the person, regardless of whether his rights were violated at home, in the family or outside it due to the actions of stranger. This model is characterized by a wider use of civil law measures, as well as the development of prevention for separate laws on domestic violence (Austria, Spain and Great Britain).

2) The model of regulation of domestic violence in the Criminal Code on the basis of which a separate criminal offense is provided for in the Criminal Code, regulate the responsibility of domestic violence (Norway, Poland). Provisions of the Code are usually the evolution of the rights from the tolerance and ignorance of phenomenon to its definite treatment as a result of the offense.

3) The model of greater protection against domestic violence according to which the provision *expressis verbis* defining stricter liability for the domestic violence than for a similar offense committed outside the family (Sweden) is provided for in the Criminal Code. A higher standard of protection and stricter sanction are explained by the fact that abuse is in the family which must establish the conditions for the integrity and security protection. The third model is based on the provision that domestic violence is a particularly harmful act, posing a threat to the legal good such as life, security, property, family honour, consequently, under the conditions where a person has a particular right to expect the protection from the infringement on these goods. Unlike the first model, which guarantees equal protection for everyone, the third model recognizes the house as a place where a person especially has the right to expect security and respect. Sweden provides for a special protection to women as generally becoming the victims of domestic violence.

As for protection against the domestic violence in close environment, according to the laws of Lithuania (Criminal Code does not provide for a separate offence of domestic violence; the Law on Protection against Domestic Violence adopted on 26 May 2011), it can be said that the Lithuanian model is based on an equality of protection. Although, it should also be noted that Lithuanian Criminal Code contains some elements related to the resistance to domestic violence (e.g., Art. 140 of the CC was supplemented with the provision on 2 July 2013 establishing criminal liability

for infliction of minor bodily injury or causing physical pain to a close relative or a family member⁸). On 15 December 2011 the new Law on Protection against Domestic Violence came into force. This Law has significantly changed the legal framework of criminal liability for domestic violence as it has excluded these criminal offences from the category of private prosecution cases. If the notice of the fact of domestic violence has been received by police, the pre-trial investigation must be undertaken even without formal complaint of the victim.

It would be appropriate to present the attitude of the law enforcement institutions towards the legal regulation of domestic violence. The opinions of informants about the need of the Law on Protection against Domestic Violence diverged. Some informants (usually prosecutors and judges) stated that separate Law regulating domestic violence was not necessary, it was sufficient to supplement the existing regulatory legislation. According to some prosecutors and judges they continue following Criminal Code and Code of Criminal Procedure (CCP) in their work after the entry into force of this Law, since this Law substantially detailed the provisions of these standard legal acts.

However, most of the informants, including all pre-trial investigation police officers, stated that the Law was necessary, although it had many drawbacks. In particular, as noted by the informants, the Law was adopted without coordination with the legislative framework in force (CC and CCP), but after a certain period of time, these drawbacks were corrected though, e.g., Art. 140 of the Criminal Code was supplemented with Part 2 (infliction of physical pain or minor bodily injury to a close relative or family member).

At the same time, despite the mentioned drawbacks, informants identified positive aspects of this Law. Firstly, the Law actually raised the issue of domestic violence to the public, encouraged an increased interest in cases of violence, helped to include more public organizations in domestic violence problem-solving, so it can be assumed, it also contributed to the protection of victims' rights and the strengthening of protection.

Some informants believe that the institutions providing social and psychological assistance, municipalities and non-governmental organizations had to pay more attention to the phenomenon of domestic violence, but not the representatives of law enforcement institutions. At

that time, as noted by one judge, law enforcement only has to "fight" with the manifestations of this phenomenon, but not the causes.

Changes in the legal regulation and abolition of private prosecution have resulted in changes of working practices of law enforcement institutions. One of the main changes is increased workload especially for the pre-trial investigation police officers and prosecutors who have to record and analyse each case of domestic violence.

Many victims of domestic violence have an increased need of protection from the offender. Emergency restraining orders play a prominent role in most Member States that incorporated them. Emergency restraining orders usually include: 1) an obligation to leave the home and to stay away, and 2) a prohibition to contact the person staying behind. They can be imposed immediately in emergency situations, independent of the wishes of the victim and independent from criminal proceedings. What is more, Lithuania has recently introduced temporary restraining orders, yet do not classify as such, because the police are not authorized to impose them immediately. The police have to forward their findings to a court that will in turn evaluate in accelerated proceedings whether the offender can be temporarily barred⁹.

The Law on Protection against Domestic Violence provides two measures for perpetrators which are assigned in order to protect the victim of domestic violence if the fact of domestic violence was determined:

- 1) The obligation to move temporarily from the residence if the perpetrator lives with the victim;
- 2) The obligation to stay away from the victim, not to communicate, not to seek contact.

The draft laws developed by the Ministry of Justice of the Republic of Lithuania were presented during the meeting of the Seimas of the Republic of Lithuania on 14 April 2015 where the Directive 2011/99/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the European protection order¹⁰ was transferred to the national law, which would allow the protection of persons from criminal offenses of other persons in all EU Member States. After the adoption of these amendments by the Seimas, the interdict of the Court of Lithuania preventing the offender from approaching the victim would be valid throughout the European Union. Analogically, the decisions adopted by other competent authorities of the EU Member States will be in force in our

country as well¹¹.

The above mentioned provisions of the Directive establish the prohibitions or restrictions, i.e., the prohibition from entering certain localities, places or regions inhabited or visited by the protected person, the prohibition in any form, including by phone, electronic or ordinary mail, fax or other means for the contact with the protected person or regulation of such contacts or prohibition on approaching the protected person closer than within defined distance. It should be noted that the European protection order may be issued only in cases when a protection measure by which a person causing danger has one or more prohibitions or restrictions defined was previously imposed in the issuing country. In Lithuania such prohibitions or restrictions are provided for in the Criminal Code, Code of Criminal Procedure and the Law on Protection against Domestic Violence.

2. Practices dealing with domestic violence cases in Lithuania: findings from official statistical data and interviews with law enforcement institutions

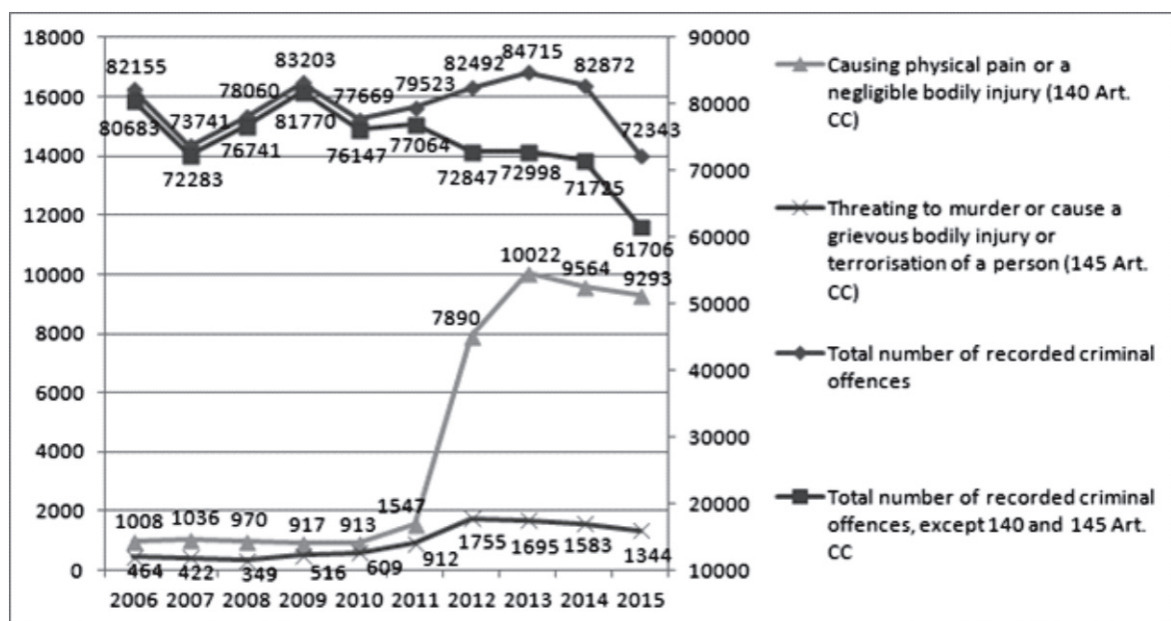
By changing legal measures it was expected that these changes will influence on the improvements of protecting persons against domestic violence. It is assumed that proposed new legal measures are the most important thing and

that implementation will naturally follow without problems. However, practice has shown different situation. Not all initiatives, at first sight well documented in laws, are good acting in practice. By analysing statistical data and interviews with representatives of law enforcement institutions some positive changes in practical level and problems resulted from the implementation of new regulations combating domestic violence cases in Lithuania are discussed below.

During past several years a rapid growth of recorded criminal offences could be observed. Since 2010 an increase from 77,669 offences to 84,715 offences could be seen. At the same time, there was a dramatic growth of minor bodily injury or causing physical pain offences (140 Art. CC) and a slight increase of threatening to murder or cause a grievous bodily injury or terrorisation of a person offences (145 Art. CC). Since 2014 the numbers of all police recorded criminal offences, as well as two early mentioned offences, have slightly dropped (see Figure 1).

Till 2011 bodily injury or causing physical pain offences consisted only 1-2% percent of all recorded criminal offences. Since 2012 these criminal offences accounted for more than 9% of all police recorded criminal offences (see Figure 1). Exactly domestic violence cases are mostly qualified as bodily injury or causing physical pain and threatening to murder or cause a grievous bodily injury or terrorisation of a person offences¹³. It thus appears that domestic

Figure 1. Police recorded criminal offences in Lithuania, 2006-2015¹².

violence criminal offences have become more visible since pre-trial investigation is initiated immediately without formal complaint of the victim. What is more, according to the opinion of interviewed representatives of law enforcement institutions these changes in criminal procedure could provide a psychological boost for victims of domestic violence to defend their rights since the status of private prosecutor deters victims from appeal to law enforcement institutions. Besides this, the evidence collection process might be easier. This situation is well illustrated by the prosecutor's statement:

"It is good that the prosecutor has all the power. He is a stronger actor in comparison with the average victim <...> in the private prosecution cases people come and there is no any other data apart from their testimony. So neither patrols, neither someone else could take any traces or even the next time you come to the mind not to go to or do not go to court medics" (Prosecutor).

Thus, according to the opinion of interviewed representatives of law enforcement institutions the new Law on Protection against Domestic Violence provides the better chances to avoid the criminal liability for perpetrators and makes easier to prove the guilt of the perpetrator and to defend violated rights of victims.

Although mostly all of interviewed representatives of law enforcement institutions highlighted the necessity of new Law because of the advantages mentioned above, some of them remarked a few problems while implementing it in practice. There is a gap between measures ensuring the protection of a victim of violence (Art. 5 p. 1) at the Law and remand measures (Art. 120) at the Code of Criminal Procedure. Measures set out in the Law have been provided in order to ensure that the perpetrator could not influence the victim and do not interfere the pre-trial investigation. However, according to the opinion of representatives of law enforcement institutions these measures actually overlap with the remand measures enshrined at the Code of Criminal Procedure (e.g., obligation to live separately from the victim, Art. 1321) and therefore number of problems arise while implementing it. First of all, informants noted that the process of setting and realization of measures enshrined in the Law was not considered well (e.g., the basis of setting measures, appeal procedures, etc.), therefore, in particular according to the opinion of prosecutors, it is more effective to appoint remand measures

enshrined at Code of Criminal Procedure because in failure of compliance appointed measure it is possible to impose a more severe or to change measures, etc. At the time, the Law on Protection against Domestic Violence does not provide such possibility. Secondly, as measures set out in the Law are applied by the pre-trial investigation police officer request, sometimes the necessity of appointment of these measures results in miscommunication between prosecutors and pre-trial investigation police officers. This situation is well illustrated by the police officer's statement:

"<...> Under the Law we have the right to apply. But courts strictly take into account Code of Criminal Procedure that only prosecutors could do this <...> those officials who have applied they simply did not get anything" (Pre-trial investigation police officer)

Talking about the rights and protection of victims is usual and not questionable. Domestic violence is perceived as violation of human rights and freedoms. Therefore, in the new Law a special attention is paid for provision of assistance in the case of domestic violence, application of protection measures to victims of violence, protection of children and implementation of preventive measures (Art. 4, 5, 6, 9, 10). However, another problem which was raised also while talking about the measures ensuring the protection of a victim of violence was the rights of perpetrator. The Law provides that a person suspected of inflicting violence has the right to obtain information on the institutions providing accommodation services from a police officer, if the person is imposed an obligation to move out from the place of residence (Art. 11 p. 1). According to police data, most perpetrators are men¹⁴. There is no doubt, that women itself has less options to protect themselves therefore is not questionable that they must be well protected and feel safe. But in Lithuania there is lack of places to stay temporarily for the men who are suspected of inflicting violence, e.g., there is lack of Crisis centres for perpetrators, while at shelters they cannot stay if they have declared place of residence. Thus, this problem is both legal and practical: laws regulating the provision of social services do not provide short-term social care for such persons, while at shelters could stay only people who have no declared place of residence, e.g., homeless, ex-prisoners, etc.¹⁵ Secondly, according to the opinion of some informants, by emphasizing

the rights and interests of victims sometimes the rights of perpetrators are left aside (e.g., the right to their own property):

“If there will be appeals to higher instances or something I do not what would be decided if you were evicted from your property <...> I still do not understand how you can be thrown from your own property. Even if you hurt someone but it is still your property and if I have cohabiting partner then we nicely say: we can not live together then you go out” (Prosecutor)

After the adoption of new Law the number of pre-trial investigations has increased promptly. It was followed by increase of number of terminated pre-trial investigations due to the victim-offender reconciliation (38 Art. CC)¹⁶, penal order (418 Art. CCP)¹⁷ (see Figure 2) and other grounds like insufficient evidence of violence when the victim changes it’s testimony. Large and rapid increase in numbers of pre-trial investigations on domestic violence has altered the big picture of overall criminal statistics.

Since 2011 the number of penal orders growth from 4,382 to 11,967 in 2014. The data of terminated pre-trial investigations due to the victim and offender reconciliation (38 Art. CC) increased from 2,678 in 2011 to 6,977 in 2013 but during 2014 decreased to 6,778 (see Figure 2). Hence, a big part of domestic violence cases end in victim-offender reconciliation. Victim-offender reconciliation should be applied if it meets the interests of victims and is based on the free consent of victims taking into account the security of victims. What is more, full and clear

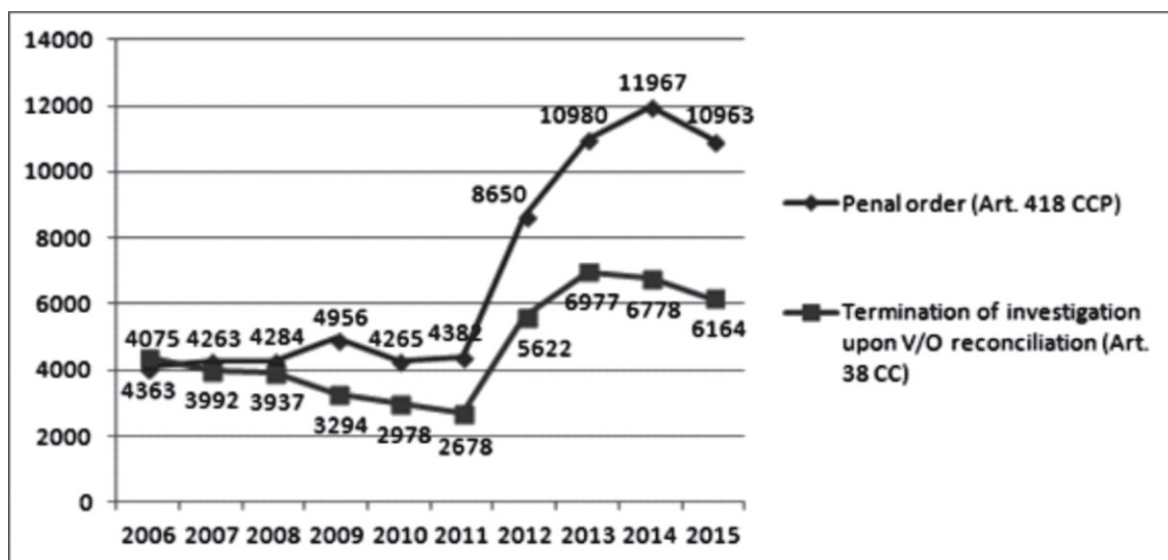
information about the reconciliation process and it’s possible consequences must be provided for the victim prior to the victim’s consent. One of the judges asked about victim-offender reconciliation cases has commented:

“<...> confession in reconciliation cases judges assess very strictly. The confession indeed must be complete, clear <...> In such cases when confession is and there is low possibility of later violence because often it is accidental violence case or even in relapse cases when man tends to change in order to prevent violence. Because when it is seen that the violence will continue and continue judges try to make that they would not meet later” (Judge)

Few informants expressed the opinion that there are two typical domestic violence cases. The first one, violence at the low education and low income those who abuse alcohol, families. In such families probability of recurrence of violence is very high. However, informants do not denied the existence of violence in higher social class families but perhaps in such families people more often solve their problems without the intervention of the police. Another, far less common type, the so called random cases (this concept was used by informants) when the probability of recurrence of violence is very low. All in all, it is seen that informants tend to think about the reconciliation process positively when violence occurs the first time:

“<...> I am looking at it [reconciliation] positively, especially if it is the first time and suspect was not convicted before, not punished by administrative sanction, fairly

Figure 2. Results of pre-trial investigation, 2006-2015¹⁸.

positive person, who, according to the facts in the case, sincerely regrets for this situation, I look really positively and always try to go to the court to approve the decision to terminate the pre-trial investigation upon the victim and offender reconciliation <...> even more if they both want to be reconciled, of course, in more extreme cases I also evaluate whether it is necessary to impose penal sanctions¹⁹ (Prosecutor)

Another common result of domestic violence cases in Lithuania is termination of pre-trial investigation because of the insufficient evidence of violence when the victim changes its testimony. Interviews with pre-trial investigation police officers, prosecutors and judges have shown that this decision is common for domestic violence cases because many cases involve minor spontaneous emotional conflicts between spouses and after emotions calm down victim often prefers to drop the criminal prosecution instead of imposing penal measures to the spouse and to their family as well. Tendency exists that women usually welcome their husbands back to their homes, are willing to make peace and live together. First of all, such behaviour could be explained by the fact that perpetrator and victim are often closely involved by economical social and psychological relations. Another reason of such behaviour is victims' perception of criminal law as a mean of discipline. This situation is well illustrated by the prosecutor's statement:

"<...> Most people just want to tame violence itself and only then to solve the problem. Therefore, they are looking at the criminal law, police more like a help for that day not as a pre-trial investigation. For most of them pre-trial investigation perhaps is incomprehensible, for part of them uninteresting. They call the police in order to tame today, then you look themselves what you want to do with him" (Prosecutor)

All in all, the results of pre-trial investigation show that the domestic violence problem could not be solved only by criminal law. Informants views what kind of help (legal, psychological, social) is the most important for victims were different but most of them highlighted the necessity of psychological help. The fact that victims do not receive qualified psychological help is associated with the tendency to change testimony and feel unsafe even in such institutions like courts. This statement can be also well illustrated by one of the judge's view:

"<...> there is very bad tendency in the courts, probably in all courts, that in the court accused person feels much better than the victim. This is what I often see before court hearings that the victim stands somewhere far away from the hall, somewhere in the corner. Stands silently and is afraid even to move. While accused person like an eagle disperse everywhere „I am innocent..." I think that in the court everything should be vice versa. The accused person must stand somewhere in the corner while victim must be brave and so open to the court that the court will defend him" (Judge)

Moreover, informants also argued that psychological help is necessary not only for victims but also for the perpetrators, e.g., to participate in the programmes addressing violent behaviour. Besides this, there are many cases that victims are often closely involved by economic ties with the perpetrator. Social help is also necessary for the victims who are financially depended. Thus, the problem of domestic violence could not be solved only by using penal measures. Only a complex of integrated and coordinated legislative, educational, social and psychological measures could create the right atmosphere for problem solution.

Conclusions

Because of the activity of international institutions more and more countries including Lithuania may recognize that combating domestic violence is a state responsibility. Rapid and effective measures to isolate perpetrator from the victim in the case of violence or threat of violence are necessary. It could be recognized that Lithuanian criminal laws and relatively recently adopted Law on Protection against Domestic Violence encourages to resist to domestic violence. However, domestic violence problem could not be solved only by criminal law. A complex of integrated and coordinated legislative, educational, social and psychological measures could create the right atmosphere for conflict resolution. This was also confirmed by representatives of law enforcement institutions. It is important that even the victims' ability to take advantage of the legislative measures heavily depends on other non legislative factors such as psychological or social assistance and public education about legal regulation of domestic violence.

References

- ¹ Van der Aa S., Niemi J., Sosa L., Ferreira A., Baldry A. *Mapping the Legislation and Assessing the Impact of Protection Orders in the European Member States*. Oisterwijk: Wolf Legal Publishers, 2015.
- ² The Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence (Istanbul, 11.V.2011) [reviewed 2016-02-01]. <<http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/convention/Convention%20210%20English.pdf>>; Council of Europe. About the Istanbul Convention. [reviewed 2016-02-01] <http://www.coe.int/t/dghl/standardsetting/convention-violence/about_en.asp>. Lithuania has already signed but not ratified yet the Convention (for the time being).
- ³ European Commission. Special Eurobarometer 344 on Domestic Violence against Women. September 2010. [reviewed 2016-02-03] <http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_344_en.pdf>.
- ⁴ European Union Agency for Fundamental Rights. Violence against Women: an EU-wide Survey. 2014. [reviewed 2016-02-03] <http://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-main-results-apr14_en.pdf>.
- ⁵ Law on Protection against Domestic Violence. Valstybės žinios [State Gazette], 26 May 2011, No XI-1425. [reviewed 2016-02-04] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=410975>.
- ⁶ Lietuvos Respublikos Baudžiamojo kodekso 140, 145, 148, 149, 150, 151, 165 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas [The Law on Amending and Supplementing Articles 140, 145, 148, 149, 150, 151, 165 of Criminal Code of the Republic of Lithuania]. Valstybės žinios [State Gazette], 2013, No. 75-3772. [reviewed 2016-02-04] <http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_l?p_id=452343>.
- ⁷ Płatek M. Karnoprawne modele przeciwdziałania przemocy w rodzinie [Penal Law Models for Family Violence Prevention]. *Archiwum Kryminologii* [Archives of Criminology], T. XXIX–XXX 2009, p. 601–616.
- ⁸ Since 2 July 2013 in the Criminal Code of the Republic of Lithuania some amendments were done: The Article 140 of the Criminal Code previously stating criminal liability generally for minor bodily injury was appended with infliction of negligible bodily injury or causing physical pain to a close relative or a family member (close relatives: parents, children, brothers, sisters; family member: spouse, cohabitant); The Article 145 of the Criminal Code stating criminal liability for threatening to murder or cause a grievous bodily injury or terrorisation of a person was appended with a stipulation that in the case of domestic violence pre-trial investigation must be started automatically (Supra note 6).
- ⁹ Supra note 1, p. 61, 64.
- ¹⁰ Directive 2011/99/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on the European Protection Order, Official Journal of the European Union L 338, 21.12.2011.
- ¹¹ Smurtą patyrusios aukos bus apsaugotos ir kitose ES valstybėse [Victims of Violence will be Also Protected in Other EU Countries]. [reviewed 2016-02-05] <<http://www.tm.lt/naujienos/pranesimasspaudai/2206>>.
- ¹² Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie nusikalstamas veikas, padarytas Lietuvos Respublikoje [Data on Criminal Offences Committed in the Republic of Lithuania]. [reviewed 2016-04-05] <<http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/?metai=2014&menu=12&idAta=1&rt=1&oldYear=2014&id=136&idStat=10®ionas=0&id3=1##Atas>>.
- ¹³ Unfortunately, statistical data of offences related with domestic violence are being collected only from March, 2012 when the new Law on Protection against Domestic Violence came into force. In 2012 (from March) police recorded 4,361 domestic violence offences, in 2013 – 8,855 offences, in 2014 and 2015 the numbers of these offences slightly decreased and accounted respectively 8,264 and 7,561. Mostly these cases were qualified as causing physical pain or a negligible bodily injury (140 Art. CC). In 2012 3,519 domestic violence cases were qualified as bodily injury or causing physical pain, in 2013 – 7,498, in 2014 – 6,985, in 2015 – 6,615. However, trends and changes

cannot be observed by analysing few years statistical data of domestic violence offences therefore in this article authors analysed general statistical data (Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotas nusikalstamas veikas, įtariamus (kaltinamus) asmenis nusikalstamų veikų padarymu, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje [Data on Recorded Criminal Offences, Persons' Suspected of (Charged with) Domestic Violence Criminal Offences in the Pre-trial Investigation Institutions]. [reviewed 2016-04-05] <<http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/?metai=2014&menu=12&idAta=2&rt=1&oldYear=2014&id=136&idStat=10®ionas=0&id3=1##Atas>>.

¹⁴ Official data of persons suspected of (charged with) domestic violence criminal offences shows that in the period of validity of Law from March, 2012 men accounted about 95 percent of all persons' suspected of (charged with) domestic violence criminal offences (Supra note 13).

¹⁵ Zaksaitė S. Apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje [Protection against Domestic Violence]. In L. Beliūnienė, K. Ambrezevičiūtė, et al. (eds.). *Aktualiausias žmogaus teisių užtikrinimo Lietuvoje 2008-2013 m. problemos: teisinis tyrimas* [The Most Relevant Problems of Ensuring of Human Rights in Lithuania 2008-2013: Legal Research], 2014, p. 67. [reviewed 2016-04-10] <<http://www.teise.org/data/zmogaus-teises.-galutinis-2014-10-08.pdf>>.

¹⁶ Release from criminal liability upon the victim and offender reconciliation can be applied when a person who commits a misdemeanour, a negligent crime or a minor or less serious premeditated crime satisfies all these conditions:

- 1) he has confessed to commission of the criminal act, and
- 2) voluntarily compensated for or eliminated the damage incurred to a natural or legal person or agreed on the compensation for or elimination of this damage, and
- 3) reconciles with the victim or a representative of a legal person or a state institution, and
- 4) there is a basis for believing that he will not commit new criminal acts (Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas [Criminal Code of the Republic of Lithuania]. Valstybės žinios [State Gazette], 2000, Nr. VIII-1968. [reviewed 2015-12-09] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494077>.

¹⁷ The penal order is a judgement without court proceedings. Penal order is applied only in cases when offender compensates or makes an agreement on compensation of damages if the damages were done (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas [Code of Criminal Procedure of the Republic of Lithuania]. Valstybės žinios [State Gazette], 2002, Nr. IX-785. [reviewed 2015-12-09] <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=494011>. Commonly in practice the penal order is applied for minor offences when sanctions for offences are not high and among the sanctions imprisonment is not provided. The majority of domestic violence cases have such criteria.

¹⁸ Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos. Duomenys apie nusikalstamų veikų tyrimo rezultatus Lietuvos Respublikos prokuratūrose [Data on Results of Criminal Offences in the Prosecution Service of the Republic of Lithuania]. [reviewed 2016-04-10] <<http://www.ird.lt/statistines-ataskaitos/?metai=2014&menu=12&idAta=2&rt=1&oldYear=2014&id=136&idStat=10®ionas=0&id3=1##Atas>>.

¹⁹ Penal sanctions: 1) prohibition to exercise a special right; 2) deprivation of public rights; 3) prohibition to work a certain job or engage in a certain activities; 4) compensation for or elimination of property damage; 5) unpaid work; 6) payment of a contribution to the fund of victims of crime; 7) confiscation of property; 8) prohibition to approach the victim; 9) participation in the programmes addressing violent behaviour; 10) extended confiscation of property (Supra note 16).

Anotacija

Vardarbības ģimenē ierobežošana ir visu Eiropas valstu kriminālās justīcijas prioritāte. Pasākumi vardarbības ģimenē ierobežošanai pēdējos gados ir aktuāli arī Lietuvā. Šīs sociālās problēmas risināšanai ir pieņemts īpašs likums par aizsardzību no šādas vardarbības, kā arī izdarīti vairāki grozījumi krimināllikumā.

Pētījuma, kura rezultāti atspoguļoti rakstā, mērķis bija analizēt tiesisko regulējumu, kā arī analizēt

un novērtēt aktuālo praksi lietās par vardarbību ģimenē. Prakses analīzei izmantotas oficiālās statistikas ziņas, kā arī tiesībsargājošo iestāžu darbinieku intervijas. Kriminoloģiskas aptaujas ietvaros tika noskaidrots policijas darbinieku, prokuroru un tiesnešu viedoklis, kopumā aptaujājot 15 darbiniekus, kuri pieņem lēmumus lietās par vardarbību ģimenē.

Katram intervējamajam tika uzdoti sekojoši jautājumi: tiesiskā regulējuma vērtējums, viedoklis par vardarbības ģimenē upura tiesību īstenošanas iespējām, priekšlikumi attiecībā uz vardarbības ģimenē prevenciju.

Vardarbības ģimenē ierobežošanai būtu jābūt valsts atbildībai. Katrā konkrētajā gadījumā būtu jāveic nepieciešamais vardarbībā vainīgās personas izolēšanai no cietušā. Taču vardarbību nevar ierobežot tikai ar krimināltiesiskiem līdzekļiem. No rakstā atspoguļotajiem aptaujas rezultātiem izriet, ka tikai kompleksi veikti juridiska, sociāla un psiholoģiska rakstura pasākumi var radīt nepieciešamos apstākļus tāda konflikta risināšanai, kura pamatā ir vardarbība ģimenē.

Аннотация

Решение проблем домашнего насилия представляет приоритетную область уголовной юстиции всех европейских стран. Домашнее насилие является актуальной социальной проблемой также в Литве. В течение последних нескольких лет в Литве предприняты активные шаги по предотвращению насилия в семье. Был принят Закон о защите от домашнего насилия, внесены некоторые изменения в Уголовный кодекс Литвы.

Целью исследования, результаты которого описаны в данной статье, было представить актуальное правовое регулирование в области защиты от домашнего насилия в Литве, а также проанализировать и оценить практику по делам о домашнем насилии. Правовая практика представлена на основе анализа официальных статистических данных, а также интервью с представителями органов правопорядка. Был проведён криминологический опрос 15 лиц: сотрудников полиции, прокуроров и судей, принимающих решения по делам о насилии в семье. Каждому информанту были заданы следующие вопросы: его/её оценка правового регулирования в области домашнего насилия; мнение о реализации прав жертв домашнего насилия; предложения, касающиеся превенции домашнего насилия. Опрос осуществлялся методом полуструктурированного глубинного интервью.

Предотвращение домашнего насилия должно быть ответственностью государства. В каждом конкретном случае необходимы решительные меры по изолированию виновника такого насилия от его жертвы. Однако проблемы домашнего насилия не могут быть разрешены только при помощи мер уголовного порядка. Приведенные в данной статье результаты опроса показали, что только комплексные меры юридического, социального и психологического характера могут создать необходимую атмосферу для разрешения конфликта, каким является домашнее насилие.

KONTRABANDAS SUBJEKTĪVĀ PUSE*

Mg. iur. *Aleksejs Šaforostovs,*

Biznesa augstskolas Turība

Doktora studiju programmas Juridiskā zinātne doktorants, Latvija

Raksta aktualitāte pamatota ar valdības centieniem mazināt valsts ekonomiku ievērojami ietekmējošo ēnu ekonomiku un kontrabandu, līdz ar to, kontrabandas subjektīvās puses izpēti un ārvalstu pieredzes atspoguļošana ļaus izdarīt secinājumus par valstī īstenotajiem ēnu ekonomikas mazināšanas pasākumiem.

Raksta ietvaros autors vēlas akcentēt sekojošu problēmu, Latvijas likumdevējs noteicis, ka personu var saukt pie kriminālatbildības par kontrabandas izdarīšanu, ja pār valsts robežu nelikumīgi pārvietots alkoholiskā dzēriena daudzums ievērojamā apmērā, piemēram 10 litri absolūtā spirta (likuma Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību 23.² panta otrā daļa), bet atbildība par Krimināllikumā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, kas izdarīts ievērojamā apmērā, iestājas, ja noziedzīga nodarījuma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par desmit tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu (likuma Par Krimināllikuma spēkā stāšanās un piemērošanas kārtību 23.² panta pirmā daļa). Un faktiski var rasties situācijas, kad kontrabandā vainīgās personas, ja kontrabandas priekšmetu vērtība – no EUR 100,- (pieņemot, ka viens litrs absolūtā spirta maksā EUR 10,-) līdz EUR 18 500,- (ja nozieguma priekšmeta kopējā vērtība nodarījuma izdarīšanas brīdī nav bijusi mazāka par piecdesmit tai laikā Latvijas Republikā noteikto minimālo mēnešalgu kopsummu, paredzēta cita sankcija) teorētiski saņems identisku sodu.

Ņemot vērā minēto, nepieciešams piemērot konkrētajiem lietās apstākļiem atbilstošu sodu, un šeit nozīmīgas ir nodarījuma subjektīvās puses pazīmes.

Noziedzīga nodarījuma subjektīvā puse ir noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas (nodarījuma subjekta) psihiskā darbība, kas tieši saistīta ar viņas izdarīto (nodarījuma objektīvajām pazīmēm), un tā apvieno vienotā veselā personas psihiskās darbības intelektuālos un gribas procesus¹. Lai pareizi konstatētu noziedzīga nodarījuma subjektīvo pusi, jānoskaidro personas psihiskā attieksme pret prettiesisko darbību vai bezdarbību (*nodarījuma formālos sastāvos*) un pret kaitīgajām sekām

un cēloņsakarību starp tām (*nodarījuma materiālos sastāvos*). Krimināllikuma 8. panta otrajā daļā ietverts ļoti svarīgs noteikums, kas nepieļauj personas kriminālatbildību bez vainas, tā saucamo objektīvo pieskaitāmību. Tātad, **nosakot noziedzīgo nodarījumu izdarījušās personas vainas formu**, jākonstatē šīs personas psihiskā attieksme pret noziedzīgā nodarījuma objektīvajām pazīmēm. Noziedzīga nodarījuma objektīvās pazīmes ir visas tās, kas ietilpst konkrēta nodarījuma objekta un objektīvās puses pazīmju skaitā.

Piekrītot prof. U. Krastiņa viedoklim, var teikt, ka atbilstoši likumam krimināltiesību teorijā nodala šādas noziedzīga nodarījuma **subjektīvās puses pazīmes: vainu nodoma vai neuzmanības formā, motīvu un mērķi (nolūku)**².

KL 190. un 190.¹ pants nesatur norādi uz vainas formu, kādā tiek izdarīta kontrabanda. Turklāt jāprecizē, ka, balstoties uz pašu darbības raksturu, kura izpaužas priekšmetu pārvietošanā (ievešana vai izvešana), teorijā un tiesu praksē viennozīmīgi atzīts, ka kontrabandas subjektīvo pusi raksturo nodoms. Turklāt, kā ārzemju zinātniskajā literatūrā, kas veltīta kontrabandas analīzei, tā arī Latvijas tiesību zinātnieku darbos par minēto tematiku, **nav apšaubīta kontrabandas izdarīšana tikai ar tiešu nodomu.** Persona apzinās, ka pārkāpj likumu, nelikumīgi pārvietojot priekšmetus pāri muitas robežai, apzinās, ka pārvieto to krimināltiesiskās normās norādītā veidā, t.i., izdara kontrabandu un apzināti to vēlas.

Noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu ar nodomu (tīši), ja persona, kas to izdarījusi, ir apzinājusies savas darbības kaitīgumu, paredzējusi darbības vai bezdarbības kaitīgās sekas un vēlējusies tās vai apzināti pieļāvusi šo seku iestāšanos. Atkarībā no tā, kā izpauzies

* Pētījums prezentēts Starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē "SABIEDRĪBA. CILVĒKS. DROŠĪBA. 2016. DROŠĪBA UN TIESISKĀ KĀRTĪBA ĢEOPOLITISKO RISKU APSTĀKĻOS" 2016. gada 22. aprīlī Rīgā. Konferencē rīkotāji Baltijas Starptautiskā akadēmija un sabiedriskā organizācija *Society for Baltic Security*

gribas moments, tiek nodalīti divi nodoma veidi: tiešs un netiešs nodoms. **Tiešs nodoms** (*dolus directus*) noziedzīgā nodarījumā izpaužas tādā veidā, ka persona apzinājusi savas darbības vai bezdarbības kaitīgumu un to apzināti veikusi vai pieļāvusi³.

Darbības vai bezdarbības un kaitīgo seku apzināšanās kā apziņas sfēras psihiska darbība ir tieša nodoma intelektuālais moments. Vainīgā vēlēšanās, lai viņa darbības vai bezdarbības rezultātā iestātos noteiktas kaitīgas sekas, norāda uz to, ka viņš gribējis tās sasniegt, un šāda vainīgā psihiskā darbība veido tieša nodoma gribas momentu.

Kontrabandas izdarīšana ar netiešu nodomu nav iespējama, jo saskaņā ar likumā noteikto nodarījuma formulējumu kontrabandu atzīst par formāla sastāva nodarījumu. Minētā nozieguma subjektīvā puse ir vienīgais elements, kurš neizraisa teorētiķiem un praktiķiem nopietnas domstarpības.

Tieša nodoma intelektuālā un gribas momenta satura izklāstā jāievēro, ka kontrabanda atzīstama par formāla sastāva noziegumu, tāpēc ne vien izslēgta iespēja noziegumu izdarīt ar netiešu nodomu, bet arī gribas moments ir saistīts ar darbību izdarīšanu, nevis sekām (tieša nodoma intelektuālais moments kontrabandā raksturojas ar to, ka vainīgais apzinās preču nelikumīgu pārvietošanu vai atbilstošu priekšmetu pārvietošanu pāri Latvijas muitas robežai, bet gribas – ar to, ka vainīgais vēlas to darīt).

Noziedzīgs nodarījums atzīstams par izdarītu aiz neuzmanības, ja vainīgais, kas to izdarījis, ir paredzējis savas darbības vai bezdarbības kaitīgo seku iestāšanās iespēju, bet vieglprātīgi paļāvies, ka tās varēs novērst, vai arī nav paredzējis šādu, seku iestāšanās iespēju, kaut gan pēc nodarījuma konkrētajiem apstākļiem viņam vajadzēja un viņš varēja tās paredzēt. Balstoties uz minēto, **kontrabanda nevar izdarīt aiz neuzmanības.**

Motīvs un mērķis ir patstāvīgas noziedzīga nodarījuma subjektīvās puses pazīmes, kas, tāpat kā vaina, pierādāma krimināllietā, ja tie saskaņā ar Krimināllikumu ietverti noziedzīga nodarījuma sastāva pazīmju skaitā. Motīvs un mērķis ietekmē nodoma rašanos, tā virzību uz mērķi un nodoma īstenošanos. Katru, arī noziedzīgu gribas izpausmi, ietekmē motīvi, kas sekmē noteikta noziedzīga mērķa sasniegšanu. Tāpēc starp motīvu un mērķi pastāv saistība. Motīvs ir tas aktīvais spēks, kas darbību virza uz noteiktu mērķi.

Motīvs ir cilvēka iekšējais pamudinājums, dziņa, tieksme, kas virza vainīgā gribu uz noziedzīga nodarījuma izdarīšanu. Mērķis (nolūks) ir iecerētais rezultāts, ko persona, izdarot noziedzīgu nodarījumu, vēlas sasniegt.

Piemēram, *mantas kontrabandas gadījumā vainīgā darbības motīvs var būt mantkārība, bet mērķis var būt izvairīšanās no muitas maksājumiem*. Kaut gan pastāv cieša saistība starp mērķi un kaitīgajām sekām, tomēr jāaskata arī atšķirība starp tiem. Mērķis kā noziedzīgā nodarījuma vēlamais rezultāts raksturo cilvēka subjektīvo domāšanu, bet nodarījuma sekas parādās objektīvajā pasaulē, kas radušās mērķa sasniegšanas rezultātā. Katru noziedzīgu nodarījumu, kas izdarīts ar tiešu nodomu, determinē noteikts motīvs, kurš vienmēr rodas pirms nodoma. Nodoms rodas un nostiprinās konkrēta motīva ietekmē.

Noziedzīga nodarījuma motīvi var būt dažādi: mantkārība, greizsirdība, atriebība, naidis, skaudība, karjerisms, huligāniski pamudinājumi, nepareizi izprastas draudzības jūtas, pārprastas dienesta intereses u.c.⁴

Mērķis nosaka vainīgā gribu, virza to uz noziedzīgā nodarījuma izdarīšanu. Arī nodarījuma mērķi pēc satura var būt dažādi: vēlme iedzīvoties, izraisīt nacionālu naidu, vājināt valsts aizsardzības spējas vai ekonomiku u.c. Par mērķi un motīvu var runāt vienīgi saistībā ar noziedzīgiem nodarījumiem, kas izdarīti ar tiešu nodomu, jo tikai šāda nodoma veidā izpaužas vēlēšanās sasniegt noteiktu prettiesiskās darbības vai bezdarbības rezultātu. Kā noziedzīga nodarījuma sastāva subjektīvās puses pazīmēm motīvam un mērķim var būt divējāda nozīme:

- 1) motīvam un mērķim var būt noziedzīga nodarījuma sastāva obligātas pazīmes nozīme, un tas ietekmē nodarījuma kvalifikāciju;
- 2) motīvs un mērķis neietekmē noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju, ja tie

Krimināllikuma sevišķās daļas panta dispozīcijā nav ietverti nodarījuma sastāva pazīmju skaitā⁵.

Par kontrabandas izdarīšanas motīvu un mērķi likumā nekas nav teikts. Krievijas zinātnieks J. Sučkovs pauž viedokli, ka kontrabandai piemīt spilgti iezīmēts mērķis: tā ir ne tikai preču vai citu priekšmetu nelikumīga pārvietošana pāri muitas robežai, bet arī obligāta to ieviešana realizācijas nolūkā citas valsts teritorijā, vai arī ieviešana no citas valsts teritorijas Krievijas iekšējā tirgū realizācijai (ja nav minēto mērķu, nodarījums neatbilst kontrabandas subjektīvajai pusei)⁶.

Krimināllikumā šāda pazīme nav noteikta. Kontrabanda jāatzīst par formāla sastāva noziegumu, kura objektīvā puse iekļauj tikai nodarījumu. Noziegums ir pabeigts ar preču pārvietošanu pāri Latvijas muitas robežai. Turklāt atbildība par kontrabandas izdarīšanu nav saistīta ar minētā nozieguma motīvu un mērķi (*minētajām pazīmēm nav nozīmes KL 190. un 190¹. pantā*). Tātad – motīvs un mērķis nav ietverti kontrabandas subjektīvās puses obligāto pazīmju izklāstā un neietekmē nozieguma kvalifikāciju (tomēr, šīs pazīmes jāievēro soda noteikšanā). Turklāt var apgalvot, ka lielākoties kontrabandu izdara mantkārīgā nolūkā, neskatoties uz to, minētais apgalvojums neļauj skatīt minēto motīvu kā obligātu. Kontrabandists apmierina vajadzības preču vai citu kontrabandas priekšmetu ievēšanai vai izvešanai. Lielākoties, kā rāda prakse, vainīgais tendēts pārvietot preces vai citus priekšmetus pāri Latvijas muitas robežai, lai izvairītos no obligāto maksājumu (nodevu vai nodokļu) nomaksas. Ar nelikumīgu pārvietošanu personas parasti cenšas saņemt peļņu, kuru rada priekšmetu nelikumīga pārvietošana pāri Latvijas muitas robežai.

Saistībā ar **kontrabandas mērķi jāatzīmē**, ka minētā pazīme var būt nozīmīga, norobežojot kontrabandu no izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas. Ja kontrabanda izdarīta ar mērķi preces pārvietot pāri Latvijas muitas robežai, izdarīto jākvalificē saskaņā ar KL 190. pantu vai 190.¹ pantu, ja personai bija nodoms izvairīties no nodokļu nomaksas – saskaņā ar KL 218. panta⁷ atbilstošo daļu.

Romāņu-ģermāņu tiesību saimes tiesībās subjektīvās pazīmes, kas attiecas uz vainu, motīvu un mērķi, normatīvi atšķiras, tās ne vienmēr ir precīzas, un tas nozīmē, ka, piemēram, informācija par vainas formu (*vai veidu*) ne vienmēr atbilst patiesībai (piemēram, *ja persona, pirms muitas kontroles veikšanas, apzināti noslēpa kontrabandas priekšmetus starp citām mantām, tad minētais liecina par kontrabandas nodomu*).

Dažu valstu krimināllikumos mēģināts šīs pazīmes norādīt ļoti precīzi. Piemēram, saskaņā ar Spānijas krimināllikuma 301. panta pirmo daļu personai, kura veic īpašuma pārvietošanu, tajā skaitā pāri muitas robežai, vajadzēja: pirmkārt, „zināt”, ka tas iegūts smaga nozieguma rezultātā, otrkārt, jābūt „mērķim” noslēpt minētā īpašuma nelikumīgu izcelsmi vai palīdzēt citai personai, kura piedalījās nozieguma izdarīšanā, turklāt saskaņā ar 301. panta trešajā daļā noteikto

minēto noziegumu var izdarīt arī ar „rupju neuzmanību”. Attiecībā uz kodolmateriālu un radioaktīvu elementu ievēšanu, norādīts, ka nodarījums sodāms arī tad, ja tas izdarīts „bezpeļņas nolūkā” (345. pants)⁸.

Saskaņā ar Sanmarīno krimināllikumā noteikto ziņas par nodomu un speciālu mērķi mantas kontrabandas gadījumā konstatē objektīvi (maldināšana, izgatavošana, izplatīšana) un arī atbilstoši subjektīvām pazīmēm (izplatīšanas mērķis)⁹.

Analoģiski veidotas Polijas krimināllikuma normas, kur kontrabandas dispozīcijā (299. pants) norādīts uz objektīvajām pazīmēm („izvešana”, „palīdzība” u.c.), kā arī uz speciālu mērķi („labuma” saņemšana) kā subjektīvu pazīmi¹⁰.

Tiešs nodoms Krievijas krimināllikumā nozīmē, ka (redakcija, kas bija spēka līdz 2011. gada 7. decembrim): *vainīgais apzinās, ka nelikumīgi pārvieto pāri Krievijas muitas robežai kādu no 188. pantā minētiem kontrabandas priekšmetiem, likumā nodarītā veidā, un vēlas to (turklāt, lai sodītu par kontrabandu saskaņā ar Krievijas KK 188. panta otro daļu, nepieciešami kontrabandas priekšmeti, kas paaugstina atbildību par izdarīto)*¹¹.

Ievērojot minēto, grūti piekrist profesora L. Gauhmana viedoklim, ka vainīgā nezināšana par vienu vai otru priekšmeta iekļaušanu stratēģisko preču sarakstā, nevar būt pamats atbrīvošanai no atbildības par minētā veida preču kontrabandu¹². Minētajā gadījumā pareizāk būtu vainīgo saukt pie atbildības par kontrabandu saskaņā ar Krievijas Kriminālkodeksa 188. panta pirmo daļu (redakcija, kas bija spēka līdz 2011. gada 7. decembrim), ja ir pierādīts, ka vainīgais nezināja pārvietoto preču īpašības (piemēram, militāro preču pārvietošanu, kas, kā secināts pārbaudē, ir sen norakstītas un galvenā vērtība ir metālam, no kura prece ir izgatavota). Kontrabandas motīvs parasti ir mantkārība, bet minētajai pazīmei nav tiešas nozīmes nodarījuma krimināltiesiskajā analizē.

Angļu-sakšu tiesībās kontrabandas pamata subjektīvais elements ir „mens rea”, kas identificējams ar vainas jēdzienu (tulkojumā no latīņu valodas – *noziedzīga apziņa*).

Vēsturiski Angļu krimināltiesiskajā doktrīnā radīts princips „nodarījums nepadara cilvēku par vainīgu, ja viņa gars nav vainīgs”, uz kura pamata nodala divus vainas elementus („mens rea”):

- 1) vainīgās personas priekšstats par tām sekām, kas droši vien izriet no viņa uzvedības, kas iekļauta darbībās vai minēto darbību pieļaušanā, saistība ar pienākumu to izpildīt;

- 2) nodoms, orientēts uz tādu seku sasniegšanu, vai ignorējot tās, vai vienaaldzīgu attieksmi pret tām¹³.

Interesanti, ka angļu juridiskajā literatūrā aktuālas ir risinājumu iespējas, kas ļauj „*mens rea*” konstrukcijai un principiem identificēt un novērst problēmas, kas pastāv arī Latvijas krimināltiesībās. Piemēram, *nodoma un neuzmanības proporcija; neuzmanībasveiduspecifikauntāskrimināltiesiskais izklāsts; starpstāvokļi starp neuzmanību un gadījumu (kāzusu) utt.*

ASV federālā likuma (*U.S. Code: Title 18 - Crimes and criminal procedure*) normās, balstoties uz „*mens rea*” muitas jomas noziegumu būtību, kontrabandas darbības var tikt veiktas „*apzināti*” vai „*pēc savas gribas*”, vai „*ļauņprātīgi*”. Dažiem nodarījumiem (§550) iespējams īpašs juridiskās atbildības risinājums, piemēram, ja vainīgais aiz neuzmanības izdara kontrabandai raksturīgās darbības, viņu var atbrīvot no atbildības, ja tiks atlīdzināta muitas nodeva. Tādā veidā **likumdevējs akcentē kontrabandas tīšo raksturu**, tāpēc tiesu prakse balstās uz to, lai nesodītu pārāk bargi, ietverot arī pilnu līdzekļu un īpašuma konfiskācijas piemērošanu, ja pieļauta nolaidība muitas deklarācijas aizpildīšanā. No tā izriet, ka kontrabanda ir vienīgi tīšs noziegums, citu aizskārumu – muitas pārkāpumu – var izdarīt arī aiz neuzmanības.

Saskaņā ar Austrālijas krimināllikumu (*Criminal Code Act 1995*) kontrabandas subjektīvā puse saistīta ar „*vainas elementu*” (3.1. pants, 3. sadaļa „Nozieguma elementi”), turklāt noteiktas kontrabandas darbības var izdarīt vai nu tīši vai aiz neuzmanības¹⁴.

Musulmaņu valstu krimināllikumos kontrabandas subjektīvās pazīmes (vainas formas un viedi) tiek reglamentētas reti. Tomēr dažu valstu krimināllikumos normatīvi noteikti „speciāli mērķi” vai citi subjektīvi faktori. Saskaņā ar Turcijas krimināllikumu (*Türk Ceza Kanunu ile Bazi Kanunlarda Degisiklik Yapilmasina Dair Kanun*) kontrabandas darbības ir vienīgi tīšas. Minēto apstiprina objektīvu un subjektīvu pazīmju atbilstoša normatīvā konstrukcija, normās konkrēti noteikts, ka:

- 1) bīstamo priekšmetu ievēšana vai transportēšana valstī notiek tieši „**nemiernieku mērķu**” īstenošanai (150. pants);
- 2) personai ir „**iepriekš zināms**” priekšmetu raksturs, kurus ievē valstī (264. panta pirmā daļa)¹⁵.

Irānas krimināllikuma 525. pantā (viltotas naudas un dokumentu ievēšana valstī) kontra-

bandas darbības apzīmētas kā atbilstošu priekšmetu „**tīša izmantošana**” ar mērķi „**maldināt**” patērētājus¹⁶. Ar „patērētāju” Irānas likumdevējs saprot personu, kura lieto vai patērē nopirktās preces vai izmanto pakalpojumus (nepārdodot tālāk). Līdz ar to 525. pantā noteikti gadījumi, kad patērētājs nav informēts par priekšmeta izcelsmi un ievēšanas likumīgumu valstī. Pētot kontrabandas subjektīvo pusi Tālo Austrumu krimināllikumos, jāmin, ka tajos lielākoties runāts nevis par vainas īpašībām, bet par minētā nozieguma motīva un mērķa specifiku, kas liecina par to, ka kontrabanda satur vienīgi tiešu nodomu.

Ķīnas krimināllikumā norādīts uz sekojošām kontrabandas subjektīvajām pazīmēm: pirmkārt, to izdara „**ar mērķi**” saņemt labumu vai, piemēram, izplatīt pornogrāfiskos materiālus (152. pants), otrkārt, ja muitas iestādes darbinieki atbalsta kontrabandas izdarīšanu, tad to dara vienīgi „**mantkārīgā nolūkā**”¹⁷.

Japānas krimināllikumā noteikts, ka opija vai tā smēķēšanas ierīču ievēšana valstī, vai citas darbības, kas veiktas saistībā ar minēto priekšmetu pārdošanu, var tikt izdarītas tikai tīši¹⁸.

Tas nozīmē, ka saskaņā ar Ķīnas un Japānas krimināllikumos noteikto kontrabandas darbības ir tīšas, par ko liecina norāde uz citām speciālām subjektīvajām pazīmēm – motīvu (*pamudinājums*) un mērķi.

Rezumējot rakstā izklāstīto un raksta ievadā definēto problēmu, var izdarīt sekojošus secinājumus:

1. Kontrabanda saskaņā ar Krimināllikumu ir noziegums ar formālu sastāvu, un objektīvā puse iekļauj tikai nodarījumu. Noziegums ir pabeigts ar noteiktu preču pārvietošanu pāri Latvijas muitas robežai. Turklāt likumdevējs, nosakot atbildību par kontrabandas izdarīšanu, nenorāda motīvu un mērķi (*minētajām pazīmēm nav nozīmes KL 190. un 190.1 panta kvalifikācijā*). Tātad – motīvs un mērķis nav ietverti kontrabandas subjektīvās puses obligāto pazīmju sastāvā un neietekmē nodarījuma kvalifikāciju (minētās pazīmes jāņem vērā soda noteikšanā).
2. Jautājumā par kontrabandas subjektīvo pusi ārvalstu krimināllikumos, balstoties uz krimināltiesisko doktrīnu, likumu normām un tiesu praksi, nepieciešams uzsvērt šādus svarīgus faktorus:
 - a) jēdziena „*subjektīvā puse*” vietā attiecībā uz kontrabandas sastāvu ārzemju

krimināltiesībās dažreiz izmanto citus jēdzienus, saistītus ar noziegumu iekšējo saturu (piemēram, Francija – tas ir nozieguma morālais elements; Anglijā un ASV – „mens rea”, Austrālijā – „vainas elementi”);

- b) kontrabanda vispirms raksturojas ar nodomu attiecībā uz kaitīgajām darbībām (izņēmuma gadījumos kontrabandas darbības var tikt izdarītas ar rupju neuzmanību, par ko liecina atsevišķas normas Spānijā, ASV un Austrālijā, tomēr tāds risinājums mūsu likumā nebūtu atbalstāms);
- c) ārvalstu likumos kontrabandas obligāta pazīme var būt arī motīvs, piemēram, mantkārtīgs motīvs – Ķīnā un Polijā, vai mērķis, piemēram, atbilstošu preču izplatīšana – San Marino un Japānas likumā;
- 3) Attiecībā uz kontrabandas mērķi, jāatzīmē, ka minētā pazīme saistīta ar nepieciešamību norobežot kontrabandu un izvairīšanos no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas. Ja kontrabanda izdarīta ar mērķi, preces pārvietot pāri Latvijas muitas robežai,

izdarīto jākvalificē saskaņā ar KL 190. pantu vai 190.¹ pantu, bet, ja ir pierādīts, ka personai bija nodoms izvairīties no nodokļu nomaksas – saskaņā ar KL 218. pantu.

Balstoties uz pētījuma secinājumiem, var piedāvāt sekojošus priekšlikumus, kas var pozitīvi ietekmēt kontrabandas subjektīvās puses izpratni un ļauj noteikt nodarījuma smagumam atbilstošu sodu:

Efektīvai kontrabandas apkaršanai nepieciešama korekta kontrabandas, kā noziedzīga nodarījuma kvalifikācija, un, kā rāda ārvalstu pieredze, likumdevējam nepieciešams savienot atbildību par kontrabandas izdarīšanu ar minētā nozieguma motīvu un mērķi;

Likumā jāakcentē kontrabandas tīss raksturs, un tiesu prakse jāvirza uz to, lai nesodītu pārāk bargi, ietverot arī pilnu līdzekļu un īpašuma konfiskāciju gadījumos, ja pieļauta nolaidība muitas deklarācijas aizpildīšanas laikā;

Lai īstenotu iepriekšminētos priekšlikumus, nepieciešams veikt pētījumu par minēto tematiku, iekļaujot pētījuma objektos ne tikai Eiropas, bet arī ASV, Austrālijas un citu valstu praktisko un teorētisko pieredzi.

Atsauces

- ¹ Krastiņš U. Noziedzīga nodarījuma sastāvs un nodarījuma kvalifikācija, Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014., 127. lpp.
- ² Turpat, 128. lpp.
- ³ Turpat, 144. lpp.
- ⁴ Krastiņš U. Noziedzīgs nodarījums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2000., 109. lpp.
- ⁵ Turpat, 111. lpp.
- ⁶ Сучков Ю. Ответственность за контрабанду по уголовному кодексу Российской Федерации 1996 года. Юридическая Практика: Инф. бюл. центра права спец. юрид. факультета СПбГУ, №4(7), 1996, с.72-73.
- ⁷ Krimināllikuma 218. pantā noteikta atbildība: Par izvairīšanos no nodokļu vai tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas vai par ienākumu, peļņas vai citu ar nodokli apliekamo objektu slēpšanu vai samazināšanu, ja ar to nodarīti zaudējumi valstij vai pašvaldībai lielā apmērā.
- ⁸ Spain Criminal Code (Código Penal). Pieejams: <http://www.boe.es/boe/dias/2015/03/31/pdfs/BOE-A-2015-3439.pdf>; skatīts 09.04.2016.
- ⁹ San Marino Codice Penale. Pieejams: http://books.google.it/books?id=wY4YAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=it&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false; skatīts 06.04.2016.
- ¹⁰ Poland Criminal Code (Kodeks Karny). Pieejams: http://www.rcl.gov.pl/index.php?searchword=criminal+law&ordering=&searchphrase=all&Itemid=84&option=com_search; skatīts 10.04.2016.
- ¹¹ Российское уголовное право: Курс лекций. Т. 4: Преступления в сфере экономики / Авт. Б.В. Волженкин, А.С. Горелик, А.И. Коробеев и др. Под ред. А.И. Коробеева. – Владивосток: Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 2000, с. 344-345.

- ¹² Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности, Москва, 1998, с. 273.
- ¹³ Полянский Н. Уголовное право и уголовный суд Англии. – Москва: Издательство: Юридическая Литература, 1969, с.17-18.
- ¹⁴ Australia Criminal Code of 1995. Pieejams: <https://www.legislation.gov.au/Series/C2004A04868>; skatīts 06.04.2016.
- ¹⁵ Turkey Criminal Code. Pieejams: <http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/>; skatīts 12.04.2016.
- ¹⁶ Закон об исламских уголовных наказаниях Исламской Республики Иран. Пер. с перс. М.С. Пелевина. Науч. ред. А.И. Ахани. Предисл. Ю.Н. Волкова. – Санкт-Петербург: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2008, с. 242-244.
- ¹⁷ Ахметшин Х. М. и др. Современное уголовное законодательство КНР. – Москва: Муравей, 2000, с. 297, 399.
- ¹⁸ Japan Penal Code. Pieejams: <http://www.cas.go.jp/jp/seisaku/hourei/data/PC.pdf>; skatīts 05.04.2016.

Abstract

The aim of the article is the study of the subjective side of smuggling, as a kind of shadow economy. Understanding the subjective side of contraband in the existing legislative acts of the Republic of Latvia and the response of the state for illegal actions does not fully meet the targets for reduction of the shadow economy, and requires more detailed study, especially in the subjective part of smuggling. Article novelty shown as an expanded understanding of the subjective side comparison of smuggling in Latvia and other countries. A wide range of international experience and analysis of the regulatory framework helps to make conclusions about the direction of the correction in the understanding of the subjective side of smuggling today.

Summing up the conclusions of the article and by the author's made proposals it can be said, that they will undoubtedly provide a more precise understanding of the weaknesses of the subjective side of contraband in the Latvian legislation and identify possible ways to improve the regulatory framework of the subjective side of such action as smuggling.

Аннотация

Целью статьи является изучение субъективной стороны контрабанды как одного из видов теневой экономики. Понимание субъективной стороны контрабанды в существующих законодательных актах Латвийской Республики и реакция государства на деяния контрабанды не в полной мере отвечает задаче по уменьшению теневого сектора экономики и требует более детальной проработки, особенно в субъективной части контрабанды. Новизна исследования заключается в расширенном сравнении понимания субъективной стороны контрабанды в Латвии и других странах. Изучение зарубежного опыта и анализ нормативной базы приводят к выводу о необходимости коррекции в понимании субъективной стороны контрабанды на сегодняшний день.

Сделанные автором выводы и предложения дают более четкое понимание слабых мест субъективной стороны контрабанды в законодательстве и определяют возможные пути совершенствования нормативной базы в части субъективной стороны такого деяния, как контрабанда.

NODOKĻU KRĀPŠANAS FENOMENS: KVALIFIKĀCIJAS KRIMINĀLTIESISKĀ PROBLEMĀTIKA PVN JOMĀ*

Mg. iur. **Ļubova Švecova**,
Rīgas Stradiņa universitātes lektore, Latvija

Šajā rakstā analizēti nodokļu krāpšanas Latvijā un Eiropas Savienībā (ES) fenomena aktuālie jautājumi. 20 gadu darba pieredze Valsts ieņēmumu dienesta Finanšu policijas pārvaldē ļauj sniegt ieskatu nodokļu krāpšanas fenomena rašanās vēsturē un attīstībā no tā pirmsākumiem. Līdztekus ar Latvijas neatkarības atjaunošanu 1990. gada 4. maijā tika uzsākta jaunas nodokļu sistēmas izveide. Tā ļoti būtiski atšķīrās no iepriekšējās ar plānveida ekonomiku saistītās nodokļu sistēmas. Valsts ieņēmumiem bija jānodrošina jaunās valsts galveno institūtu funkcionēšana. Tēlaini izsakoties, nodokļus var saukt par asinīm, kas apgādā valsti ar spējām pildīt savas funkcijas. Nodokļi pilda fiskālo funkciju – papildina iedzīvotāju vajadzībām nepieciešamo budžetu, stimulējošo funkciju – palīdz attīstīt valstij attiecīgajā brīdī vajadzīgās nozares un sadales funkciju, proti, tiem būtu jānodrošina sociālās nevienlīdzības mazināšana. Vienkāršoti varētu teikt, ka nodoklis ir obligāts naudas maksājums, ko valsts budžetā regulāri iemaksā jebkura valstī ienākumus gūstošā persona.

Latvijas nodokļu sistēmu veido:

- 1) Nodevas (valsts nodevas saskaņā ar likumiem vai Ministru kabineta noteikumiem un pašvaldību nodevas);
- 2) Valsts nodokļi (14 veidi nodokļu saskaņā ar tiešo un netiešo nodokļu sistēmu);
- 3) Tieši piemērojamos Eiropas Savienības normatīvajos aktos noteiktie nodokļi.

Valsts nodokļu politikas mērķis ir stabili ieņēmumi valsts un pašvaldību funkciju finansēšanai, nodokļu likmju stabilitāte un prognozējamība, tautsaimniecības konkurētspēja un ienākumu taisnīgums nodokļu sistēmā. Valsts vēlas maksimizēt nodokļu ieņēmumus, bet nodokļu maksātāji vēlas saglabāt līdzekļus sava uzņēmuma attīstībai vai citām vajadzībām. Nodokļu nomaksa un publisko pakalpojumu saņemšana attiecas uz ikvienu no mums, tāpēc jautājumi par notiekošo nodokļu jomā vienmēr ir aktuāli un atrodas sabiedrības uzmanības centrā. Nodokļi jāuztver divējādā aspektā – no vienas puses, cik katrs nomaksā (valsts iekasē no indivīda), no otras puses, ko katrs saņem

pretī no valsts (veselība, izglītība, vide, ceļi un cita infrastruktūra). Valsts pati par sevi neģenerē budžetu, tas tiek veidots pārsvarā no uzņēmumu maksājumiem nodokļu ieņēmumiem, līdz ar to valsts panākumu stūrakmens ir sekmīga uzņēmējdarbība, kuras rezultātā budžetā nonāk infrastruktūras uzturēšanai un valsts attīstībai nepieciešamie līdzekļi iekasēto nodokļu veidā.

Kaut arī šī nodokļu joma ir ļoti nozīmīga, tomēr Latvijā ir maz pētījumu par nodokļu krāpšanas veidiem, krāpšanas novēršanas un apkarošanas mehānismiem. **Raksta mērķis** ir sniegt ieskatu nodokļu krāpšanas fenomena būtībā, raksturot šādas krāpšanas veidus un aplūkot nodokļu krāpšanas kvalifikācijas problemātiku kontekstā ar Krimināllikuma (KL) 218. un 177. pantu. Pētījumā tiks izmantota kontentanalīze, lai noskaidrotu nodokļu krāpšanas fenomena problemātiku.

Latvija, kā ES dalībvalsts, aktīvi piedalās kapitāla, darbaspēka, preču un pakalpojumu plūsmā, integrējas starptautiskajā tirgū, izstrādā aktuālas nodokļu politikas nostādnes, harmonizē atbilstoši ES prasībām nodokļu regulējumu, pilnveido nodokļu administrācijas darbu. Latvija ir uzņēmusies arī pienākumu daļu no ienākumiem nodokļu veidā ieskaitīt Eiropas Savienības budžetā. Šajā ikgadējā maksājumā ietilpst arī pievienotās vērtības nodokļa (PVN) resurss, kas tiek maksāts kā noteikts procents (0,3%) no dalībvalstu aprēķinātās t. s. harmonizētās pievienotās vērtības nodokļa bāzes¹.

Nodokļu jomā notiekošās krāpšanas visbiežāk ir saistītas tieši ar pievienotās vērtības nodokli. Tāpēc nodokļu krāpšanas problēmas ir aktuālas ne vien Latvijā, bet arī ES. Ēnu ekonomikas īpatsvars valstī un krāpšanas nodokļu jomā ir savstarpēji saistītas

* Pētījums prezentēts Starptautiskajā zinātniski praktiskajā konferencē "SABIEDRĪBA. CILVĒKS. DROŠĪBA. 2016. DROŠĪBA UN TIESISKĀ KĀRTĪBA ĢEOPOLITISKO RISKU APSTĀKĻOS" 2016. gada 22. aprīlī Rīgā. Konferencē rīkotāji Baltijas Starptautiskā akadēmija un sabiedriskā organizācija *Society for Baltic Security*

parādības, jo ēnu ekonomika ir ienākumi no visām legāli saražotajām precēm un pakalpojumiem, kas tiek apzināti slēpti no valsts iestādēm, nemaksājot nodokļus. Rīgas Ekonomikas augstskolas Ilgtspējīga Biznesa Centra pētījumā „Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009–2014” norādīts: „ēnu ekonomika Igaunijā un Lietuvā krītas gan kopumā, gan attiecībā uz visām komponentēm. Kopš 2012. gada ēnu ekonomika Latvijā pieaug no 21,1% līdz 23,8% un 2014. gadā ēnu ekonomika praktiski saglabājusies 2013. gada līmenī – 23,5%. Tādējādi plaisa starp Latviju un pārējām Baltijas valstīm ir pieaugusi. Latvijā 2014. gadā salīdzinoši ar 2013. gadu ir samazinājušās aplokšņu algas, bet būtiski pieaugusi ienākumu neuzrādīšana”². Saskaņā ar ekspertu aprēķiniem 2015. gadā Latvijas ēnu ekonomikas īpatsvars bija 21,3 % (vidējais ēnu ekonomikas līmenis ES ir 18,3%)³. Efektīvi novēršot un apkarojot nodokļu krāpšanu, tiktu panākta ēnu ekonomikas apmēra samazināšana, uzlabota uzņēmējdarbības godīgas konkurences vide un nodrošināts lielāks sociālo vajadzību klāsts valstī. 2015. gadā valsts budžetā lielākie bija tieši pievienotās vērtības nodokļa ieņēmumi – 1,903 miljardi eiro, bet šie ieņēmumi bija tikai 98,3% no plānotā apjoma (1,936 miljardi eiro 2015. gadā)⁴. Turklāt saskaņā ar Eiropas Komisijas ekspertu secinājumiem⁵ Latvijā PVN iekasēšanas plaisa ir divreiz lielāka, nekā vidēji ES – 30%. Saskaņā ar ekspertu aprēķiniem izvairīšanās no PVN shēmu rezultātā valsts budžets ik gadu zaudē vismaz 500 miljonu eiro⁶.

Ārvalstu investoru padome Latvijā ir norādījusi, ka ēnu ekonomikas cēloņi ir neefektīva likumu piemērošana un nepietiekoša kontrole, korupcija un politiskās spēles, nodokļu maksāšanas ieguvumu trūkums, augsts ienākuma nodoklis, kā arī iedzīvotāju attieksme pret nodokļu maksāšanu.

Nodokļu krāpšana skar dažādus nodokļu sistēmā ietilpstošo nodokļu veidus, proti, iedzīvotāju ienākuma nodokli, valsts sociālās apdrošināšanas obligātās iemaksas, muitas nodokli un vislielākā mērā – pievienotās vērtības nodokli. Rakstā pievērsīsimies tikai pievienotās vērtības nodokļa krāpšanas problemātikai, ņemot vērā šādas krāpšanas aktualitāti un izplatības līmeni.

Latvijas normatīvajos aktos nodokļu krāpšana nav īpaši definēta, bet Eiropas Komisijas 2012. gada 27. jūnija paziņojumā Eiropas Parlamentam un Padomei „Par konkrētiem veidiem, kā pastiprināt cīņu pret krāpšanos nodokļu jomā un izvairīšanos no nodokļu maksāšanas, tostarp attiecībā uz trešajām valstīm” ir sniegta sekojoša definīcija – „Krāpšana nodokļu jomā ir apzināta

izvairīšanās no nodokļu maksāšanas, un tā ir sodāma saskaņā ar krimināltiesībām. Termins attiecas uz situācijām, kad tiek iesniegtas apzināti nepatiesas deklarācijas vai viltoti dokumenti. Izvairīšanās no nodokļu maksāšanas parasti ir nelikumīgas darbības, kad tiek slēpts vai ignorēts pienākums maksāt nodokli, t. i., nodokļu maksātājs maksā mazāk nodokļu, nekā viņam ir likumīgi jāmaksā, un tas tiek darīts, no nodokļu iestādēm slēpjot ienākumus vai informāciju”⁷.

Likumā „Par nodokļiem un nodevām” ir noteikts, ka izvairīšanās no nodokļu vai nodevu maksāšanas ir apzināta nepatiesas informācijas sniegšana nodokļu deklarācijās, nodokļu deklarāciju, informatīvo deklarāciju vai nodokļu administrēšanai un kontrolei nepieciešamās pieprasītās informācijas neiesniegšana, nelikumīga nodokļu atvieglojumu, priekšrocību un atlaizņu piemērošana vai jebkura cita apzināta darbība vai bezdarbība, kuras dēļ nodokļi vai nodevas nav samaksātas pilnā apmērā vai daļēji”⁸.

Ar terminu „nodokļu krāpšana” šajā rakstā ir apzīmētas darbības, kuru rezultātā valsts budžetā netiek nomaksāti nodokļi pilnā apmērā un par kurām saskaņā ar tiesību aktiem paredzēta administratīvā vai kriminālatbildība.

Nodokļu krāpšana parasti notiek trīs veidos:

- 1) Vienkāršākais veids ir neuzrādīt (slēpt) pilnā apmērā ar nodokļi apliekamo objektu – grāmatvedībā nepilnīgi uzskaitīti ienākumi (ienākumi skaidrā naudā), laboti dati kases sistēmās, kases aparātos. Piemēram, plašsaziņas līdzekļos minēti gadījumi, kad šādi nodarījumi izdarīti populāros ēdināšanas uzņēmumos.
- 2) Sarežģītāks veids ir gadījumos, ja tiek nepamatoti palielināti priekšnodokļa atskaitījumi, tas saistīts ar PVN sistēmas izmantošanu, izveidojot uzņēmumu ķēdes un rezultātā samazina ar priekšnodokļa atskaitījumiem budžetā maksājamās nodokļa summas. Piemēram, presē aprakstītas ekskluzīvu automašīnu realizācijas shēmas.
- 3) Izmantojot fiktīvus dokumentus, tiek nepamatoti pieprasīts atmaksāt no valsts budžeta PVN. Šādi nodarījumi izraisa vislielāko kaitējumu valsts budžetam, turklāt kropļo konkurenci un biznesa vidi, jo darījumi faktiski nav notikuši.

Gan Latvijas, gan citu ES valstu tiesībās pasākumu kopumu cīņai ar nodokļu krāpšanu var iedalīt divos veidos:

- administratīvie pasākumi,
- kriminālatbildība.

Administratīvo regulējumu īsteno saskaņā ar sekojošiem galvenajiem tiesību aktiem: likums Par nodokļiem un nodevām, Pievienotās vērtības nodokļa likums⁹, Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss¹⁰, kā arī citiem nodokļu jomu regulējošiem normatīvajiem aktiem. Atbildība par nodokļu pārkāpumiem izpaužas kā uzrēķināta nokavējuma nauda vai soda nauda, vai atkarībā no pārkāpuma saguma, saskaņā ar Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksa divpadsmitās un divpadsmitās „A” nodaļas pantiem – kā naudas sods.

Pievienotās vērtības nodokļa sistēmas būtiskākos pamatelementus un darbības sistēmu, kā arī ļaunprātīgas izmantošanas mehānismus administratīvās pieejas kontekstā, ir analizējis V. Stūrmanis rakstā „Pievienotās vērtības nodokļa sistēmas ļaunprātīga izmantošana”¹¹. V. Stūrmanis, turpinot nedēļrakstā „Jurista Vārds” uzsāktu diskusiju par PVN sistēmas ļaunprātīgu izmantošanu, norāda, ka PVN lietu kategorijā, kur darījumi pašos pamatos nav notikuši, nav risināmi administratīvā procesa ietvaros (pašreizējā PVN lietu prakse), jo administratīvajā procesā tiek liegtas tiesības atskaitīt PVN priekšnodokli, kas prettiesiskas rīcības dēļ pašos pamatos nav izmantojamas¹². Autores ieskatā V. Stūrmaņa viedoklis, ka šādām lietām jābūt pakļautām kriminālprocesam un ar saturu piepildītām kriminālprocesa ietvaros, ir diskusiju vērts.

Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 10. septembra spriedumā lietā SKA-12/2013 par apzinātu iesaistīšanos krāpnieciskās darbībās norādītas prasības par pierādījumiem, lai liegtu priekšnodokļa atskaitīšanas tiesības, ir jākonstatē viens no šādiem apstākļiem:

- 1) Darījums faktiski nemaz nav noticis (preces reāli nav piegādātas vispār, noformēti ir tikai dokumenti);
- 2) Pieteicēja pati iesaistījusi darījumā ar fiktīvo uzņēmumu, līdz ar to nodokļu sistēmas ļaunprātīgā izmantošanā;
- 3) Pieteicēja ir bijusi informēta, ka tiek iesaistīta darījumā ar fiktīvo uzņēmumu¹³.

Uzņēmumu dokumentos darījumus kā fiktīvus var atpazīt pēc sekojošām pazīmēm:

- 1) Darījuma rezultātā persona (labuma guvējs) iegūst nodokļu priekšrocības, kādas tā bez šī darījuma nevarētu saņemt;
- 2) Darījums nedod personai nekādu citu labumu, un nav cita ekonomiska pamatojuma, kāpēc persona šajā darījumā ir iesaistījusi.

Smagākajos, sabiedrībai kaitīgākajos gadījumos tiek īstenota krimināltiesiskā pieeja.

Lai nepieļautu nozīmīga kaitējuma radīšanu sabiedrībai, Krimināllikumā nosaka atbildību par noteiktiem kaitīgiem nodarījumiem, un tiesiskās attiecības tiek risinātas Kriminālprocesa likumā noteiktās kārtības ietvaros.

Krimināltiesiskās atbildības ietvaros nozīmīgs ir 2003. gadā pieņemtais likums „Par Konvenciju par Eiropas Kopienu finanšu interešu aizsardzību”. Likuma mērķi ir nodrošināt, lai Latvijas normatīvie akti krimināltiesību jomā veicina efektīvu Eiropas Kopienu finanšu interešu aizsardzību. Tā kā daļa no nodokļu ieņēmumiem veido ES kopējo budžetu, tad noziedzīgo nodarījumu atklāšana un novēršana nodokļu jomā ir aktualitāte Eiropas līmenī. Konvencijā ir noteikta krāpšanas, kas ietekmē Eiropas Kopienu finanšu intereses, definīcija:

„1) Krāpšanai, kas ietekmē Eiropas Kopienu finanšu intereses, šīs Konvencijas nozīmē ir jāsaturs šādas pazīmes:

- (a) attiecībā uz izdevumiem, jebkura apzināta darbība vai bezdarbība attiecībā uz:
 - viltotu, nepareizu vai nepilnīgu apgalvojumu vai dokumentu lietošanu vai uzrādīšanu, kā rezultātā ir notikusi nelikumīga piesavināšanās vai pretlikumīga līdzekļu paturēšana no Eiropas Kopienu Kopbudžeta fondiem vai budžetiem, kurus administrē Eiropas Kopienas, vai kurus administrē Eiropas Kopienu vārdā,
 - informācijas neizpaušana, tādējādi pārkāpjot īpašu pienākumu, kam ir tādas pašas sekas,
 - līdzekļu ļaunprātīga izmantošana, kas neatbilst mērķiem, kam šie līdzekļi tika sākotnēji piešķirti;
 - (b) attiecībā uz ieņēmumiem, jebkura apzināta darbība vai bezdarbība attiecībā uz:
 - viltotu, nepareizu vai nepilnīgu apgalvojumu vai dokumentu lietošanu vai uzrādīšanu, kā rezultātā ir noticis nelikumīgs samazinājums Eiropas Kopienu Kopbudžeta fondos vai budžetos, kurus administrē Eiropas Kopienas, vai kurus administrē Eiropas Kopienu vārdā,
 - informācijas neizpaušana tādējādi pārkāpjot īpašu pienākumu, kam ir tādas pašas sekas,
 - likumīgi iegūtu līdzekļu ļaunprātīga izmantošana, kam ir tādas pašas sekas.
- 2) Saskaņā ar 2. panta otro daļu, katra Dalībvalsts veic nepieciešamos un piemērotos pasākumus, lai iestrādātu šī panta pirmo daļu savos nacionālajos normatīvajos aktos krimināltiesību jomā tādā veidā, lai tajā minētās darbības tiktu atzītas par noziedzīgiem nodarījumiem.
 - 3) Saskaņā ar 2. panta otro daļu, katra Dalībvalsts veic arī nepieciešamos pasākumus, lai

nodrošinātu, ka sagatavošanās vai apgādāšana ar viltotiem, nepareiziem vai nepilnīgiem apgalvojumiem vai dokumentiem, ja tam ir šī panta pirmajā daļā minētās sekas, tiek atzīta par noziedzīgu nodarījumu, ja vien tas jau nav sodāms kā atsevišķs noziedzīgs nodarījums vai kā līdzdalība, uzskūdišana vai mēģinājums izdarīt krāpšanu, kas definēta šī panta pirmajā daļā.

- 4) Vainas forma darbībā vai bezdarbībā, kas minēta šī panta pirmajā un trešajā daļā, var tikt noteikta, vadoties pēc objektīviem un faktiskiem apstākļiem¹⁴.

Atbilstoši šiem kritērijiem Latvijā atbildība par nodokļu krāpšanu noteikta Krimināllikuma 218. pantā – Izvairšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas un 177. pantā – Krāpšana¹⁵.

Šos nodarījumus norobežojošs kritērijs ir tas, ka, izdarot krāpšanu, vainīgā persona iegūst svešu mantu, bet, izvairoties no nodokļu nomaksas, vainīgās personas darbība vai bezdarbība ir vērsta uz to, lai nemaksātu nodokļus, iegūtu tiesības uz nodokļu samazināšanu, pārmaksāta nodokļa izmantošanu, sedzot nākamajos taksācijas periodos valsts budžetā maksājamo nodokļu summas.

Teorētiski var nodalīt šādus Krimināllikuma 218. pantā paredzētā noziedzīgā nodarījuma sastāva elementus:

- Objekts – tautsaimniecības intereses valsts ieņēmumu sfērā, nodarījuma priekšmets – likumā noteiktie nodokļi.
- Objektīvā puse – bezdarbība, ja notiek izvairšanās no nodokļu nomaksas; darbība, ja notiek ienākumu, peļņas vai citu ar nodokli apliekamo objektu slēpšana vai samazināšana. Nodarījums pabeigts, ja ar nodarījumu valstij vai pašvaldībai nodarīti zaudējumi lielā apmērā.
- Subjektīvā puse izpaužas tieša nodoma veidā.
- Nodarījuma subjekts ir nodokļu maksātājs, tātad speciāls subjekts, fiziska persona, kurai ir pienākums maksāt valsts noteiktos nodokļus. Krimināllikuma 177. pantā paredzētajam nodarījumam varam nodalīt šādus sastāva elementus:
 - Objekts – budžeta intereses (ja nodarījums izdarīts nodokļu jomā).
 - Objektīvā puse – tiesību uz mantu iegūšana ar viltu, ja krāpšanas ceļā iegūst tiesības uz mantu. Nodarījums pabeigts ar brīdi, kad vainīgais ar viltu ieguvis tiesības, kas dod viņam iespēju nelikumīgi saņemt svešu mantu.

– Subjektīvā puse izpaužas nodoma veidā (persona apzinās nodarījuma kaitīgumu, paredz zaudējumu nodarīšanu un vēlas iedzīvoties no prettiesiski iegūtā mantiskā labuma).

– Subjekts – fiziska persona, kura ir VID reģistrēts pievienotās vērtības nodokļa maksātājs.

Jāatzīmē tas, ka pirmstiesas procesā un iztiesāšanā no 2008. gada līdz 2013. gadam, pastāvēja atšķirīgi viedokļi par pievienotās vērtības nodokļa sistēmas izmantošanas kvalifikāciju, nepamatoti atskaitot PVN vai/un saņemot PVN pārmaksu no valsts budžeta. Diskusijas par noziedzīgo nodarījumu PVN krāpšanas jomā krimināltiesisko kvalifikāciju notiek joprojām¹⁶. 2013. gadā Latvijas Republikas Augstākās tiesas veiktā plašā un aptverošā pētījumā „Tiesu prakse lietās par noziedzīgi iegūto līdzekļu legalizēšanu un par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas”¹⁷ profesore Dr. iur. V. Liholaja kopsavilkumā sniedza atziņas par noziedzīgo nodarījumu nodokļu krāpšanas jomā kvalifikācijas redzējumu un tā pamatojumu. Professore norādīja, ka, kvalificējot noziedzīgo nodarījumu saskaņā ar Krimināllikuma 218. pantu, obligāti jākonstatē, ka persona, veicot konkrētas darbības vai pieļaujot bezdarbības aktu, ir vēlējusies izvairīties no nodokļu vai tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas, jo līdzīgi faktiskie apstākļi var liecināt arī par cita noziedzīga nodarījuma, t. i., krāpšanas nodokļu un nodevu iekasēšanas jomā pazīmēm, kas saistīta ar it kā pārmaksātā pievienotās vērtības nodokļa atmaksāšanas pieprasīšanu vai saņemšanu.

Tāpat tika atzīts, ka, norobežojot Krimināllikuma 218. un 177. pantā paredzētos noziegumus, kuri, kā viens, tā otrs, var tikt izdarīti ar viltu, kad nodarījums saistīts ar nenotikušiem darījumiem, par kuriem aprēķināts pievienotās vērtības nodoklis un Valsts ieņēmumu dienestam sniegtas nepatiesas ziņas, nepamatoti iekļaujot priekšnodokļa sastāvā pievienotās vērtības nodokļa summas par nenotikušajiem darījumiem, nepieciešams vadīties no Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Krimināllietu departamenta skaidrojumiem, kas rodami 2013. gada 26. marta lēmumā lietā Nr. SKK-3/2013 un 2013. gada 30. aprīļa lēmumā lietā Nr. SKK-11/2013 un satur būtiskas atziņas par Krimināllikuma 218. un 177. pantā paredzēto noziegumu norobežošanu un vienotu tiesas prakses izveidošanu šajā jomā.

Analizējot Krimināllikuma 218. un 177. pantā ietverto noziedzīgo nodarījumu **sastāva objektīvās un subjektīvās pazīmes**, Senāta

Kriminālietu departaments norādīja uz atšķirībām objektā, kas Krimināllikuma 218. panta gadījumā ir tautsaimniecības intereses un valsts intereses nodokļu ieņēmumu jomā, bet krāpšanas gadījumā – cietušās personas mantiskās intereses; atšķirīgs ir noziedzīga nodarījuma priekšmets – attiecīgi pievienotās vērtības nodoklis un sveša manta (budžeta līdzekļi); no subjektīvās puses Krimināllikuma 218. pantā ietvertu noziegumu raksturo nodoms panākt savu ar nodokli apliekamo darījumu nodrošināšanu no pārmaksātā nodokļa summām, savukārt Krimināllikuma 177. pantā ietvertu noziegumu raksturo nodoms iegūt svešu mantu.

Tāpat nozīmīga ir atziņa, ka, izdarot Krimināllikuma 177. pantā paredzēto noziedzīgo nodarījumu, vainīgā persona iegūst svešu mantu – PVN nodokli, ko budžetā iemaksāja citi nodokļu maksātāji, bet, izdarot Krimināllikuma 218. pantā paredzēto nodarījumu, vainīgās personas darbība ir virzīta uz to, lai iegūtu tiesības samazināt valsts budžeta PVN nodokļa maksājumus, t.i., laisāņemto no gala patērētājiem PVN nodokli, paturēt savā rīcībā, mākslīgi palielinot priekšnodokļa veidā atskaitāmās summas. Ja saimnieciskā darbība netiek veikta, bet noslēgti tikai fiktīvi darījumi, valsts tautsaimniecības intereses nodokļu iekasēšanas jomā netiek apdraudētas, jo nav iespējams nodoklis no neeksistējoša darījuma, un līdz ar to attiecīgajos apstākļos personas darbības kvalificējamās saskaņā ar Krimināllikuma 177. panta attiecīgo daļu.

Ja uzņēmums, kas ir reģistrēts kā pievienotās vērtības maksātājs, ne tikai slēdz fiktīvus darījumus, bet arī reāli veic saimniecisko darbību, taču deklarācijās norāda priekšnodokli atskaitāmās summas saistībā ar fiktīviem darījumiem, tad, lai pareizi izlemtu par nodarījuma kvalifikāciju, jāņem vērā arī likuma „Par pievienotās vērtības nodokli” 1. panta 9. punktā, 2. panta otrajā daļā, 10. panta pirmajā daļā, 12. panta 12.2, 12.3, 12.4, 12.5, 12.6, 12.8, 12.9 daļā skaidroto, kas ir pievienotās vērtības nodoklis, priekšnodoklis un nodokļu pārmaksa. No minētā likuma normām secināms, ka priekšnodokļa atskaitīšanas būtība ir savu ar nodokli apliekamo darījumu nodrošināšana. Tādējādi, ja uzņēmums veic saimniecisko darbību un slēdz reālus darījumus, turpmāk iespējama izvairīšanās no nodokļu nomaksas uz tā rēķina, ka priekšnodoklis atskaitīts arī par ne-notikušiem darījumiem.

Jasaistībā ar fiktīviem darījumiem izveidojušos nodokļu pārmaksu persona pieprasījusi atmaksāt, vai, izmantojot likuma „Par pievienotās vērtības

nodokli” 12. panta 12.6, 12.9 daļā minētajos gadījumos tiesības saņemt pārmaksāto nodokļa summu, tad nodarījums par naudas summas iegūšanu par pārmaksāto nodokli jākvalificē arī saskaņā ar Krimināllikuma 177. panta attiecīgo daļu kā pabeigta vai nepabeigta krāpšana, ņemot vērā vainīgās personas nodoma realizēšanas pakāpi. Šādos gadījumos vainīgās personas darbības ir izgājušas ārpus Krimināllikuma 218. panta otrās daļas aizsargātām interesēm, naudas iekasēšanas jomas, un tāpēc nodarījums jākvalificē kā krāpšana.

Tiesu prakses apkopojumā ”Tiesu prakse lietās par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas” tika risināts arī **jautājums par noziedzīgo nodarījumu pabeigšanas brīdi**. Šis brīdis Krimināllikuma 218. pantā un 177. pantā ir atkarīgs no noziedzīga nodarījuma izdarīšanas stadijas. Izvairīšanās no nodokļu vai tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas kopumā uzskatāma par pabeigtu ar nodokļa vai tam pielīdzinātā maksājuma faktiskās nenomaksāšanas brīdi, proti, ar nodokļa iemaksāšanas termiņa par noteiktu taksācijas periodu iestāšanos, kad, vai nu, vispār nenomaksājot nodokli, vai arī nomaksājot to daļēji, valstij tiek nodarīts zaudējums lielā apmērā, nesaņemto vai daļēji saņemto nodokļu maksājumu veidā. Tiesu prakses apkopojumā, atsaucoties uz judikatūrā paustām atziņām, tiek norādīts, ka jautājums par izvairīšanos no pievienotās vērtības nodokļa nomaksas lielā apmērā, citādi risināms gadījumos, kad iesniegtas nepatiesas ziņas par tiesībām uz priekšnodokļa atskaitīšanu. Augstākās tiesas Senāta Krimināltiesību departaments 2013. gada 26. marta lēmumā lietā Nr. SKK-3/2013 izskaidrojis, ka zaudējums budžetā tiek nodarīts ar brīdi, kad pārmaksātais nodoklis reāli izmantots, lai segtu nākamajos taksācijas periodos valsts budžetā maksājamo pievienotās vērtības nodokli, citus nodokļus vai segtu nodokļu un nodevu parādus. Kamēr nav konstatēta pārmaksātā nodokļa reāla izmantošana, nodarījums kvalificējams kā nepabeigts Krimināllikuma 218. panta otrajā daļā paredzētais noziedzīgais nodarījums. Krāpšana būs pabeigta ar brīdi, kad nodokļu maksātājs saņems budžeta līdzekļus savā kontā vai izmantos, lai segtu nākamajos taksācijas periodos valsts budžetā maksājamo PVN, citus nodokļus vai segtu nodokļu un nodevu parādus.

Kvalificējot noziedzīgo nodarījumu kā krāpšanas mēģinājumu, ir jāpiemēro Krimināllikuma 15. panta trešā daļa – kriminālatbildība iestājas tikai par smagiem vai sevišķi smagiem noziegu-

miem, t. i. personu grupā pēc iepriekšējas vienošanās, lielā apmērā, organizētā grupā. Turklāt, noziedzīgais nodarījums nav turpināts no vainīgā gribas neatkarīgu iemeslu dēļ.

Pētījumā akcentēta arī atbilstošajos likumos noteikto prasību ietekme uz nodarījuma kvalifikāciju. Proti, PVN nodokļu krāpšanas gadījumus interpretē saskaņā ar PVN likuma 109. panta ceturtās daļas nosacījumiem, kur reglamentēta pārmaksātā nodokļa atmaksāšanas kārtība: „Beidzoties taksācijas gadam, *Valsts ieņēmumu dienests* šā panta trešajā daļā minēto *pārmaksu atmaksā* reģistrētā nodokļa maksātāja norādītajā bankas kontā 10 dienu laikā pēc tam, kad Valsts ieņēmumu dienests apstiprinājis pārmaksāto nodokļa summu par taksācijas gadu”, kas paredz, ka Valsts ieņēmumu dienests pieņem lēmumu, veicot iesniegto PVN deklarāciju pārbaudi, atmaksāt pārmaksāto nodokli vai neatmaksāt, t. i. PVN nodoklis netiek atmaksāts no vainīgā gribas neatkarīgu apstākļu dēļ – nav izdevies sasniegt nodomāto noziedzīgo rezultātu. Krimināllikuma 177. un 218. pantā paredzētie noziedzīgie nodarījumi neveido noziedzīgo nodarījumu ideālo kopību. Gadījumā, ja vainīgā persona ir izvairījusies no nodokļu vai nodevu nomaksas, kā arī, maldinot Valsts ieņēmumu dienestu vai citu institūciju, kas administrē nodevu vai nodokļu iekasēšanu, pieprasījusi it kā pārmaksātā nodokļa/nodevas atmaksu, izdarītais kvalificējams kā krāpšana (KL 177. pants) un izvairīšanās no nodokļu un tiem pielīdzināto maksājumu nomaksas (KL 218. pants) reāla kopība.

Augstākās tiesas Krimināllietu departaments 2015. gada 12. februāra lēmumā lietā Nr. SKK-12, norādīja, ka, nodalot krāpšanas sastāvu no izvairīšanās no nodokļu nomaksas sastāva, ir jāizvērtē, vai uzņēmums ir nodarbojies ar saimniecisko darbību – tas ir pamats, kas turpmāk, lemjot par noziedzīga nodarījuma kvalifikāciju, nosaka, vai ir notikusi izvairīšanās, vai noziedzīgs nodarījums kvalificējams kā krāpšana¹⁸. Būtiska atšķirība, kas norobežo šos divus noziedzīgos nodarījumus, izpaužas tajā apstākļi, ka, izdarot krāpšanu, vainīgā persona iegūst svešu mantu, t. i. valsts budžeta līdzekļus PVN veidā, savukārt izvairoties no nodokļu nomaksas, vainīgās personas darbības vai bezdarbība ir vērsta uz to, lai neatdotu savu mantu citam, t. i. komercdarbības rezultātā, iekasētos PVN līdzekļus no gala pircēja patur savā rīcībā (pilnā apmērā vai daļēji), nepārskaitot tos valsts budžetam¹⁹.

Atklājot noziedzīgos nodarījumus, nozīmīgas var būt ārvalstu literatūrā norādītās pazīmes, kas var liecināt par nodokļu krāpšanu²⁰:

- 1) Uzņēmuma vadība neizprot tirgus un preču aprites tendences, vai arī bieži tiek nomainīti valdes locekļi. Neskatoties uz to, ja krāpšanas organizē un veic ļoti mazs personu skaits, PVN krāpšanas shēmā nepieciešama dalībnieku daudzveidība, lai sadalītu ieguvumu, samazinātu atbildību, un galvenokārt, lai apgrūtinātu izmeklēšanu, līdz ar to kopēja pazīme ir iesaistīto pušu daudzveidība. Kā arī piegādātāju un pircēju – dalībnieku, kas veic PVN krāpšanu ātra nomaiņa.
- 2) Uzņēmums bieži izmaina darbības sfēras un aprītē esošo preču veidus. Dažas preces vai komercdarbības veidi ir riskantāki nekā citi, bet teorētiski krāpšanu var attiecināt uz visiem preču veidiem, un krāpnieki ātri un viegli pilnveido savas darbības, kamēr vien viņu rīcībā ir krāpšanai nepieciešamās struktūras. Tāpat ir jāpiezīmē, ka dažas shēmas funkcionē bez jebkādam precēm, bet tikai ar faktūrrēķinu un naudas plūsmu palīdzību.
- 3) Krāpšanas shēmu mehānisma viena no kopīgām pazīmēm ir darījumu starptautiskais raksturs. Šāds krāpšanas veids gandrīz vienmēr nevar būt veikts tikai nacionālā līmenī, un tajā ir iesaistīti vismaz divu ES valstu personas. Izņēmumi ir viltotā eksporta gadījumi, viltotās ES piegādes un PVN neregistrēšana.
- 4) Preču apgrozījuma ievērojams pieaugums īsā laikā.
- 5) Piedāvājumi pēc pašu iniciatīvas tiek nosūtīti tirgū maz pazīstamiem uzņēmumiem, kas garantē lielu peļņu.
- 6) Darījumi, kas atkārtojas ar vienādu vai zemāku preces vērtību un nelielu vai pastāvīgu peļņu, piemēram, viens eiro par vienu preces vienību.
- 7) Nenodrošināts aizdevums ar pārāk lieliem procentiem vai pārāk apgrūtinātiem nosacījumiem.
- 8) Rīkojums pārskaitīt naudas summas trešajām personām vai uz ofšora kontiem.
- 9) Darījumi ar vērtīgām, mazgabarīta precēm.
- 10) Ienākošo līdzekļu nekavējošs pārskaitījums uz viltus uzņēmumu kontiem.
- 11) Tādu kontu esamība, kas tiek izmantoti tikai, lai saņemtu un pārskaitītu lielas naudas summas.
- 12) Maksājuma metodes – finanšu plūsmas tiek organizētas ļoti piesardzīgi, arvien vairāk atdalot no preču plūsmas: parasti maksājumi tiek veikti internetā un notiek

naudas pārvedumi uz banku kontiem trešajās valstīs. Naudas plūsma parasti notiek pretējā virzienā salīdzinājumā ar preču plūsmu: var pamanīt, ka krāpšanas shēmas dalībniekiem ir nepieciešama nauda pirms tiek saņemtas preces vai pakalpojumi, kas ir aizdomīgu darījumu indikators.

- 13) Uzņēmuma kopējais naudas apgrozījums ir samērā liels, bet konta atlikums attiecībā pret apgrozījumu ir nesamērīgi zems.
- 14) Samērā lielu naudas summu izņemšana no konta.
- 15) Uzņēmums nepublicē ikgadējās atskaites un veic darbības, kas neatbilst tā korporatīviem mērķiem.
- 16) Nekavējoties tiek apmaksāti tādi rēķini, kas neatbilst uzņēmuma finanšu iespējām.
- 17) Trūkst obligāto datu fakturrēķinos, piemēram, PVN maksātāja numurs, datums utt.
- 18) Uzņēmumu vada ārvalstnieki, kas iepriekš nav ieņēmuši vadošus amatus un kuriem nav deklarētas adreses uzņēmuma reģistrācijas valstī.
- 19) Rēķins par uzņēmuma darbību bieži vien neatbilst uzņēmuma darbībai.
- 20) Tāda apjoma aizdevumu saņemšana, kas ir līdzvērtīgs atgrieztajai PVN summai (shēmas sākotnējai finansēšanai).

Mūsdienīgai pieejai, apkarojot un novēršot nodokļu krāpšanu, jākoncentrējas uz nodokļu maksātāja uzvedības analīzi, un tās pamatā ir **riska pārvaldīšanas atbilstības** pastiprināta izmantošana nodokļu maksātāju kontroles procesā. Attiecībā uz nodokļu maksātāja nestandarta vai neatbilstošu uzvedību nodokļu administrācijai jāizvēlas atbilstoši „instrumenti” un līdzekļi, lai koriģētu nodokļu maksātāja darbību atbilstoši likumam un novērstu krāpniecības iespēju. Metodes var ietvert dažāda veida novēršanas un represīvos līdzekļus, tās var būt arī normatīvo aktu vienkāršošana, informēšana, komunikācija, horizontālā novērošana, vienpusēja novērošana, nodokļu audits, datu ticamības pārbaudes, tematiskās pārbaudes, izmeklēšana. Metodes izvēles kārtībā tiek piemērotas attiecībā uz vienu nodokļu maksātāju grupu vai grupām, kuru starpā pastāv darījumi ar iespējamu krāpniecisku shēmu PVN jomā. Vairāku preventīvo līdzekļu vienlaicīga piemērošana attiecībā uz aizdomīgo nodokļu maksātāju vai nodokļu maksātāju grupu ne tikai apstādinās tālāko krāpšanu, bet arī būtiski atvieglos iespējamās izmeklēšanas darbības. Parasti nodokļu administrācijai reaģē uz incidentu.

Bet, izmantojot riska pārvaldīšanas atbilstības stiprināšanu, nodokļu administrācijas darbības attiecībā uz visiem nodokļu maksātājiem būtu strukturētas un sistemātiskas.

Secinājumi

- 1) Tipiskākās nodokļu krāpšanas var iedalīt trīs veidos:
 - 1.1. neuzrādot (slēpjot) pilnā apmērā ar nodokli apliekamo objektu – grāmatvedībā neuzskaitīti ienākumi (ienākumi skaidrā naudā), laboti dati kases sistēmās, kases aparātos;
 - 1.2. nepamatoti palielinot priekšnodokļa atskaitījumus, izmantojot pievienotās vērtības nodokļa sistēmu, izveidojot fiktīvu uzņēmumu ķēdes;
 - 1.3. nepamatoti pieprasot atmaksāt no valsts budžeta pievienotās vērtības nodokli, pamatojoties uz viltotiem dokumentiem.
- 2) Izplatītākais nodokļu krāpšanas veids ir krāpšana ar pievienotās vērtības nodokli. Latvijas PVN sistēma ir izveidota un harmonizēta atbilstoši vienotai Eiropas Savienības politikai attiecībā uz šo nodokli. Iespējamie trūkumi PVN sistēmā var radīt iespēju negodprātīgi to izmantot un veikt nodokļu krāpšanu.
- 3) Nošķirot izvairīšanos no nodokļu nomaksas, par kuru noteikta atbildība KL 218. pantā, no nodokļu krāpšanas, kas reglamentēta KL 177. pantā, noteicošā ir noziedzīgā nodarījuma sastāva **objektīvo pazīmju izpausmes** precīza noskaidrošana un pierādīšana.
- 4) Izvairoties no pievienotās vērtības nodokļa nomaksas atbilstoši KL 218. pantam, noziegums var izpausties tikai ar personas aktīvām darbībām, samazinot šī nodokļa bāzi (ar nodokli apliekamo objektu) un šādi **samazinot** aprēķināmo un valsts budžetā iemaksājamo nodokļa apmēru, proti, tiek samazināta ar PVN apliekamā bāze, izmantojot tiesības atskaitīt priekšnodokli par reāli neveiktiem darījumiem. Nodokļu krāpšana saskaņā ar KL 177. pantu izpaužas kā personas aktīvas darbības, bet jau iegūstot **savā rīcībā** fiktīvi izveidoto pievienotās vērtības nodokļa pārmaksu. Zaudējums budžetam tiek nodarīts ar brīdi, kad pārmaksātais nodoklis reāli saņemts vai izmantots, lai segtu nākamajos taksācijas periodos valsts budžetā maksājamo pievienotās vērtības nodokli, citus nodokļus vai segtu nodokļu un nodevu parākus.

- 5) Novēršot un apkarojot nodokļu krāpšanu, iestāžu rīcībā ir iespēja pielietot gan administratīvus, gan krimināltiesiskus prettiesisku darbību ierobežošanas paņēmienus.
- 6) Autore uzskata, ka tikai **sistēmiska pieeja** **riska pārvaldīšanai** var nodrošināt efektīvu nodokļu krāpšanas PVN jomā novēršanu, identificēšanu un pārtraukšanu, vienlaikus liela nozīme ir sabiedrības informētbai par ieguvumiem no nodokļu nomaksas.

Atsauces

- ¹ Eiropas Savienības budžets. Kas ir Eiropas Savienības budžets? Pieejams: www.fm.gov.lv.
- ² Sauka A., Putniņš T. SSE Rīga un SEB ēnu ekonomikas pētījums Ēnu ekonomikas indekss Baltijas valstīs 2009. – 2014. <http://www.sseriga.edu/en/news-and-events/news/shadow-economy-index-2009-2014.html>
- ³ Ēnu ekonomikas apmērs Latvijā līdz 2020. gadam jāsamazina līdz Eiropas vidējam līmenim, uzsver Reirs. DELFI Business. 2015. gada 4. jūnijs.
- ⁴ Pērn VID administrētie budžeta ieņēmumi par 4,37 miljoniem jeb 0,1% pārsniedz plānu. TVNET LETA.
- ⁵ Plaisa budžetā palielinās. Latvijas Avīze. 2015. gada 11. septembris.
- ⁶ Karuselis 20 gadu garumā. Diena. 2016. gada 12. septembris.
- ⁷ Rīcības plāns, kā pastiprināt cīņu pret krāpšanu nodokļu jomā un izvairīšanos no nodokļu maksāšanas. www.ec.europa.eu/europe2020/pdf/tax_lv.pdf.
- ⁸ Likums Par nodokļiem un nodevām. Pieejams: www.likumi.lv.
- ⁹ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Pieejams: www.likumi.lv.
- ¹⁰ Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss. Pieejams: www.likumi.lv.
- ¹¹ Stūrmanis V. Pievienotās vērtības nodokļa sistēmas ļaunprātīga izmantošana. Jurista Vārds, 18.02.2014. Pieejams: <http://juristavards.lv/>.
- ¹² Stūrmanis V. PVN atskaitīšanas tiesību liegšanas pamati. Jurista Vārds, 28.04.2015. Pieejams: <http://juristavards.lv/>.
- ¹³ Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 10. septembra tiesas spriedums lietā Nr. SKA-12/2013. Pieejams: <https://www.tiesas.lv/nolemumi/pdf/112507.pdf>.
- ¹⁴ Likums Par Konvenciju par Eiropas kopienu finanšu interešu aizsardzību. Pieejams: www.likumi.lv.
- ¹⁵ Krimināllikums. Pieejams: www.likumi.lv.
- ¹⁶ Saule M. Kam pieder nauda, ko ikdienā maksājam kā pievienotās vērtības nodokli. Jurista vārds. 28. aprīlis 2015. Nr. 17(869.).
- ¹⁷ Tiesu prakse lietās par noziedzīgi iegūtu līdzekļu legalizēšanu un par izvairīšanos no nodokļu maksāšanas. Latvijas Republikas Augstākā tiesa 2013. g. Pieejams: www.at.gov.lv.
- ¹⁸ Krāpšanas nodalīšana no izvairīšanās no nodokļu nomaksas. Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2015. gada 12. februāra Lēmums lietā SKK-12/2015. Jurista vārds. 15. septembris 2015. Nr. 36 (888).
- ¹⁹ Augstākās tiesas Senāta 2013. gada 26. marta lēmums lietā Nr. SKK-3/2013. Pieejams: <http://www.tiesas.lv/nolemumi/>.
- ²⁰ Отмывание денег с использованием карусельной схемы уклонения от НДС. Доступен: http://eurasiangroup.org/ru/news/typ_carousel.pdf.

Abstract

In the present article the author has considered in a concentrated form the essence of the tax fraud phenomenon, the responsibility for which is determined by the legislation, both in administrative and criminal order – in accordance with 218 (tax avoidance) and 177 (fraud) acts.

The aim of the present research is to consider the problems of tax violation, to systematize the issues related to the qualification of criminal acts in the area of taxation at establishing the fact of fraud with value added tax.

The author systematized the elements of criminal acts' compounds – fraud and tax evasion, the importance of the aspect of separating fictitious and real transactions during their classification, as well as addressed issues related to the offense ascertaining at the stage of its ending, in case of fraud with value added tax.

There have been no previous investigations found on researching the phenomenon of tax fraud in Latvia through the prism of analysis of prevalence cause, types on manifestation of the phenomenon and ways of preventing and dealing with it. While researching the phenomenon of tax fraud, the author intends to examine the problem in greater details.

The main conclusion, which relates to fraud with value added tax, is the fact that the Law system on Value Added Tax itself enables the unfair taxpayer to commit fraud. The lack of clear approach and criteria for the qualification of tax fraud has a negative impact on the effectiveness of preventing and dealing with this criminal act.

Аннотация

В статье автор рассматривает в концентрированном виде суть феномена налогового мошенничества, ответственность за которое предусмотрена законодательством как в административном порядке, так и в уголовном согласно статьям 218 «Уклонение от уплаты налогов» и 177 «Мошенничество» Уголовного закона Латвии.

Цель данного исследования – рассмотреть проблематику налоговых нарушений, систематизировать вопросы, связанные с квалификацией преступных деяний в сфере налогового обложения при констатации факта мошенничества с налогом на добавленную стоимость.

Автором систематизированы элементы составов преступных деяний – мошенничества и уклонения от уплаты налогов, показана важность аспекта разделения фиктивных и реальных сделок при квалификации, а также рассмотрены вопросы, связанные с констатацией момента законченности преступления при мошенничестве с налогом на добавленную стоимость.

Исследования феномена налогового мошенничества через призму анализа причин распространённости, видов проявления данного феномена и способов предотвращения и борьбы с ним в Латвии отсутствуют. Автор в процессе исследования феномена налогового мошенничества планирует более детально рассмотреть данную проблематику. Основное заключение, касающееся мошенничества с налогом на добавленную стоимость, – это факт, что сама система Закона о налоге на добавленную стоимость позволяет незаконопослушному налогоплательщику совершать мошенничество. Отсутствие однозначного подхода и критериев при квалификации налогового мошенничества негативно сказывается на эффективности предотвращения и борьбы с данным преступным деянием.

ADMINISTRATĪVO TIESĪBU APAKŠNOZARE

AMENDMENT OF THE CASE-LAW OF COURTS IN BULGARIA ON ADMINISTRATIVE CASES AS A CONSEQUENCE OF RESOLUTION ON ART. 6 OF EUROPEAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS

Ph.D. Tsveta Markova,

Associate Professor of St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo, Bulgaria

I. Introduction

The research aims at analysis and assessment of the changes introduced to the administration of justice in the Republic of Bulgaria as a consequence of resolutions adopted by the European Court of Human Rights¹ in Strasbourg and especially this part of the case-law of the Court pertaining to cases of violation of Art. 6 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

II. Obligations for the state to enforce the final resolutions of the Court

Bulgaria ratified the European Convention on Human Rights ("ECHR", "Convention") in 1992 and accepted the Court's jurisdiction by virtue of this ratification. Under Article 46 of the Convention, the Member States have the international legal commitment to implement the final resolutions of the Court pertaining to violations of the Convention. Adopting the necessary measures for implementation is controlled by the Committee of Ministers of the Council of Europe ("CM", "Committee of Ministers"). The Member States have a contractual obligation to remedy established violations of the Convention but have some discretion in regards to the means of so doing. Resolutions against the Republic of Bulgaria, posing most serious problems are dealt with by CM in "procedure of intensified monitoring".

Some of the more significant measures for implementing the resolutions of the ECHR are

as follows: reforms in the criminal proceedings regarding the implementation and control of measures of restraint restricting the right to freedom²; the introduction of a number of additional procedural safeguards in criminal proceedings³; payment of expenses for an interpreter in criminal proceedings⁴; overcoming barriers to relatives of crime victims to participate fully in pre-trial proceedings⁵, some problems related to access to fair hearing⁶; amendments to the Law for Foreigners in the Republic of Bulgaria (FRBA) introducing safeguards in taking compulsory administrative measures on the grounds of defence of national security⁷; the amendments to the FRBA and to the Law for the Bulgarian Identification Documents pertaining to the prohibition to leave the territory of the Republic of Bulgaria⁸; introduction of the 'absolute necessity' standard in the Ministry of Interior Act (MIA)⁹; the introduction of adequate safeguards in imposing restriction to personal freedom in the case of confinement to a psychiatric clinic (Health Act)¹⁰; the amendments to the Act on the Liability for Damage Incurred by the State and the Municipalities (ALDISM) pertaining to the amount of state fees due during proceedings under its provisions¹¹; introduction of a right of appeal against imprisonment for up to fifteen days under the provisions of the Decree on Petty Hooliganism¹²; the new MIA provisions on maintaining record base with data of persons "with criminal record who have not been convicted"¹³; development of jurisprudence on complaints about poor prison conditions (abundant practice of national courts on claims for

damages under Art. 1 of ALDISM); amendments to art. 75 of the Implementing Regulations of the Law on Execution of Sentences and Detention regarding the examination of the contents of the prisoners' correspondence¹⁴; improving the procedures for appeals of orders prohibiting the holding of meetings, rallies or demonstration; the introduction of a means of compensating the damages from violations of the right to hear cases within a reasonable time¹⁵; inclusion in the ALDISM of judicial compensatory remedy for cases of imprisonment in violation of Art. 5 of the Convention¹⁶; solving individual problems relating to the right to family life¹⁷; to freedom of religion¹⁸; right of access to court¹⁹; right of property²⁰; rights of prisoners and detainees in custody²¹.

III. FAZLIYSKI V. BULGARIA

A. The procedure for applicant's dismissal from MIA

Since 1995 the applicant was an official in the Ministry of Interior in the National Security Directorate with the rank of major. His duties include counterintelligence, recruitment and management of secret agents, collecting and disseminating information from secret sources, secret surveillance and others. In November 2002 a proposal was made for the dismissal of the applicant, prompted by an internal investigation which established indications that the applicant was engaged in fish farming – outside his duties in the Ministry and that he had tried to resolve disputes with his employees by threatening them with his post. It is believed that such activities are incompatible with the duties of an officer from the National Security Directorate and denigrate the reputation of the service. The proposal was not accepted due to insufficient evidence. On March 6, 2003 the Director of National Security Directorate sent a letter to the head of the Psychology Institute of the Ministry of Interior proposing the applicant to undergo a psychological assessment pursuant to Instruction № I-37. The applicant undergoes a psychological assessment on April 16, 2003. It consists of a psychological test, an interview and a polygraph test. The psychologist who carried out the assessment described the results of their observations and of the polygraph test and expressed the opinion that the applicant was mentally unfit to work for the Ministry of Interior. The document is classified

and the applicant is not allowed to read it. On June 5, 2003 the Director of the National Security Directorate proposes to the Minister of Interior to dismiss the applicant from his post under Art. 253, §. 1, p. 5 of the Ministry of Interior Act of 1997 and Art. 251, §. 1, p. 6 of the Implementing Regulations. By his order of 27 June 2003, the Minister of Interior dismissed the applicant on the grounds of the legal provisions mentioned in the proposal.

B. Appeal trial proceedings

On 26 August 2003 the applicant sought judicial review of the Minister's order. He argued, inter alia, that it is not properly motivated and that the psychological assessment on which it was based was not objective. In the proceedings before the Supreme Administrative Court, the Ministry submitted a copy of the psychological assessment of the applicant. From then onwards the proceedings are classified, apparently because the materials on the case include a classified document. With a Decision of 11 October 2004 (dec. № 50 of October 11, 2004 on adm. case № 65/2003 C, SAC, V p.), the three-member panel dismissed the applicant's appeal, finding that there have been no violations of the procedural rules in the proceedings for his dismissal. The panel also states that it has no jurisdiction to consider the results of the psychological assessment carried out by the Psychology Institute of the Ministry of Interior. Under the provision of Art. 251, §. 1, p. 6 of the Implementing Regulations of the Ministry of Interior Act of 1997, these assessments amount to irrefutable evidence of unfitness for work in the Ministry and the Psychology Institute of the Ministry is the only authority competent to decide in such matters. The applicant appealed the legality of the decision of the three-member panel that the Psychology Institute of the Ministry is the only body competent to carry out such assessments and that the court cannot control the correctness of the opinion expressed by the Institute. In additional notes submitted on March 9, 2005, he stated that in a Decision of 8 February 2005, another panel of the Supreme Administrative Court stated that the assessment of mental fitness to work in the Ministry should be subject to judicial review. With a final decision of May 17, 2005 (dec. № 12 of May 17, 2005 by adm. case № C 4/2005, SAC, 5-member panel) a five-member panel of the Supreme Administrative Court dismissed the appeal. It stated, inter alia, that the procedure

for psychological assessment had been properly carried out and that the three-member panel had rightly pointed out that it cannot exercise control over the said assessment. Since the proceedings were classified, the applicant was unable to obtain copies of the decisions of the Supreme Administrative Court. On December 5, 2005 he asked the court to issue certificates containing the operative part of the decisions and the subject-matter of the case. The chairman of the five-member panel hearing the case granted the request and on December 7, 2005 the applicant was issued two certificates, one pertaining to the decision of the three-member panel and the other pertaining to the decision of the five-member panel.

C. Declassification of the decisions of the Supreme Administrative Court

On August 30, 2006 a commission appointed by the President of the Supreme Administrative Court declassified the minutes of the hearings before the three-member and five-member panels, as well as their decisions. It did this in compliance with art. 50, §. 3 pt. 2 of the Implementing Regulations of the Law on Protection of Classified Information of 2002, which stipulates that the level of classification should be changed if it was wrongfully determined.

The applicable national law Art. 120 of the 1991 Constitution – reads as follows: courts shall review the legality of acts and actions of administrative bodies.

D. Judgement of the Court

It should be noted that under Art. 19 of the Convention, the Court's obligation is to ensure compliance with the obligations assumed by the Contracting Parties to the Convention. The Court is not an appellate court in relation to national courts²² and it is not its role to examine the factual or legal errors allegedly committed by these courts unless and insofar as they violate the rights and freedoms protected by the Convention²³. Hence, the Court cannot determine whether the applicant's dismissal from his post is lawful, or whether the decisions of the Supreme Administrative Court concerning the dismissal are correct in terms of Bulgarian law. The Court's task is limited to examining whether the proceedings before the Supreme Administrative Court were carried out in accordance with Art. 6 §. 1 of the Convention.

One of the cases guarantees provided in cases solving a legal dispute is that the "court" hearing the case must be competent to examine all the facts and legal issues related to that dispute²⁴.

In carrying out this review, the Court must take into account the fact that when approving the applicant's dismissal from his post, the Minister of Interior did not exercise his right of discretion. There is nothing wrong in that the assessment was conducted by an expert hired by the Institute of Psychology of the Ministry²⁵. Art. 6 §. 1 of the Convention does not prevent national courts from relying on expert opinions prepared by specialized bodies in resolving disputes before them when this is required by the nature of the issues²⁶. However, the motives of the three-member and five-member panels of the Supreme Administrative Court show that they not only took into account the assessment carried out by the Institute, but considered themselves bound by it and refused to control it in any way.

The Court must therefore consider whether the assessment of the Institute itself has been subject to direct examination by the court²⁷. This is obviously not the case – the Supreme Administrative Court has explicitly stated that such assessments are not subject to any form of control.

It is also true that this Court, albeit in different contexts, has found that the legitimate concerns about national security can justify restrictions of the rights set forth in art. 6 §. 1 of the Convention²⁸.

Regardless, neither the Supreme Administrative Court in its reasoning, nor the Government in their statements, are trying to justify this denial of fair hearing with proper jurisdiction on grounds of legitimacy of the pursued aim or of proportionality.

Therefore, there has been a violation of Art. 6 §. 1 of the Convention on these grounds. However, it should be emphasized that, although related to the general requirement of fairness, the requirement of art. 6 §. 1 for public pronouncement of the court decision has its own independent significance. Hence, the fact that the applicant was able to get access to the aforementioned decisions at the Registry of the Supreme Administrative Court and to exercise his right to appeal cannot be considered material and decisive. What matters ultimately is whether these decisions were made available to the public, in one form or another.

In the case at hand, on the grounds of the classified nature of the proceedings, the decisions of the three-member and five-member panels

of the Supreme Administrative Court were not pronounced publicly. In addition, the case files – including those decisions – were not available to the public and the applicant was not able to receive copies of them. The decisions were declassified on 30 August 2006, more than a year and three months after the conclusion of the proceedings, apparently on the grounds that they were incorrectly classified. The conclusion is that the decisions of the Supreme Administrative Court were not given any form of publicity for a considerable period of time, and that no proper and convincing justification for this situation has been offered.

In relation to this, it should be noted that on a case concerning deportation on grounds of national security, this Court held that the complete concealment of the court decision from the public in its entirety could not be considered justified. It emphasized that the publicity of court judgments aims at ensuring the control over the judiciary by the public and is a basic means of protection against arbitrariness. It points out that even in cases that are undoubtedly related to national security, such as those associated with terrorist activities, some Member States have chosen to classify only those parts of the decisions whose disclosure would threaten national security or the safety of others, thus illustrating that there are techniques that could respond to the legitimate security concerns without completely denying fundamental procedural guarantees such as the publicity of court decisions²⁹.

Taking into account all of the above, it is considered that there has been a violation of Art. 6 § 1 of the Convention as the Supreme Administrative Court has refused to exercise control over the assessment of the mental fitness of the applicant and has not provided any form of publicity of its decisions on the applicant's case.

IV. Conclusion

In accordance with this Resolution of 16 April 2013 on FAZLIYSKI AGAINST BULGARIA (Application № 40908/05), during the next few years amendments have been introduced in the case-law of the courts for hearing cases of dismissal of employees under the provisions of Ministry of Interior Act and the Implementing Regulations for the MIA repealed with § 1 of the transitional and final provisions of Decree № 207 of July 18, 2014. The panels of the Supreme Administrative Court examine the expert assessments of the Psychology Institute of the Ministry of Interior within the judicial control over the legality of the individual administrative act.

For the sake of the completeness and scope of this study, a note should be made on the unsatisfactory level at which national courts apply the ECHR on basic procedural safeguards such as the publicity of judgments. Differences persist regarding the application of the principle of publicity of the trial due to the fact that some cases are not classified, but others continue to be heard behind closed doors on the premises that they contain classified information. The classification of information related to the psychological assessment of employees of the Ministry of Interior has not been provided for in §1 of the Law on Protection of Classified Information. Therefore, without reasonable grounds to suggest that there is a threat to national security, prerequisites for violation of Art. 6 § 3 of the Convention are created.

Amendments have also been made to the secondary regulatory framework by adopting Decree № 207 of 18 July 2014 for the adoption of the Rules of Organization and Operation of the Ministry of Interior – SG. 60 of July 22, 2014, effective as of 22 July 2014.

References

- ¹ [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER","CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{)
- ² Resolution ResDH(2000)109, Resolution ResDH(2000)110, Resolution CM/ResDH(2007)158, Resolution CM/ResDH(2010)121, Resolution CM/ResDH(2012)164, Resolution CM/ResDH(2012)165, Resolution CM/ResDH(2012)166, Resolution CM/ResDH(2012)167, Resolution CM/ResDH(2012)151).
- ³ See Resolution CM/ResDH(2013)183 Penev against Bulgaria.
- ⁴ See Résolution CM/ResDH(2012)157 Hovanesian against Bulgaria.
- ⁵ See Resolution CM/ResDH(2013)101 Seidova and others against Bulgaria.

- ⁶ See Resolution CM/ResDH(2013)239 *Atanasova v. Bulgaria*;
- ⁷ See, e.g., Resolution of the COM of March 2013 on Al-Nashif group: „4. noted with satisfaction the evolution of the domestic courts’ practice and the legislative amendments introducing judicial review of expulsion orders based on considerations of national security and reforming the system of detention pending such expulsion“.
- ⁸ See Resolution CM/ResDH(2013)100, Resolution CM/ResDH(2012)156 *Ignatov, Gochev and Nalbantski against Bulgaria*, Resolution CM/ResDH(2013)2.
- ⁹ “1. noted with satisfaction that the Bulgarian authorities have amended the provisions of the Ministry of Interior Act governing the use of fire-arms by the police and that the new legislative framework seems to comply with the requirements of Articles 2 and 3 of the Convention, in the light of the Court’s case-law“.
- ¹⁰ See Resolution CM/ResDH(2010)40 „Тодев“ Resolution CM/ResDH(2010)189 CM/ResDH(2010)40.
- ¹¹ See Resolution CM/ResDH(2011)8.
- ¹² See Resolution CM/ResDH(2013)99.
- ¹³ Resolution CM/ResDH(2013)119, *Dimitrov-Kazakov against Bulgaria*.
- ¹⁴ See Resolution CM/ResDH(2014)258.
- ¹⁵ The Deputies ...:
- „1. recalled their decision adopted during their 1150th meeting (DH) (September 2012) according to which the administrative compensatory remedy recently adopted by the authorities and the judicial compensatory remedy proposed in the field of length of proceedings, taken together, seem capable of meeting the main requirements of the case-law of the Court;
- 2) noted with satisfaction the adoption by the Bulgarian Parliament, on 28 November 2012, of the legislative amendments aimed at introducing the above-mentioned judicial remedy; noted in this respect that according to the information submitted, the adopted provisions are identical to those already assessed by the Committee, except for those relating to the competent courts; invited the authorities to keep the Committee informed about the entry into force of the adopted provisions and to provide it with their translation;18/06.2013.
- ¹⁶ See Resolution CM/ResDH(2013)102.
- ¹⁷ See Resolution CM/ResDH(2012)153 *Mincheva against Bulgaria*, Resolution CM/ResDH(2012)162 *Bevacqua against Bulgaria*, Resolution CM/ResDH(2013)22.
- ¹⁸ See Resolution CM/ResDH(2012)169 *Boychev and others against Bulgaria*, Resolution CM/ResDH(2011)193 *Hassan et Tchaouch et Haut Conseil Spirituel de la communauté musulmane contre Bulgarie*.
- ¹⁹ See Resolution CM/ResDH(2012)150 *Bulinvar OD and Hrusanov against Bulgaria*;
- ²⁰ See Resolution CM/ResDH(2012)149;
- ²¹ See, e.g., Resolution CM/ResDH(2013)98 *Kashavelov case against Bulgaria*, Resolution CM/ResDH(2012)160 *Simeonov against Bulgaria*.
- ²² See *Yordanova and Toshev v. Bulgaria*, №5126/05, § 65, 2.10.2012.
- ²³ See, among others, *Csósz v. Hungary*, № 34418/04, § 33, 29.01.2008.
- ²⁴ See *Terra Woningen B.V. v. the Netherlands*, 17.12.1996., 1996-VI, § 52; *Chevrol v. France*, № 49636/99, § 77, 2003-III; *I.D. v. Bulgaria*, № 43578/98, § 45, 28.04.2005.; *Capital Bank AD v. Bulgaria*, № 49429/99, § 98, 24.11.2005.; *Družstevní záložna Pria and Others v. the Czech Republic*, № 72034/01, § 107, 31.07.2008., *Putter v. Bulgaria*, № 38780/02, § 47, 2.12.2010.
- ²⁵ See *mutatis mutandis*, Стефан.
- ²⁶ See *Csósz v. Hungary*.
- ²⁷ See *mutatis mutandis*, *Обермайер*, § 70; *I.D. v. Bulgaria*, § 53; *Capital Bank AD v. Bulgaria*, § 104.
- ²⁸ See *Tinnelly & Sons Ltd and Others and McElduff and Others v. the United Kingdom*, 10.07.1998., § 76, 1998-IV; *Rowe and Davis v. the United Kingdom*, № 28901/95, § 61, 2000-II; *P.G. and J.H. v. the United Kingdom*, № 44787/98, § 68, 2001-IX; *Devenney v. the United Kingdom*, № 24265/94, § 26, 19.03.2002.; *Dağtekin and Others v. Turkey*, № 70516/01, § 34, 13.12.2007.
- ²⁹ See *Raza v. Bulgaria*, № 31465/08, § 53, 11.02.2010.

Anotācija

Cilvēktiesību ievērošana saskaņā ar Eiropas Cilvēktiesību konvenciju ir viens no svarīgākajiem Eiropas Savienības kopējās politikas veidošanas un pakāpeniskas attīstības priekšnoteikumiem. Minētā prioritāte ir iespējama tikai tad, ja dalībvalstis un to iestādes vienveidīgi un konsekventi ievēro konvencijā un tās protokolos noteiktās prasības, saskaņā ar Monteskjē noteikto varas dalīšanas principu dažādās sabiedrisko attiecību jomās.

Galvenā uzmanība rakstā pievērsta Eiropas Cilvēktiesību tiesas lēmumam saistībā ar šīs konvencijas 6. panta pārkāpumu, jo konkrētajam lēmumam par tiesībām uz taisnīgu tiesu būtu jāstāj paliekoša ietekme uz nacionālo tiesu praksi. Jautājums ir aktuāls, jo skar stabilitāti un labklājību Eiropā, kontekstā ar migrācijas dinamiku un ģeopolitisko attīstību.

Аннотация

Уважение прав человека в соответствии с Европейской конвенцией по правам человека является необходимым условием для формирования и прогрессивного развития общей политики Европейского Союза. Достижение этой приоритетной задачи возможно только на основе равного и добросовестного выполнения Конвенции и протоколов к ней государствами и их органами в соответствии с изложенным Ш.Монтескье принципом разделения властей в различных сферах общественных отношений. Основной тезис данной статьи: ст. 6 ЕКПЧ является актуальной для стабильности и процветания европейского политического пространства в контексте динамики миграции и геополитических перспектив.

CIVILTIESĪBU APAKŠNOZARE

KREDITORU PRASĪJUMI JURIDISKĀS PERSONAS MAKSĀTNESPĒJAS PROCESĀ

*Dr. iur. Ivars Kronis,
Baltijas Starptautiskās akadēmijas asociētais profesors,
Rīgas Stradiņa universitātes Juridiskās fakultātes vadošais pētnieks, Latvija*

Ievads

Juridiskās personas maksātnespējas process ir tiesiska rakstura pasākumu kopums, kura ietvaros no parādnieka mantas tiek segti kreditoru prasījumi, lai veicinātu parādnieka saistību izpildi. Tāpēc kreditoru prasījumi ir viens no galvenajiem jautājumiem juridiskās personas maksātnespējas procesā. Šajā rakstā analizētas tās tiesību normas, kas regulē kreditoru prasījumu iesniegšanu un to pārbaudi, administratora lēmumus par kreditoru prasījumiem, kā arī kreditoru prasījumu reģistrēšanu un sūdzības saistībā ar kreditoru prasījumu atzīšanu, neatzīšanu vai daļēju atzīšanu. Balstoties uz tiesisko regulējumu, teorijas un likuma piemērošanas prakses atziņām, detalizēti pētīts jautājums par kreditoru prasījumu juridisko personu maksātnespējas procesā.

Latvijas tiesību zinātnieki arī agrāk ir pētījuši kreditoru prasījumu tiesisko saturu, tomēr tas ir analizēts samērā īsi. Tāpēc kreditoru prasījumu teorētiskā analīze un likuma piemērošanas prakses izpēte ir aktuāla mūsdienu maksātnespējas tiesībās.

Rakstā nav analizēti Finanšu kapitāla tirgus komisijas uzraudzībā esošajiem finanšu un kapitāla tirgus dalībniekiem noteiktie maksātnespējas procesa speciālie noteikumi.

Pētījuma empīrisko bāzi veido zinātnieku pētījumi, periodika, tiesību akti, judikatūra, cita publiski pieejamā informācija. Pētījumā izmantota analītiskā, salīdzinošā un deduktīvā pētniecības metode.

Raksts ir sekojoši strukturēts: I. Kreditoru prasījumu pieteikšanas vispārīgs raksturojums; II. Kreditoru prasījumu formāli juridiskās prasības; III. Kreditora statuss un sūdzības par prasījumiem.

I. Kreditoru prasījumu pieteikšanas vispārīgs raksturojums

1. Kreditoru prasījumu pieteikšanas nozīme.

Spēkā esošā 2010. gada *Maksātnespējas likuma*¹ (turpmāk – MNL) C sadaļas "Juridiskās personas maksātnespējas process" XIII nodaļā "Kreditoru prasījumi" (sk. MNL 73.-80. p.) regulēti jautājumi, kas skar kreditoru prasījumu iesniegšanu un to pārbaudi, administratora lēmumus par kreditoru prasījumiem, kā arī kreditoru prasījumu reģistrēšanu un sūdzības saistībā ar kreditoru prasījumu atzīšanu, neatzīšanu vai daļēju atzīšanu. Turklāt pārrobežu maksātnespējas gadījumā speciālie noteikumi noteikti Padomes Regulā (EK) Nr. 1346/2000 (2000. gada 29. maijs) *par maksātnespējas procedūrām* (turpmāk – Regula)².

Juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšana rada ne tikai *parādniekam*, bet arī *kreditoriem* noteiktas *sekas*, jo apstājas aizdevuma (kredīta) lietošanas procentu pieaugums, likumisko procentu pieaugums, līgumsoda pieaugums (tajā skaitā procentos izteikta līgumsoda pieaugums), nokavējuma naudas pieaugums (nodokļu prasījumiem tiek apturēta tās nokavējuma naudas aprēķināšana, kura tiek noteikta kā procentu maksājums par nodokļu, nodevu un soda naudas samaksas termiņa nokavējumu) (sk. MNL 63.p. 1.d. 3.p.).

Jāņem vērā, ka galvojuma saistība neizbeidzas, ja galvenās saistības neizpildīšana un tās izbeigšanās pamatojas tikai un vienīgi uz galvenā parādnieka maksātnespēju un tām negatīvajām sekām, kādas uz likuma pamata ir saistītas ar šo īpašo galvenā parādnieka tiesisko stāvokli³.

Tā, piem., *Latvijas Republikas Augstākā tiesa lietā Nr. SKC-178/2016*⁴, analizējot galvnieka

atbildību, atzina, ka galviniekam jāatbild par galvenā parādnieka (juridiskās vai fiziskās personas) neizpildītajām saistībām arī tad, ja pēdējais nonācis finansiālās grūtībās. Turpretī galvnieka atsvabināšana no pienākuma atbildēt kreditoram par galvenā parādnieka saistībām tikai tā iemesla dēļ, ka parādnieka sliktais finansiālais stāvoklistonovedis līdz maksātnespējai, ir pretrunā ar galvojuma mērķi, tādejādi tiesas ieskatā, ir pamats tam, lai galvojuma mērķim piešķirtu prioritāti pār galvojuma akcesoritāti (papildu saistības raksturu). Minētās atziņas attiecināmas gan uz gadījumiem, kad galvenais parādnieks ir juridiskā persona, gan uz gadījumiem, kad galvenais parādnieks ir fiziskā persona (sk. arī: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas 27.04.2011. spriedumu lietā Nr. SKC-86/2011*)⁵.

Arī lietā Nr. SKC-178/2016 tiesa norāda, ka Civillikuma (turpmāk – CL) normas, kas regulē galvojuma institūtu (CL 1692.-1715.p.), paredz divu veidu galvojumus: 1) neeksponsoriskais galvojums (kad kreditoram ar prasību vispirms ir jāvērsas pie galvenā parādnieka un tikai pēc tam pie galvnieka); 2) eksponsoriskais galvojums (kad galvnieks uzņēmis saistību kā pats parādnieks, šajā gadījumā galvnieks atsakās no CL 1702. panta pirmajā daļā paredzētajām tiesībām prasīt, lai kreditors vispirms vērsas ar prasību pie galvenā parādnieka). Līdz ar to, ievērojot eksponsoriskā galvojuma būtību, kreditoram nav pienākums vērst prasību pret galveno parādnieku un viņš, iestājoties saistību izpildes termiņam, ir tiesīgs uzreiz vērsties pie galvnieka, nemaz nevēršoties pret galveno parādnieku.

Tiesas spriedums, ar kuru tiek pasludināts juridiskās personas maksātnespējas process, ir *pamats tiesvedības apturēšanai mantiska rakstura prasībās*, kas ierosinātas pret parādnieku, kā arī pamats *prasības nodrošinājuma atcelšanai* (sk. MNL 63.p. 4. un 5.d., CPL 215.p. 6.pk.). Savukārt, gadījumā, ja *sprieduma izpildes lietvedība* uzsākta pirms juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas, tā *izbeidzama* (sk. MNL 63.p. 2.d. 1.teik., CPL 563.p. 2.d.). Tādejādi, likumdevējs nav paredzējis atšķirīgu regulējumu kreditoru prasījumu iesniegšanas kārtībai tiem kreditoriem, kuri cēluši prasību tiesā⁶.

Arī MNL 118. pantā "*Kreditoru prasījumu segšanas kārtība juridiskās personas maksātnespējas procesā*" noteikta kārtība un secība, kādā tiek veikta maksātnespējas procesa izmaksu un kreditoru prasījumu segšana, kas maksātnespējas procesā īpašā statusa dēļ būtiski atšķiras no *Civil-*

procesa likumā (turpmāk – CPL) noteiktās, kad izpildu, darbības veic *zvērināts tiesu izpildītājs*⁷ (sk. CPL 621.-631.p.).

Līdz ar to, maksātnespējas process rada alternatīvu sistēmu prasījumu apmierināšanai maksātnespējas apstākļos, ierobežojot kreditoru tiesības uz individuālu rīcību⁸. Tā kā pats parādnieks zaudē tiesības rīkoties ar mantu, un tās iegūst administrators (sk. MNL 95.p. 1. un 2.d.), kreditori pēc juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas var pieteikt savus prasījumus tikai administratoram, kurš tos pieņem, reģistrē un pārbauda (sk. MNL 63.p. 2.d. 2.teik., 65.p. 3.pk.). Šī kārtība ir saistoša visiem kreditoriem.

Uz kreditoru ierobežojumiem neattiecas *Komerclikuma* (turpmāk – KCL) 170. pantā noteiktais par *kreditora prasību sabiedrības labā*, proti, sabiedrības kreditors, kurš nevar panākt sava prasījuma apmierināšanu no sabiedrības, var celt prasību sabiedrības (tātad maksātnespējīgās juridiskās personas) labā pret KCL 166.-169. pantā minētajām personām, kuras nodarījušas zaudējumus sabiedrībai un nav tos atlīdzinājušas.

Tā, piem., *Latvijas Republikas Augstākā tiesa lietā Nr. SKC-2020/2013* atzina⁹, ka īpaša nozīme KCL 170. pantam ir maksātnespējas procesā, kad maksātnespējīgās sabiedrības kreditori var celt prasību sabiedrības labā pat tad, ja maksātnespējas administrators to neceļ. Minētā tiesību norma piešķir tiesības sabiedrības kreditoriem aizstāvēt savas intereses, prasību ceļot pēc savas iniciatīvas. Tomēr, sabiedrības kreditors ir tiesīgs celt prasību pret attiecīgajiem subjektiem tikai tad, ja vienlaikus pastāv abi tiesību normā noteiktie apstākļi: 1) kreditors nevar panākt prasījuma apmierināšanu no sabiedrības. Tātad kreditoriem, ceļot prasību, ir jāiesniedz pierādījumi, ka prasījumu nevar apmierināt; 2) atbildīgie subjekti nodarīto zaudējumu nav atlīdzinājuši. Šis nosacījums ir tulkojams paplašināti, proti, kreditoram ir tiesības celt minēto prasību, kamēr sabiedrībai ir no zaudējuma izrietošā uz KCL 166.-169. panta pamata pastāvošā prasījuma tiesība pret attiecīgo subjektu¹⁰.

Šajā gadījumā atbilstoši CPL 43. panta pirmās daļas 10.p. no tiesas izdevumu (t. sk. valsts nodevas) samaksas atbrīvots ir tikai administrators, prasībās, kas celtas to personu labā, kurām pasludināts maksātnespējas process. Lai arī šāda kreditora prasība ir maksātnespējīgās juridiskās personas labā, prasību cēlušais kreditors nebūs atbrīvots no valsts nodevas. Šis

noteikums ir atzīstams par būtisku šādas iespējas izmantošanas šķērslī, jo, neskatoties uz to, ka kreditors jau nevar atgūt savu prasījumu, tāpēc papildu tērēt nodevās nav gatavi.

Kreditora prasījums maksātnespējas procesā, pirmkārt, ir vērstas uz to, lai noteiktu, kuri kreditori drīkst balsot procesā un kā tie drīkst balsot (*atbilstoši kategorijai un prasījuma summai, ja tas ir svarīgi*), un, otrkārt, ieņēmumu sadales nolūkā¹¹. Tādēļ kreditoru prasījumu pieteikšanas un to pārbaudes procedūra ir maksātnespējas procesa galvenā daļa. Citiem vārdiem, *kreditora prasījums ir līdzeklis*, lai ne tikai pretendētu uz parādnieka naudas līdzekļiem, bet arī, lai sniegtu informāciju par ikviena prasījuma eksistēšanu, kā arī ietekmētu un izlemtu svarīgākos jautājumus maksātnespējas procesā.

2. Kreditora un parādnieka izpratne.

Saistības dalībniekus sauc par *kreditoru* un *parādnieku*. Persona, kurai ir tiesība prasīt saistības izpildījumu, ir kreditors. Savukārt, persona, kurai saistības pienākums ir jāpilda, ir parādnieks, debitors. Kā norādīts literatūrā¹², darījumu jomā vairākums saistību ir atlīdzības saistības, kurās kreditoram pret viņu interesējošo izpildījumu savukārt ir jāizpilda maksāšanas vai citāda pretizpildījuma pienākums. Piem., pirkumā pārdevējs vienlaikus ir kreditors, kas gaida maksu par lietu, un parādnieks, kam jānodod pārdodamā lieta, bet pircējs vienlaikus ir parādnieks maksājuma saistībā un kreditors, kuram ir tiesības prasīt lietas nodošanu. Šāda divpusējuma nav dāvinājumā, patapinājumā un dažos citos darījumos, kā arī saistībās, kas rodas no neatļautas darbības un tieši pēc likuma.

Tādējādi, MNL XVII nodaļā "*Līgumu izpilde un izbeigšana*" (MNL 101.-105.p.) regulētas administratora tiesības attiecībās ar otru līgumslēdzēju, t. sk., kreditoru. Līdz ar to, arī administrators var vērsties pret kreditoru ar prasījumiem, t. sk., apstrīdēt darījumus.

Atbilstoši MNL 77. pantam visi iesniegtie kreditoru prasījumi tiek grupēti divās grupās: *nodrošināto un nenodrošināto kreditoru prasījumos*, līdz ar to nošķirot kreditorus pēc to nodrošinājuma.

Ar *nodrošināto kreditoru* saprot kreditoru, kura *prasījuma tiesības* pret parādnieku vai trešo personu ir nodrošinātas ar *komerckārtu, zemesgrāmatā vai kuģu reģistrā reģistrētu hipotēku* uz parādnieka mantu (sk. MNL 7.p. 1.d.). Tomēr tajos gadījumos, piemēram, kad parādnieka nekustamais īpašums ir pārdots zvērināta tiesu izpildītāja rīkotajā izsolē, veicot

piespiedu izpildi vēl pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas, attiecīgais kreditors ir iekļaujams nenodrošināto kreditoru prasījumu grupā, pat ja kreditors vēl nav saņēmis naudas līdzekļus no zvērināta tiesu izpildītāja.

Tā, piem., *Latvijas Republikas Augstākā tiesa lietā Nr. SPC-42/2013*¹³ norādīja, ka atbilstoši CL normām par ķīlas tiesībām pēc hipotēkas ierakstīšanas zemesgrāmatā kreditoram rodas lietu tiesība, kas jārespektē jebkurai personai. Ķīlas tiesība nostiprina tiesisku attiecību – ķīlas atbildību. CL 1278. pantā noteikts, ka ķīlas tiesība ir tāda tiesība uz svešu lietu, uz kuras pamata šī lieta nodrošina kreditoram viņa prasījumu tādā kārtā, ka viņš var no tās dabūt šā prasījuma samaksu.

Praksē pastāv tā saucamās "*trijstūra attiecības*" – situācijas, kad parādnieka manta kalpo trešās personas saistību nodrošinājumam, līdz ar to pastāv termini – "*kreditors, kura prasījuma tiesības atkarīgas no nosacījuma iestāšanās*" jeb "*nosacīts nodrošinātais kreditors*"¹⁴. Tādējādi, *par nodrošināto kreditoru maksātnespējas procesā uzskata arī tādu kreditoru, kuram nav prasījuma tiesību pret parādnieku* (maksātnespējīgu juridisko personu), taču *kuram ir prasījuma tiesības pret trešo personu, un šīs prasījuma tiesības ir nodrošinātas ar ķīlu uz parādnieka mantu*. Jāņem vērā, ka *kreditors vienā maksātnespējas procesā var būt gan nodrošinātais, gan nenodrošinātais kreditors*.

MNL 7. panta otrajā daļā paredzēts, ka nodrošinātais kreditors prasījuma nenodrošinātās daļas apmērā uzskatāms par nenodrošināto kreditoru. Izņemot gadījumu, kad nodrošinājums ir par trešās personas saistību.

Nodrošinātais kreditors ir tiesīgs jebkurā procesa stadijā pilnībā vai daļēji *atteikties no prasījuma tiesību nodrošinājuma*, izdarot attiecīgus grozījumus publiskajos reģistros (sk. MNL 7.p. 2.d. 2.teik.). Šādā gadījumā nodrošinājuma apmērs tiek grozīts, ievērojot attiecīgā nodrošinājuma institūta tiesisko regulējumu.

Ķīlasatbildības apmērs nav ķīlasņēmējattiesība, no kuras ķīlasņēmējs var vienpusēji atteikties, bet gan divpusējā līguma dabiska sastāvdaļa, kuru var grozīt tikai abiem līgumslēdzējiem noslēdzot darījumu – vienošanos par ķīlas līguma grozījumiem. Minētais atbilst CL 1427. panta noteikumiem, saskaņā ar kuriem piekatra darījuma būtības pieder tā taisītāja gribas izteikums, bet divpusējā vai vairākpusējā darījumā vajadzīgs visu tā dalībnieku saskaņots gribas izteikums,

un, kamēr griba nav izteikta, tai nav nekāda tiesiska spēka. Respektīvi, lai nodrošinātais kreditors varētu atteikties tikai no daļas sava nodrošinājuma, nepieciešama administratora piekrišana. Savukārt CL 1313. pantā noteikts, ka ķīlas tiesība izbeidzas ar ķīlas ņēmēja noteikti izsacītu atteikšanos no tās. Tā ir ķīlas ņēmēja tiesība, no kuras ķīlas ņēmējs var vienpusēji atteikties. Tā kā šādā gadījumā nepieciešams vienīgi ķīlas ņēmēja attiecīgs gribas izteikums, nav pamata nodrošinātajam kreditoram aizliegt maksātnespējas procesā realizēt šīs tiesības. Gan kreditoram, atsakoties no ķīlas tiesības, gan daļā, administrators lēmumu par kreditora atzīšanu par nenodrošināto kreditoru un balsstiesību piešķiršanu nenodrošinātā prasījuma apmērā var pieņemt, tikai pārliecinoties, ka publiskajos reģistros ir dzēsta atzīme, vienlaikus ņemot vērā arī ķīlas (hipotēkas) līguma noteikumus par ķīlas atbildības pamēru¹⁵.

Administrators atbilstoši MNL 26. panta otrās daļas prasībām, nodrošinot efektīvu un likumīgu maksātnespējas procesa norisi, t. sk., ievērojot nodrošinātā kreditora tiesības veikt visas darbības, kas nepieciešamas, lai nodrošinātais kreditors varētu normatīvajos aktos noteiktajā kārtībā samazināt sava prasījuma nodrošinājuma daļā, t. sk., iesniegt attiecīgajā publiskajā reģistrā lūgumu par atzīmes par prasījuma nodrošinājuma grozīšanu¹⁶.

Par *nenodrošināto kreditoru* tiek uzskatīts tāds kreditors, kurā *prasījumatiesības* nav nodrošinātas ne ar komerčķīlu, ne zemesgrāmatā vai kuģu reģistrā reģistrētu hipotēku uz parādnieka mantu (sk. MNL 8.p.). Turklāt *Civillikumā* paredzētā *rokas ķīla* nerada kreditoram nodrošinātā statusu (sk. CL 1340.-1361.p.).

MNL konkrēti neparedz, ka kreditoram ir tiesības sava prasījuma tiesības nodot citai personai, nevar uzskatīt par likuma nepilnību, jo šādu iespēju pieļauj citi normatīvie akti, un kreditoru noslēgtie tiesiskie darījumi ir respektējami arī maksātnespējas procesā¹⁷. Atbilstoši CL 1793. un 1798. pantam prasījumi ar cesiju var pāriet no agrākā kreditora uz jaunu, turklāt par cesijas priekšmetu var būt visādi prasījumi. Tādēļ gan pirms maksātnespējas procesa, gan arī pēc tā pasludināšanas kreditoram kā privāttiesisko attiecību subjektam saglabājas tiesības savu kreditora prasījumu nodot citai personai¹⁸.

Atbilstoši MNL 56. pantam par parādnieku, jeb juridiskās personas maksātnespējas procesa subjektu, var būt juridiskā persona (izņemot

mantojumu), personālsabiedrība, individuālais komersants, ārvalstī reģistrēta persona, kas veic pastāvīgu saimniecisko darbību Latvijā. Ievērojot minēto, tiesa pieņem pieteikumus par maksātnespējas procesa pasludināšanu tikai par Latvijas publiskajos reģistros reģistrētajām juridiskajām personām¹⁹. Turklāt saskaņā ar MNL 2. panta otro daļu attiecībā uz valsti, pašvaldību vai citu publisko tiesību juridisko personu MNL noteikto maksātnespējas procesu nepiemēro.

MNL 94. pantā regulēts jautājums par trešajām personām piederošo mantu. Tā kā parādnieka mantā, uz kuru vēršami kreditoru prasījumi, neietilpst parādnieka valdījumā vai turējumā esošā trešajām personām piederošā manta, administrators nodrošina šīs mantas uzturēšanu līdz tās nodošanai šīm personām (MNL 94.p.1. un 2.d.). Līdz ar to, šādām personām nav jāpiesaka kreditora prasījums, bet gan jālūdz maksātnespējas procesa administrators to atgriezt. Šeit jāņem vērā, ka gadījumā, ja šī manta vairs neeksistē, tad, šīs trešās personas ir uzskatāmas par kreditoru, un tām jāiesniedz kreditora prasījums. Tādējādi, lai nenokavētu kreditoru pieteikšanās termiņu, šādām personām jāiesniedz lūgums administratoram atgriezt šo mantu, bet mantas neesamības gadījumā atzīt kreditora prasījumu. Jāņem vērā, ka atbilstoši CL 1776. panta pirmajai un trešajai daļai cietušajam zaudējumu novēršanai jāveic tādi pasākumi, kas attiecīgajos apstākļos ir saprātīgi. Turklāt cietušajam ir tiesības prasīt to zaudējumu atlīdzību, no kuriem tam nav bijis iespējams izvairīties [...]. Līdz ar to, šādai trešajai personai ir pienākums informēt administratoru par tās prasījumiem.

Tomēr, ja trešajām personām piederošā manta ir atsavināta jau maksātnespējas procesa laikā, šīs mantas vērtību atlīdzina persona, kuras vainas dēļ trešajām personām piederošā manta ir atsavināta. Šie noteikumi attiecas arī uz finanšu līdzekļiem vai finanšu instrumentiem, kas pamatojoties uz finanšu nodrošinājuma līgumu, izmantoti par nodrošinājumu finanšu saistību izpildei (MNL 94.p. 3. un 4.d.).

II. Kreditoru prasījumu formāli juridiskās prasības

1. Kreditoru prasījumu pieteikšanas termiņš un nokavējuma sekas. Lai nodrošinātu prasījumu savlaicīgu iesniegšanu un nepieļautu nevajadzīgu maksātnespējas procesa ielgšanu, saskaņā ar MNL 73. panta pirmo daļu kreditoru

prasījumi iesniedzami administratoram *mēneša* laikā no dienas, kad *maksātnespējas reģistrā* izdarīts ieraksts par maksātnespējas procesa pasludināšanu. Savukārt attiecībā uz parādnieka saistībām, kuru izpildes termiņš iestājas pēc dienas, kad pasludināts juridiskās personas maksātnespējas process, uzskatāms par tādām, kurām *izpildes termiņš iestāties juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienā* (sk. MNL 63.p. 3.d.). Tas nozīmē, ka kreditoriem jāpiesaka savi prasījumi ne tikai par neizpildītām parādnieka saistībām, bet arī par tādām, kuru izpilde vēl tikai iestātos.

MNL paredzēti īpaši nosacījumi attiecībā uz ieskaitu²⁰. Ieskaits juridiskās personas maksātnespējas procesā ir pieļaujams, ja parādnieka un kreditora savstarpējie prasījumi radušies vismaz sešus mēnešus pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas (MNL 104.p.). Turklāt jāņem vērā CL 1852. panta prasības, kurā noteikts, ka *parādnieka pretprasījums nedzēs viņa parādu pats no sevis*, bet tikai tad, kad viņš to tieši licis priekšā šim nolūkam. Tā kā ar ieskaitu Civillikuma 1846. panta izpratnē saprot prasījuma dzēšanu ar pretprasījumu, kas ir patstāvīgs saistību izbeigšanās veids, tad ieskaita veikšanai prasījumiem jābūt abpusīgiem, tas ir pretēji vērstiem un šim priekšnosacījumiem ir jāpastāv jau ieskaita gribas izteikuma brīdī²¹. Ieskaits var notikt gan pusēm vienojoties (līgumiski), gan Civillikuma 1847. pantā norādītajos gadījumos ar vienpusēju gribas izpaudumu. Tiesību doktrīnā norādīts, ka gadījumos, kad atļauts vienpusējs ieskaits (Civillikuma 1847.p.), ar paziņojumu ("priekšā likšanu") pietiek, lai ieskaitu atzītu par notikušu, savukārt citos gadījumos nepieciešams, lai pretējā puse ieskaitu atzītu²².

Tajā pašā laikā MNL paredz iespēju, ka kreditori *var nokavēt un nepieteikt* savu kreditora prasījumu pret parādnieku. MNL 73. panta otrajā daļā noteikts, ja kreditors nokavējis un nav pieteicis savu prasījumu viena mēneša laikā, tad viņš savu prasījumu pret parādnieku var iesniegt termiņā, kas nav ilgāks par sešiem mēnešiem no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, bet ne vēlāk kā līdz dienai, kad sastādīts kreditoru prasījumu apmierināšanas plāns (sk. MNL 117.,118.p.). Šādā gadījumā attiecīgais kreditors iekļaujams kreditoru prasījumu reģistrā, taču šim kreditoram *netiek piešķirtas balsstiesības* (sk. MNL 73.p.3.d.).

Praksē pastāv gadījumi, piemēram, kad pēc maksātnespējas procesa pasludināšanas Valsts

ieņēmumu dienests veic audita pārbaudi un rezultātā pieņem lēmumu par papildu summu iemaksu budžetā. Tādejādi, pēc Valsts ieņēmumu dienesta lēmuma par audita rezultātiem stāšanās spēkā piesaka prasījumu, kas var būt vēlāk par sešiem mēnešiem no maksātnespējas procesa pasludināšanas reģistrēšanas reģistrā. Tā kā Maksātnespējas likumā noteiktais kreditoru pieteikšanas termiņš un kārtība ir speciālā tiesību norma, tā prevalē pār likumā "Par nodokļiem un nodevām"²³ tiesību normām. Šādos gadījumos Valsts ieņēmumu dienestam ir jāizmanto savas tiesības sākotnēji iesniegt kreditora prasījumu Maksātnespējas likumā noteiktajā termiņā un pēc nodokļu parāda kopējās summas precizēšanas lūgt administratoru precizēt iesniegto prasījumu (sk. MNL 75.p. 8.d.).

Līdz ar to, kreditoru prasījumu, kas vērsti pret maksātnespējīgo parādnieku iesniegšanu, likumdevējs izvēlējies aprobežot ar konkrētu – saīsinātu termiņu, lai nevajadzīgi neaizkavētu maksātnespējas procesu, tā kā kreditoru prasījumu iesniegšana un pārbaude prasa noteiktu laiku.

Ja kreditors nepiesaka kreditora prasījumu *ilgāk par sešiem mēnešiem* no dienas, kad maksātnespējas reģistrā izdarīts ieraksts par parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu, iestājas *noilgums*, līdz ar to kreditors zaudē kreditora statusu un savas prasījuma tiesības pret parādnieku (sk. MNL 73.p. 2.d. 2.teik.).

Tā, piem., *Latvijas Republikas Augstākā tiesa lietā Nr. SKC-117/2014* atzina, ka, nevērtīgi attiecoties pret savām tiesībām saņemt nodibināto saistību izpildījumu un nesekojoš parādnieka tiesiskā statusa iespējamām izmaiņām (*par publiski pieejama maksātnespējas reģistra datiem*), kreditoriem jāreķinās ar nelabvēlīgām sekām – *noilguma iestāšanos*. Turklāt minēto negroza apstākļi, ka kreditors, apejot MNL noteikto prasījumu pieteikšanas kārtību, pirms vai pēc parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas cēlis prasību tiesā²⁴.

Šajā lietā tiesa arī norāda, ka MNL iekļautajās speciālajās tiesību normās šāds termiņš noteikts ar mērķi – no vienas puses, radīt skaidrību par kreditoru un maksātnespējīgā parādnieka mantiskajām attiecībām, ko nevar sasniegt, ja administratoram nav iespējams apzināt kreditoru apmēru, no otras puses, nodrošināt kreditoriem vienādas iespējas, piesakot prasījumu precīzi apzīmētā laika posmā, piedalīties maksātnespējas procesā un saņemt savu prasību apmierinājumu. Tā kā *prekluzīvs termiņš* ir subjektīvo tiesību

izbeidzošs termiņš, to palaižot garām, iestājas noilgums, kura dēļ izbeidzas ne vien prasības tiesība, bet arī pati saistība (CL 1893., 1910.p.)²⁵.

Līdz ar to, neizmantojot savas tiesības noteiktā termiņā, izbeidzas kreditora *subjektīvās tiesības*, kas aprobežotas ar likumā noteiktu laika posmu. Kreditoru prasījumu iesniegšanas termiņš ir atzīstams par *materiāltiesisku prekluzīvu termiņu*²⁶. Tas nozīmē, ka atšķirībā no *procesuālajiem termiņiem*, kreditoru prasījumu pieteikšanas termiņu nav iespējams atjaunot vai pagarināt. Gadījumā, ja saistību izpildes pienākums beidzies vēl pirms maksātnespējas procesa, jo izpildei iestājies noilgums, maksātnespējas procesa pasludināšana neietekmē šīs saistības spēkā neesamību. Administrators, saņemot šādu kreditora prasījumu, kas pamatots ar spēkā neesošu saistību, pieņem lēmumu par kreditora prasījuma neatzīšanu²⁷.

MNL nav ietverts regulējums par *materiāltiesisku termiņu skaitījuma kārtību* maksātnespējas procesā. Tomēr tiesiskās noteiktības nodrošināšanai, t. sk., lai garantētu kreditoru vienlīdzību maksātnespējas procesā, pastāv nepieciešamība pēc kārtības, kādā būtu skaitāmi termiņi²⁸. Tāpēc, pastāv viedoklis²⁹, ka materiāltiesiska termiņa sākuma un beigu laiks ir *nosakāms pēc analogijas ar CPL regulējumu*, piem., ja termiņa pēdējā diena ir sestdiena, svētdiena vai likumā noteikta svētku diena, par termiņa pēdējo dienu skaitāma nākamā darba diena.

Speciāls prasījuma tiesību noilgums pastāv attiecībā uz individuālā komersanta vai personālsabiedrības kreditoriem MNL 122. pantā. Proti, pēc tam kad noteiktā kārtībā pabeigts individuālā komersanta vai personālsabiedrības maksātnespējas process, nesegtās kreditoru prasījumu tiesības noilgst Komerclikumā noteiktajā termiņā³⁰. Šādā termiņā arī noilgst kreditoru prasījuma tiesības, ja šie kreditori ir iesnieguši savus prasījumus individuālā komersanta vai personālsabiedrības maksātnespējas procesā.

Ar Regulu Nr.1346/2000 (turpmāk – Regula) ir noteikts Eiropas regulējums pārrobežu maksātnespējas procedūrām. Minētā regula piemērojama gadījumos, kad parādniekam ir aktīvi vai kreditori vairāk nekā vienā dalībvalstī, neatkarīgi no tā, vai viņš ir fiziska vai juridiska persona. Regula aizsargā citā valstī esošo juridiskās personas kreditoru interesi saņemt vismaz daļēju savu prasījumu apmierinājumu no juridiskās personas maksātnespējas procesa laikā pieejamiem līdzekļiem. Šajā gadījumā jāņem vērā Regulas noteikumi par informācijas sniegšanu

kreditoriem un to prasījumu iesniegšanu (IV nodaļa).

Regulas 39. pantā noteikts, ka visiem kreditoriem, kuru pastāvīgā dzīvesvieta, domicils vai juridiskā adrese ir kādā dalībvalstī, izņemot procedūras sākšanas valsti, tajā skaitā nodokļu iestādēm un sociālā nodrošinājuma iestādēm, ir tiesības rakstiski iesniegt prasījumus maksātnespējas procedūrā. Šeit jāņem vērā, ka viens no Regulas mērķiem ir tiesiskās palāvības un darījumu drošības aizsargāšana pārrobežu gadījumā. Regula respektē un aizsargā to kreditoru tiesības, kas atrodas citās dalībvalstīs.

Atbilstoši Regulas 40. panta 1. punktam tiklīdz kādā dalībvalstī ir sāta maksātnespējas procedūra, šīs valsts tiesa, kurai ir piekritība, vai tās ieceltais likvidators nekavējoties informē zināmos kreditorus, kuru pastāvīgā dzīvesvieta, domicils vai juridiskā adrese ir citās dalībvalstīs. Šā panta 2. punktā noteikts, ka minētā informācija, ko sniedz ar individuālu paziņojumu, cita starpā ietver termiņus, līgumsodus, kas noteikti attiecībā uz šiem termiņiem, struktūru vai iestādi, kas ir pilnvarota pieņemt prasījumu, un citus noteiktos pasākumus. Šādā paziņojumā arī jānorāda, vai kreditoriem, kuru prasījumi ir prioritāri vai nodrošināti ar lietu tiesībām, ir jāiesniedz prasījumi³¹.

Līdz ar to secināms, ka maksātnespējas procedūras uzsākšana nevar ietekmēt kreditora, kurš nav informēts par maksātnespējas procedūru un kreditora prasījuma pieteikšanu, tiesības saņemt apmierinājumu no atbildētāja. Tādejādi, šādam kreditoram saglabājas tiesības iesniegt savu kreditora prasījumu visā maksātnespējas procesa laikā, līdz tiek pienācīgā kārtā viņam paziņots.

Turklāt Regulas 42. panta otrajā daļā noteikts, ka visi kreditori, kuru pastāvīgā dzīves vieta, domicils vai juridiskā adrese ir kādā dalībvalstī, kas nav procedūras sākšanas valsts, var iesniegt savus prasījumus šīs citas valsts oficiālajā valodā vai kādā no tās oficiālajām valodām. Šajā gadījumā prasījuma iesniegumam tomēr jābūt virsrakstam "*Prasījuma iesniegums*" procedūras sākšanas valsts oficiālajā valodā vai kādā no oficiālajām valodām. Turklāt kreditoram var lūgt nodrošināt tulkojumu procedūras sākšanas valsts valodā vai kādā no oficiālajām valodām.

2. Kreditora prasījuma iesniegšana un pārbaude. Kreditora prasījuma iesniegšanas kārtībai likumā nav noteikti īpaši noteikumi, līdz ar to, vadoties pēc vispārējās prakses, to var darīt personīgi iesniedzot administratoram vai

tā pilnvarotai personai, kā arī, izmantojot pasta pakalpojumus, t. sk., nosūtot kreditora prasījumu kā elektronisko dokumentu uz administratora e-pastu. Jāņem vērā, ka kreditoru prasījumi ir nosūtāmi administratoram uz tā reģistrēto prakses vietu, nevis parādnieka juridisko adresi.

MNL 26. panta ceturtajā daļā ir noteikts, ka administratoram ir pienākums nodrošināt to, ka viņš ir sasniedzams prakses vietas adresē, izmantojot norādīto kontaktinformāciju, kā arī viņam adresētās korespondences (tajā skaitā ar drošuelektroniskoparakstuparakstītodokumentu) saņemšanu. Lai arī minētā tiesību norma noteic administratoram pienākumu būt sasniedzamam prakses vietas adresē, vienlaikus, minētā norma neuzliek administratoram obligātu pienākumu pastāvīgi atrasties prakses vietas adresē, kā arī no minētās tiesību normas administratoram neizriet pienākums algot darbiniekus, kas veiktu korespondences un apmeklētāju pieņemšanu jebkurā laikā³². Administratora profesionālās darbības specifika paredz, ka administratoram ir daudz un dažādi pienākumi, kas maksātnespējas procesa ietvaros ir jāveic arī ārpus norādītās prakses vietas. Gadījumos, kad kāda persona vēlas administratoram izsniegt kādus dokumentus ierodoties administratora prakses vietā – to ir iespējams veikt, vienojoties par konkrētu apmeklējuma laiku.

Pats kreditora prasījums noformējams iesnieguma veidā, un tam jāpievieno prasījumu pamatojošie dokumenti, proti, kreditoriem ir pienākums pierādīt savus prasījumus. Izņēmuma gadījumos, kad pamatojošu dokumentu skaits ievērojami apgrūtinā prasījuma iesniegšanu, kreditors pirms prasījuma iesniegšanas, vienojoties ar administratoru, var neiesniegt pamatojošo dokumentu atvasinājumus, ja parādnieka rīcībā ir prasījumu pamatojošie dokumenti un starp parādnieku un kreditoru nav strīda par tiesībām (sk. MNL 73.p. 4.d., 6.d. 1. un 2.teik.). Tomēr, šeit jāņem vērā, ka paša parādnieka grāmatvedības un uzskaites dati var būt neuzticami un neprecīzi.

Lai arī pastāv viedoklis³³, ka ir vēlams maksātnespējas tiesību aktos risināt jautājumu par nepatiesiem prasījumiem, un arī paredzēt atbilstošas sankcijas tiek kreditoriem un citām personām, kas iesniedz prasījumus, kuri izrādās nepatiesi, MNL nav speciālu noteikumu. Tāpēc šie jautājumi galvenokārt risināmi ar kriminālatbildību par krāpšanu (KL 177.p.) un dokumentu viltošanu (KL 275.p.). Turklāt *Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodeksā*

(LAPK) ir noteikta administratīvā atbildība par maksātnespējas procesa noteikumu pārkāpšanu (LAPK 166.³⁶ p.).

MNL 74. panta ceturtais daļas 3. punktā paredzēts, ka kreditoriem jānorāda ne tikai kopējo prasījuma apmēru, bet arī *galvenā prasījuma* un *blakus prasījumu* apmēru. Blakus prasījumi ir no pamatsaistības izrietoša vai likumā paredzēta tiesība, kuras uzdevums ir nodrošināt saistības izpildi. Blakus prasījumi ir, piem., tiesāšanās izdevumi, līgumsods, procenti. Attiecībā uz blakus prasījumiem, piem., naudas sodiem un līgumsoziem, pastāv viedoklis, ka šādas kategorijas būtu izslēdzamas maksātnespējas procesā, jo to pamatā ir parādnieka nodarījums, kas neattiecas uz nenodrošinātiem kreditoriem, samazinoties sadalīšanai pieejamiem aktīviem. Tomēr, attiecībā uz citai personai nodarītu zaudējumu atlīdzināšanu, šāda pieeja saglabājama³⁴.

Tā, piem., *Latvijas Republikas Augstākā tiesa lietā Nr. SKC-7/2016* atzīst³⁵, ka sākoties sabiedrības finansiālajām grūtībām, valdes locekļu pienākumi ir nodrošināt parādnieka mantas saglabāšanu un nepieļaut objektīvi nepamatotus saistību pieaugumus, lai būtu iespējams maksimāli apmierināt kreditoru prasījumus. Tas izriet arī no MNL 1. pantā definētajiem maksātnespējas procesa mērķiem un 6. pantā noteiktajiem šā procesa principiem. Tādēļ viens no instrumentiem, kā atgūt līdzekļus kreditoru prasījumu segšanai maksātnespējas procesā, ir zaudējumu piedziņa no valdes locekļiem.

Savukārt saistību apmēra palielināšanos, ko izraisījis tiesību pārkāpums, nevar traktēt kā priekšā stāvošu zaudējumu, kas nav jāatlīdzina. Līdz ar to, tiesa pievienojās juridiskajā literatūrā paustajam viedoklim³⁶, ka zaudējumu atlīdzināšanas mērķi var sasniegt tikai tad, ja par mantas samazinājumu [...] atzīst ne vien aktīvu samazināšanos, bet arī saistību palielināšanos. Turklāt, pieaugot saistībām, kapitālsabiedrības „tīrā” manta (t. i., aktīvi, kas paliek pāri pēc saistību segšanas) nenoliedzami ir samazinājusies. Līdz ar to ir kļūdīgi uzskatīt, ka saistību pieaugums nerada mantas samazinājumu³⁷.

Šāds tiesas secinājums pilnībā saskan ar profesora *Vladimira Bukovska*, agrāk analizēto *Baltijas Vietējo likumu kopojuma* 3436.-3437. panta jēgumu, norādot³⁸, ka tagadējās mantas samazinājums iestājas, ne vien sarūkot mantas vērtībai, bet arī gadījumā, kad manta tiek apgrūtināta ar parādiem. Šādā situācijā nav iemesla runāt par priekšā stāvošu zaudējumu, jo tas jau ir radies.

Kreditoram jāapliecina, vai tas ir atzīstams par ieinteresēto personu MNL 72. panta izpratnē (MNL 74.p. 5.d. 5.pk.). Ieinteresētās personas (saistītās personas) ir kreditoru kategorija, kas īpaši jāņem vērā. Šo personu prasījumu īpašā apstrāde bieži vien ir attaisnojama, jo tās (daudz vairāk nekā citi) var būt bijušās izdevīgākā situācijā un agrāk zinājušas par parādnieka finansiālajām grūtībām³⁹.

Saskaņā ar MNL 73. panta piekto daļu, nodrošinātais kreditors, piesakot kreditora prasījumu, norāda apmēru, kādā prasījums ir nodrošināts. Nodrošinātais kreditors, kura prasījuma tiesības pret trešo personu ir nodrošinātas ar komercētīlu, zemesgrāmatā vai kuģu reģistrā reģistrētu hipotēku uz parādnieka mantu, piesakot kreditora prasījumu, norāda ieķīlātās parādnieka mantas vērtību maksātnespējas procesa pasludināšanas dienā.

Administrators pārbauda kreditoru prasījumu pamatotību un atbilstību normatīvo aktu prasībām (sk. MNL 74.p. 1.d.), jo administratoram ir pienākums nodrošināt efektīvu un likumīgu maksātnespējas procesa norisi un mērķu sasniegšanu (sk. MNL 26.p. 2.d.). Tādejādi kreditora prasījuma pamatotības pārbaude nodota maksātnespējas procesa administratora kompetencē.

Pirmkārt, ar atbilstību normatīvo aktu prasībām jāsaprot to atbilstība Dokumentu juridiskā spēka likumam. Dokumenti, kas pievienoti kreditora prasījumam, ir jānoformē atbilstoši prasībām. Otrkārt, administrators pārliecinās par saistības reālu pastāvēšanu un strīda neesamību starp parādnieku un kreditoru.

3. Atsevišķu kreditoru prasījumu speciālie noteikumi. Attiecībā uz nodokļu administrāciju, kā noteikts MNL 73. panta sestās daļas 3. teik., tās prasījumu pamatojošos dokumentu atvasinājumus var neiesniegt, ja prasījuma pamatojumu apliecinošu informāciju administrators var iegūt *Valsts ieņēmumu dienesta Elektroniskās deklarēšanas sistēmā*.

Nodokļu administrācijas prasījumi, kuri radušies pēc maksātnespējas procesa pasludināšanas un ir tieši saistīti ar parādnieka darījumiem, kas veikti līdz dienai, kad pasludināts maksātnespējas process, ir piesakāmi kreditora prasījumiem (sk. MNL 73.p. 11.d.).

Ja kreditora prasījums pamatots ar tiesas nolēmumu par saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanu vai par saistību piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā (sk. Civilprocesa likuma 400.-406.¹⁰ p.), iesniegumam kreditors pievieno tiesas nolēmuma norakstu un citus pamatojošos dokumentus (sk. MNL 73.p. 6¹.d.).

Kreditora prasījumu ārvalsts valūtā administrators pārrēķina *euro* saskaņā ar grāmatvedībā izmantojamo ārvalstu valūtas kursu juridiskās personas maksātnespējas procesa pasludināšanas dienā (MNL 73.p. 7.d. 3.teik.). Savukārt, ja pret parādnieku Latvijā uzsākta Padomes regulas Nr. 1346/2000 3. panta 1. vai 2. punktā noteiktā maksātnespējas procedūra un administrators šīs procedūras kreditoru interesēs iesniedz kreditoru prasījumus citā dalībvalstī pret parādnieku uzsāktā maksātnespējas procedūrā, viņš pirms prasījumu iesniegšanas nosūta katram kreditoram paziņojumu ar lūgumu piekrist kreditora prasījuma iesniegšanai citā procedūrā. Ja kreditors triju nedēļu laikā pēc paziņojuma nosūtīšanas nav sniedzis administratoram rakstveida atbildi, uzskatāms, ka viņš noraidījis piedāvājumu iesniegt viņa prasījumu citā procedūrā. Ja administrators kreditoru nav informējis, kreditoram ir tiesības atsaukt viņa interesēs iesniegto prasījumu, iesniedzot administratoram atsaukumu. Administrators atsauc kreditora prasījumu divu nedēļu laikā pēc atsaukuma saņemšanas (sk. MNL 73.p. 8.d.).

Maksātnespējas administrācija īsteno prasījuma tiesības attiecībā uz tās piešķirto naudas līdzekļu atmaksāšanu, kuri izmaksāti no valsts budžeta līdzekļiem *darbinieku prasījumu apmierināšanai*⁴⁰. Īstenojot prasījuma tiesības darbinieku apmierināšanai izmaksāto naudas līdzekļu apmērā, uz *Maksātnespējas administrāciju* netiek attiecināti noteikumi par kreditoru prasījumu iesniegšanas termiņu un kreditoru prasījumu atzīšanu vai neatzīšanu (sk. MNL 73.p. 9.d.). *Maksātnespējas administrācijas* prasījumu atmaksāt darbinieku prasījumu apmierināšanai piešķirtos naudas līdzekļus ieraksta kreditoru prasījumu reģistrā, kad *Maksātnespējas administrācija* ir izmaksājusi darbinieku prasījumu apmierināšanai piešķirtās summas (sk. MNL 73.p. 10.d.).

MNL 121. panta otrajā daļā noteikts, ja tiek pasludināts juridiskās personas maksātnespējas process individuālajam komersantam, kreditoru tiesības ir arī tām personām, kurām prasījuma tiesības pret individuālo komersantu ir radušās ārpus individuālā komersanta veiktās komercdarbības. Savukārt, ja juridiskās personas maksātnespējas process tiek pasludināts personālsabiedrībai, kreditoru tiesības ir arī personālsabiedrības komplementāru kreditoriem (MNL 121.p.3.d.). Ja šie kreditori nepiesaka savus prasījumus atbilstoši MNL 73. panta prasībām, uz tiem neattiecas MNL 122. panta noteikumi.

4. Konstatētie trūkumi kreditora prasījumā. Ja kreditora prasījums neatbilst normatīvo

aktu prasībām, tajā skaitā kreditora prasījumā nav norādīts MNL 73. panta ceturtajā daļā noteiktais, administrators nekavējoties nosūta kreditoram lūgumu 10 dienu laikā no administratora pieprasījuma nosūtīšanas dienas novērst konstatētos trūkumus (sk. MNL 74.p. 2.d. 1.teik.). Turklāt šādu lūgumu par trūkumu novēršanu nosūta elektroniski uz kreditora norādīto e-pasta adresi.

Ja kreditora prasījumā nav norādīts MNL 73. panta ceturtās daļas 6. punktā noteiktais, administrators nekavējoties nosūta kreditoram lūgumu 10 dienu laikā no dienas, kad sūtījums nodots pasta komersantam, novērst konstatētos trūkumus (sk. MNL 74.p. 2.d. 2.teik.).

Ja kreditors novērš trūkumus šajā termiņā, uzskatāms, ka kreditora prasījums iesniegts noteiktajā termiņā. Bet, gadījumā, ja kreditors nenovērš trūkumus noteiktajā termiņā, administrators pieņem lēmumu par kreditora prasījuma neatzīšanu vai daļēju atzīšanu 10 dienu laikā no trūkumu novēršanai dotā termiņa (sk. MNL 74.p. 2.d. 3. un 4.teik.).

Ja kreditors nenovērš trūkumus, tas nenozīmē, ka administrators var formāli noraidīt kreditora prasījumu, bet tas jāvērtē pēc būtības. Tas nozīmē, ka kreditors var atteikties iesniegt piem., noteiktā kārtībā apliecinātas dokumentu kopijas, un administrators nevar uz tā pamata vien noraidīt prasījumu, ja šādi dokumenti ir viņa rīcībā.

Turklāt gadījumos, kad kreditors piesaka neatbilstošu kreditora prasījuma veidu, proti, nodrošinātais vai nenodrošinātais, administratoram ir jālūdz precizēt šādu prasījumu. Savukārt, ja kreditors neprecizē kreditora prasījuma veidu, tad administrators pieņem lēmumu par kreditora prasījuma neatzīšanu.

Nepamatota kreditora prasījuma veida norādīšana ir arī pieskaitāma pie pieteikuma neatbilstības normatīvo aktu prasībām, t. i., trūkumu esamības. Turklāt administrators pēc savas iniciatīvas nedrīkst veikt izmaiņas kreditora prasījuma veidā. Lai arī pastāv iespēja administratoram pieņemt lēmumu par daļēju kreditora prasījuma atzīšanu, tas attiecas tikai uz summām, nevis prasījuma veidu.

Tāpat jāņem vērā, ka lai arī MNL 75. panta otrajā daļā noteikts, ka kreditora prasījumu, kas nodibināts ar tiesas nolēmumu, administrators var neatzīt vai daļēji atzīt tad, ja ir pierādījumi par to, ka pēc tiesas nolēmuma spēkā stāšanās parādnieks saistību izpildījis pilnībā vai daļēji, šī norma neliedz piemērot MNL 74. panta otro daļu, jo nepastāv trūkumi ar tiesas nolēmumu

atzītajā prasījuma pamatā, bet pastāv trūkumi par norādīto kreditora prasījuma veidu.

Administrators var neatzīt arī tāda kreditora prasījumu, kurš tiesā pret parādnieku iesniedzis maksātnespējas procesa pieteikumu un tiesa ar spriedumu pieteikumu apmierinājusi, konstatējot kādu no MNL 57. pantā minētajām pazīmēm. Arī uz šādu kreditoru ir attiecināmas visas prasības, kas izvirzītas prasījumiem.

III. Kreditora statuss un sūdzības par prasījumiem

1. Lēmums par kreditoru prasījumiem.

Ar vārdu “*statuss*” saprotams “*tiesību normās noteikts [..] personas [..] tiesiskais stāvoklis, kas saistīts ar noteiktām tiesībām, pienākumiem un privilēģijām*”⁴¹. Kreditoru prasījumu pārbaude ne tikai ietver prasījuma leģitimitātes un summas izvērtēšanu, bet arī klasificēšanu balsošanas un aktīvu sadales nolūkos (piem., nodrošinātajos vai nenodrošinātajos prasījumos, prioritārajos u.c.)⁴². To ievērojot, pēc kreditoru prasījumu pārbaudes administrators pieņem pamatotu lēmumu par kreditora prasījuma atzīšanu, neatzīšanu vai daļēju atzīšanu (sk. MNL 75.p. 1.d. 1.teik.). Lai arī *administratora lēmuma forma un saturs* likumā nav noteikts, lēmums par prasījuma atzīšanu var izpausties *rezolūcijas* veidā, bet lēmumi par noraidīšanu vai daļēju atzīšanu *rakstveidā ar attiecīgu motivāciju*. Faktiski, kreditora prasījuma atzīšana izpaužas kā iekļaušana kreditoru prasījumu reģistrā. Tomēr šeit jāņem vērā, ka pamatots lēmums ir argumentēts lēmums, lai strīda gadījumā to pārsūdzot, tiesai būtu iespējams izvērtēt lēmumā pausto argumentāciju, sūdzības pamatotību, lai konstatētu strīda esamību.

MNL 75. panta pirmās daļas 2. teik. noteikts, ka administrators pilnībā vai daļēji neatzīst kreditora prasījumu, par kuru pastāv *strīds starp parādnieku un kreditoru*.

Tā, piem., gadījumos, ja kreditors iesniedz tiesā pieteikumu par maksātnespējas procesa pasludināšanu, kā atzīst *Latvijas Republikas Augstākā tiesa lietā Nr. SPC-25/2012*,⁴³ strīds par parādu izslēdz maksātnespējas prezumpcijas piemērošanu un parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanu. Par strīdu liecina parādnieka pamatoti iebildumi, un par tādiem atzīstami tādi iebildumi, kas nav formāli un acīmredzami vērsti uz izvairīšanos no maksātnespējas procesa pasludināšanas. Par pamatotiem iebildumiem atzīstami arī tādi, kas

kopsakarā ar citiem pierādījumiem liecina par parādnieka faktiski maksātnespēju. Parādnieka iebildumu vērtēšanā šaubas ir tulkojamas par labu parādniekam, dodot iespēju parādniekam aizstāvēt savas tiesības prasības tiesvedībā⁴⁴.

Šo tiesas atziņu var pilnībā attiecināt arī uz to maksātnespējasprocesastadiju, kad administrators lemj par kreditora prasījumu. Kreditora prasījums, kas nodibināts ar tiesas nolēmumu (spriedums vai lēmums), administrators var neatzīt vai daļēji atzīt tikai tad, ja ir pierādījumi par to, ka pēc tiesas nolēmuma spēkā stāšanās parādnieks saistību izpildījis pilnībā vai daļēji (sk. MNL 75.p. 2.d.). Bet šķīrējtiesas nolēmums juridisko seku ziņā pielīdzināms tiesas nolēmumam, ja tam pievienots tiesas izdots izpildraksts (sk. MNL 75.p. 3.d.).

MNL 75. panta 2¹. daļā paredzēts, ja nodrošinātā kreditora prasījums, kas pret trešo personu ir nodrošināts ar komercķīli, zemesgrāmatā vai kuģu reģistrā reģistrētu hipotēku uz parādnieka mantu un kas ir *atkarīgs no nosacījuma iestāšanās*, administrators var neatzīt, ja ir pamatotas šaubas par to, ka nosacījums iestāsies.

Ja administrators nav atzinis kreditora prasījumu, attiecīgais *prasījums pēc pārsūdzības termiņa beigām tiek izslēgts no kreditoru prasījumu reģistra*. Bet, kreditora prasījums netiek izslēgts no kreditoru prasījumu reģistra, ja administrators lēmums ir pārsūd-zēts. Tādejādi, līdz brīdim, kad tiesa ir izskatījusi sūdzību, attiecīgā kreditora prasījumu iekļauj kreditoru prasījumu reģistrā, bet šim *kreditoram balsstiesības nepiešķir* (sk. MNL 75.p. 4.d.).

Gadījumos, ja tiesa izskatot strīdu par administrators lēmumu, ir noteikusi termiņu prasības celšanai un, ja pastāv strīds par tiesībām, tad līdz brīdim, kad ar tiesas nolēmumu attiecīgais kreditora prasījums ir atzīts, tas ir iekļaujams kreditoru prasījumu reģistrā, bet šim *kreditoram balsstiesības nepiešķir* (sk. MNL 75p. 4¹.d.).

Saskaņā ar MNL 75. panta piekto daļu administrators lēmums par kreditora prasījuma neatzīšanu vai daļēju atzīšanu *triju dienu laikā* pēc tā pieņemšanas nosūtāms attiecīgajam kreditoram, un sūtījums noformējams ierakstīta pasta sūtījuma veidā. Uzskatāms, ka adresāts attiecīgo lēmumu ir saņēmis *septītajā dienā* pēc tā nodošanas pastā. Ja rodas šaubas, *administratoram jāpierāda*, kad sūtījums nodots pasta komersantam.

Lēmumu par kreditora prasījuma atzīšanu, neatzīšanu vai daļēju atzīšanu administrators pieņem *septiņu dienu laikā* pēc šā prasījuma saņemšanas. Lēmumu par *darbinieka* kreditora

prasījuma atzīšanu, neatzīšanu vai daļēju atzīšanu administrators pieņem 15 dienu laikā pēc šā prasījuma saņemšanas (sk. MNL 75.p. 6.d.). Savukārt, ja prasījums iesniegts pēc kreditoru prasījumu iesniegšanas termiņa beigām, lēmumu par attiecīgā kreditora prasījuma atzīšanu, neatzīšanu vai daļēju atzīšanu administrators pieņem ne vēlāk kā 15 dienu laikā pēc kreditora prasījuma saņemšanas (sk. MNL 75.p. 6.d.).

MNL 75. panta astotajā daļā paredzēts, ja administrators rīcībā nonāk *jaunatklāti apstākļi vai dokumenti* par kreditora prasījumu, par kuru jau ir pieņemts lēmums, administrators šo lēmumu ir *tiesīgs grozīt vai atcelt*, bet ne vēlāk kā līdz dienai, kad likumā noteiktajā kārtībā sastādīts kreditoru prasījumu apmierināšanas plāns. MNL nav noteikts, kas ir uzskatāms par jaunatklātu apstākli, tomēr pēc analogijas ir iespējams, piemērot CPL 479. pantu (*Jaunatklātie apstākļi*). Atceļot sākotnējo lēmumu, administrators pieņem jaunu lēmumu MNL 75. pantā noteiktajā kārtībā, ievērojot MNL 73. pantā noteikto kreditoru prasījumu pieteikšanas termiņu (sk. MNL 75.p. 8.d.). Lai arī šajā gadījumā nav attiecināmas MNL 75. panta sestās daļas prasības par lēmuma pieņemšanas termiņu, administratoram ir pienākums pieņemt lēmumus maksātnespējas procesā un paziņot kreditoriem saprātīgā termiņā.

MNL 76. pantā atrunāts jautājums par nenodrošinātā kreditora statusa piešķiršanu nodrošinātajam kreditoram pēc ieķīlātās mantas pārdošanas. Ja, pārdodot ieķīlāto parādnieka mantu, saņemta naudas summa, kas nesedz nodrošināto kreditoru prasījumu, attiecīgie kreditori pēc administrators lēmuma pieņemšanas *prasījumu nesegtajā daļā* iegūst *nenodrošinātā kreditora* statusu. Papildu, piešķiramas arī balsstiesības, ja kreditora prasījums iesniegts MNL 73. panta pirmajā daļā minētajā termiņā.

Administrators lēmumā atsevišķi norāda nesegta galvenā prasījuma un nesegto blakusprasījumu apmēru. Turklāt šo lēmumu administrators pieņem un nosūta kreditoram *piecu dienu laikā* no dienas, kad kreditoram pārskaitīti pārdošanā iegūtie naudas līdzekļi (sk. MNL 76.p. 3. un 4.d.).

2. Kreditoru prasījumu reģistrs. *Maksātnespējas likums* paredz kārtību, kādā iesniedzami kreditoru prasījumi pēc parādnieka maksātnespējas procesa pasludināšanas, kādā šie prasījumi pārbaudāmi, kā arī kārtību, kādā administrators pieņem lēmumu attiecībā uz iesniegtajiem prasījumiem. *Maksātnespējas likuma* viens no galvenajiem mērķiem ir radīt skaidrību par kreditora

un parādnieka attiecībām, proti, likumdevējs ir paredzējis maksātnespējas pasludināšanas brīdī fiksēt kreditoru saistību apmēru pret parādnieku, iesniedzot administratoram kreditoru prasījumu, tādējādi nodrošinot kreditoriem vienādas iespējas piedalīties maksātnespējas procesā un saņemt savu prasījumu apmierinājumu⁴⁵.

Lai nodrošinātu pastāvīgu informāciju par personām, kurām ierosinātas lietas par maksātnespēju, kā arī atspoguļotu maksātnespējas procesa stadiju, un norisi, šādi padarot maksātnespējas procesu pārskatāmāku, atklātāku un pieejamāku, administrators ved *kreditoru prasījumu reģistru*.

Kreditoru prasījumu reģistrs ir jānošķir no *Maksātnespējas reģistra* (sk. MNL 12.p.). *Kreditoru prasījumu reģistru* kārtos pats administrators (sk. MNL 78.p. 1.d.) un ieraksta ziņas, kas noteiktas MNL 78. panta otrajā daļā, šīs ziņas pieejamas tikai maksātnespējas procesā iesaistītajām personām. Turpretī *Maksātnespējas reģistru* ved *Latvijas Republikas Uzņēmumu reģistrs* un tā dati ir bezmaksas *publiski* pieejami.

MNL 78. panta otrās daļas 1. punktā noteikts, ka kreditoru prasījumu reģistrā administrators ieraksta kreditora, kurš pieteicis kreditora prasījumu, firmu (nosaukumu) un reģistrācijas numuru, ja kreditors ir juridiskā persona, vai vārdu, uzvārdu un personas kodu, ja kreditors ir fiziskā persona, un kontaktinformāciju. Līdz ar to likumdevējs ir paredzējis, ka kreditoru nosaukumi un reģistrācijas numuri, kā arī vārdi, uzvārdi, personas kodu un kontaktinformācija, pie kuras var pieskaift gan adresi, gan e-pasta adresi, ir visiem attiecīgā parādnieka kreditoriem, parādniekam, parādnieka pārstāvim un Maksātnespējas administrācijai pieejama informācija. Tomēr šī informācija par personu datiem var tikt izmantota vienīgi MNL paredzētajiem mērķiem un nav izpaužama trešajām personām, ja vien likums to tieši neparedz⁴⁶.

Administrators septiņu dienu laikā pēc MNL 73. panta pirmajā daļā noteiktā termiņa beigām nosūta kreditoriem kreditoru prasījumu reģistru. Par visām izmaiņām, kas vēlāk tiek veiktas kreditoru prasījumu reģistrā, administrators piecu dienu laikā paziņo kreditoriem (sk. MNL 73.p. 4.d.).

Katram kreditoram, kurš iesniedzis kreditora prasījumu, ir tiesības iepazīties ar citu kreditoru iesniegtajiem prasījumiem un to pamatotības pierādījumiem, sākot ar astoto dienu pēc kreditoru prasījumu iesniegšanas termiņa beigām (sk. MNL 79.p.2.d.)⁴⁷.

3. Sūdzības par kreditoru prasījumiem.

Katrs kreditors ir tiesīgs pārsūdzēt *tiesā*

administratora lēmumu ne tikai par sava prasījuma neatzīšanu vai daļēju atzīšanu, bet arī par cita kreditora prasījuma atzīšanu (sk. CPL sestās sadaļas "*Sevišķā tiesāšanas kārtība*" 46.¹ *nodāļu "Juridiskās personas maksātnespējas procesa"*)⁴⁸. Tādējādi, administratora lēmuma tiesiskuma izvērtēšana ir nodota tikai tiesas kompetencē.

Praksē rodas problēmas nošķirt administratora rīcību un lēmumus, tāpēc noskaidrojams to saturs. Juridisko terminu vārdnīca vārdu "*lēmums*" skaidro kā "*tiesisku procesu, procedūru, ar kuras palīdzību valsts, pašvaldību, organizāciju, uzņēmumu u.c. institūcijas pieņem obligātus priekšrakstus, norādījumus vai saistības*"⁴⁹. Savukārt, ar vārdu "*rīcība*" saprot "*darbību – rīkoties; rīkošanās*"⁵⁰.

Tā kā Maksātnespējas administrācija izskata tikai sūdzības par *administratora rīcību*, tad tas nozīmē, ka sūdzību var iesniegt Maksātnespējas administrācijai, ja administrators rīkojas, pārsniedzot Maksātnespējas likumā noteiktās pilnvaras, vai arī neveicot darbības (bezdarbība) saskaņā ar likumu.

Jāņem vērā, ka administratora lēmums par kreditora atzīšanu par ieinteresēto personu un balsstiesību nepiešķiršanu (atņemšanu) ir uzskatāms par MNL 75. panta pirmajā un astotajā daļā paredzēto administratora lēmumu par kreditora prasījumu, ko iespējams pārsūdzēt tiesā MNL 80. panta pirmajā daļā noteiktajā kārtībā. Administratora lēmums šajā daļā nav atzīstams par vispārēju administratora lēmumu vai rīcību, ko administrators pieņem, izpildot MNL prasības, un kas ir pārsūdzams MNL 176. panta pirmajā daļā noteiktajā kārtībā.

Terminš, kas noteikts kreditoram administratora lēmuma pārsūdzēšanai tiesā, ir *divas nedēļas* no šā lēmuma saņemšanas dienas (sk. MNL 80.p. 1.d.). Bet attiecībā uz citu kreditoru prasījumu atzīšanu, kreditors ir tiesīgs pārsūdzēt tiesā ne vēlāk kā *trīs nedēļas* pēc kreditoru prasījumu iesniegšanas termiņa beigām (sk. MNL 80.p. 2.d.). Šāda kreditora sūdzība tiek izskatīta CPL 363.¹⁷ pantā noteiktajā kārtībā 15 dienu laikā no tās saņemšanas dienas *rakstveida procesā*, nerīkojot tiesas sēdi. Tiesas lēmums par sūdzības izskatīšanu *nav pārsūdzams* (CPL 363.¹⁴ p.11. un 12.d.).

MNL 80. panta piektajā daļā paredzētas tiesības kreditoriem lūgt tiesu arī atjaunot sūdzības iesniegšanas procesuālo termiņu, ja administratora vainas dēļ nav bijis iespējams iesniegt sūdzību noteiktajā kārtībā.

CPL 363.¹⁷ panta otrajā daļā paredzēts tikai viens tiesas rezolutīvās daļas variants, ja tiesa atzīst administratora lēmumu par neatbilstošu normatīvo aktu prasībām, tā apmierina sūdzību un uzdod administratoram novērst pieļauto pārkāpumu. Piem., ja administratora lēmuma prettiesiskums ir izpaudies pamatota kreditora prasījuma neatzīšanās, tiesa nevar uzdot administratoram atzīt kreditora prasījumu, bet novērst pārkāpumu⁵¹.

Sevišķās tiesāšanās kārtībā nav skatāmas lietas, kurās ir strīds starp pusēm, kas atbilst CPL 258. pantam, jo sevišķās tiesāšanās kārtības lietu kategorijas skatāmas bezstrīdus kārtībā. Tomēr pašas sūdzības par administratora lēmumu iesniegšana pēc būtības jau norāda uz iespējamu tiesību aizskārums un strīda esamību starp sūdzības iesniedzēju un administratoru. Tāpēc vārdu “*strīds par tiesībām*” nozīme ir šaurāka nekā vārdu burtiskā jēga⁵². Strīdupar tiesībām tiesa var konstatēt, izskatot sūdzību par administratora lēmumu kreditora prasījuma atzīšanās vai neatzīšanās. Strīds par kreditora prasījumu var būt radies gan pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas, gan arī pēc maksātnespējas procesa pasludināšanas, administratoram lemjot par kreditora prasījuma atzīšanu vai neatzīšanu. Tāpēc lai noteiktu, kādos gadījumos ir konstatēts strīds, ir iespējams izmantot tos pašus kritērijus, kurus, izskatot kreditora iesniegtu maksātnespējas procesa pieteikumu, izmanto, lai noteiktu, vai parādnieka saņemtie iebildumi ir atzīstami par pamatotiem⁵³.

Ja, izskatot sūdzību par administratora lēmumu, tiesa konstatē, ka *strīds par tiesībām*, kas radies starp iespējamo kreditoru un parādnieku paralēli maksātnespējas procesam, izšķirams vienīgi vispārīgā prasības tiesvedības kārtībā, tā *nosaka termiņu, kādā sūdzības iesniedzējs var celt prasību tiesā vispārējā kārtībā vai lūgt atjaunot par strīda priekšmetu apturēto tiesvedību* (sk. CPL 363.¹⁷p. 4.d.).

Kopsavilkums

Jautājumā par kreditora prasījumiem pret maksātnespējīgu parādnieku piemērojamas Maksātnespējas likuma normas, kas noteic speciālu prasījumu pieteikšanas kārtību. Papildus izteiktajiem apsvērumiem jānorāda, ka kopumā Latvijas *Maksātnespējas likums* atbilst pasaules pieredzei šajā jomā un, godprātīgi piemērojot, nodrošina mūsdienīgu un labi funkcionējošu tiesisko kārtību.

Latvijas likumdevējs izstrādājis mūsdienīgus maksātnespējas noteikumus, tomēr dažos gadījumos likuma regulējums nav viennozīmīgi interpretējams, jo daži iesaistītām personām būtiski jautājumi, nav precīzi regulēti. Šos trūkumus mēģina novērst tiesu prakse vai tiesību doktrīna. Tas ir būtiski, ievērojot juridisko personu maksātnespējas procesu skaita pieaugumu.

Reformējot maksātnespējas regulējumu, ieteicams ievērot prakses atziņas, lai sekmētu likuma modernizēšanu mūsdienu vajadzībām.

Atsauces

- ¹ Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 06.08.2010., Nr. 124 (4316).
- ² Par maksātnespējas procedūrām: Padomes Regula Nr.1346/2000. OV L 160, 30.06.2000.
- ³ Sīkāk sk.: Kalniņš E. Galvojums kā akcesoriska saistība. *Jurista Vārds*, 19.05.2011., Nr. 19 (666).
- ⁴ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 16.06.2016. spriedums lietā Nr. SKC-178/2016*, 8. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2016/, skatīts 10.08.2016.
- ⁵ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 27.04.2011. spriedums lietā Nr. SKC-86/2011*, 12.2.2. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2011/, skatīts 10.08.2016.
- ⁶ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 31.03.2016. spriedums lietā Nr. SKC-3/2016*, 6.7.punkts. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2016/, skatīts 20.06.2016.
- ⁷ Sk. arī: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 28.06.2013. lēmums lietā Nr. SPC-33/2013*.

- Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi 2013*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, C-309. lpp.
- ⁸ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 21.06.2013. lēmums lietā Nr. SKC-2020/2013*. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi 2013*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, C-301. lpp.
- ⁹ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 21.06.2013. lietā Nr. SKC-2020/2013*. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi 2013*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014., C-300. lpp.
- ¹⁰ Sk. arī: Strupišs A. *Komerclikuma komentāri III. B daļa. Komersanti. XI sadaļa. Kapitālsabiedrības (134.-184. pants)*. A. Strupiša juridiskais birojs SIA: 2003., 153.-154. lpp.
- ¹¹ Sk.: UNCITRAL Maksātnespējas tiesību aktu rokasgrāmata. 224. lpp., Pieejams: www.vvc.gov.lv/...no.../Legislative_Guide_on_Insolvency_Law.doc, skatīts 20.06.2016.
- ¹² Sk.: Torgāns K. *Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 17. lpp.
- ¹³ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 28.06.2013. spriedums lietā Nr. SPC-42/2013*. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi 2013*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014., C-314. lpp.
- ¹⁴ Sk.: Bērziņš G. Aktuālie grozījumi Maksātnespējas likumā: kas un kāpēc mainījies. *Jurista Vārds*, 03.03.2015., Nr. 09 (861).
- ¹⁵ Sk.: *Maksātnespējas administrācijas skaidrojumi un atziņas. 2008 – 2014*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015., 104. lpp.
- ¹⁶ Turpat, 104. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 97. lpp.
- ¹⁸ Turpat, 97. lpp.
- ¹⁹ Turpat, 65. lpp.
- ²⁰ Sk.: Torgāns K. *Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006., 267. lpp. Sk. arī: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 05.04.2013. spriedums lietā Nr. SKC-121/2013*. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2013, skatīts 20.06.2016.
- ²¹ Sk.: *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zin. red.* Rīga: Mans Īpašums, 1998., 331. lpp.
- ²² Sk.: Torgāns K. *Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006., 270. lpp. Sk. arī: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 20.06.2016. spriedums lietā Nr. SKC-220/2016*, 14. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2016, skatīts 02.08.2016.
- ²³ Par nodokļiem un nodevām: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 18.02.1995., Nr.26 (309).
- ²⁴ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 08.04.2014. spriedums lietā Nr. SKC-117/2014*. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas spriedumi un lēmumi 2014*. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2015., C-187. lpp.
- ²⁵ Turpat, C-186. lpp.
- ²⁶ *Maksātnespējas administrācijas skaidrojumi un atziņas. 2008 – 2014*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015., 93. lpp.
- ²⁷ Turpat, 96. lpp.
- ²⁸ Turpat, 94. lpp.
- ²⁹ Turpat, 94. lpp.
- ³⁰ KCL 406. p. noteic, ka no komercdarījuma izrietošie prasījumi noilgst triju gadu laikā, ja likumā nav noteikts cits termiņš.
- ³¹ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 26.02.2016. spriedums lietā Nr. SKC-77/2016*, 7.1.-7.3.punkts. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2016, skatīts 20.06.2016.
- ³² Administratoram ir tiesības algot sev darbiniekus, kas veic administratora palīga pienākumus vai sekretāra funkcijas, taču Maksātnespējas likums šādu pienākumu administratoram neparedz, ņemot vērā, ka šādas darbības ir saistītas ar noteiktu finanšu resursu patēriņu un izdevumiem.
- ³³ Sk.: UNCITRAL Maksātnespējas tiesību aktu rokasgrāmata, 228. lpp
- ³⁴ Turpat, 226. lpp.

- ³⁵ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 07.06.2016. spriedums lietā Nr. SKC-7/2016*, 10.punkts. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2016, skatīts 20.06.2016.
- ³⁶ Turpat, 11.2.3. punkts.
- ³⁷ Sk. arī: Novičāne E. Valdes locekļa atbildība par savlaicīgu maksātnespējas procesa pieteikuma neiesniegšanu. *Jurista Vārds*, 28.01.2014., Nr.4(806).
- ³⁸ Sal.: Буковский В. Сводъ гражданскихъ узаконений губерний Прибалтийских (съ продолжениемъ 1912-1914 г.г. и съ разъяснениями). Т. II, Рига: г. Гемлель и Ко, 1914, с. 1390.
- ³⁹ UNCITRAL Maksātnespējas tiesību aktu rokasgrāmata, 235. lpp.
- ⁴⁰ Par darbinieku aizsardzību darba devēja maksātnespējas gadījumā: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 28.12.2001., Nr. 188 (2575).
- ⁴¹ Sk.: *Latviešu valodas vārdnīca. 3000 pamatvārdu un to skaidrojumu*. Rīga: Izdevniecība Avots, 2006., 1042. lpp.
- ⁴² Sk.: UNCITRAL Maksātnespējas tiesību aktu rokasgrāmata. 230. lpp.
- ⁴³ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 07.03.2012. spriedums lietā Nr. SPC-25/2012*. Grām.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta spriedumi un lēmumi 2012*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013., C-265. lpp.
- ⁴⁴ Sk. arī: Jauja H. Maksāšanas testa izpratne juridiskās personas maksātnespējas procesā. *Jurista Vārds*, 07.02.2012., Nr.6, 18.-20. lpp.
- ⁴⁵ Sk.: *Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 31.03.2016. spriedums lietā Nr. SKC-3/2016*, 6.5. punkts. Pieejams: www.at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2016, skatīts 20.06.2016.
- ⁴⁶ Sk.: *Maksātnespējas administrācijas skaidrojumi un atziņas. 2008 – 2014*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2015., 109. lpp. Sk. arī: *Fizisko personu datu aizsardzības likuma* 6.p.
- ⁴⁷ MNL 79.p. 2.d. noteiktās tiesības var izmantot pret parādnieku citā dalībvalstī uzsāktā Padomes regulas Nr.1346/2000 3.p. 1.pk. noteiktajā maksātnespējas procedūrā iesaistītais likvidators, bet šīs regulas 3.p. 2.pk. noteiktajā maksātnespējas procedūrā iesaistītais likvidators – tikai tad, ja viņš kreditoru interesēs iesniedzis kreditoru prasījumu.
- ⁴⁸ Atbilstoši MNL 80.p. 4.d. sūdzības sakarā ar kreditoru prasījumu atzīšanu, neatzīšanu vai daļēju atzīšanu var iesniegt tiesai, kurā pasludināts attiecīgais maksātnespējas process.
- ⁴⁹ Sk.: *Juridisko terminu vārdnīca*. Rīga: Nordik, 1998., 131. lpp.
- ⁵⁰ Sk.: *Latviešu valodas vārdnīca. 3000 pamatvārdu un to skaidrojumu*. Rīga: Izdevniecība Avots, 2006., 916. lpp.
- ⁵¹ Citādi par šo jautājumu: Jauja H. CPL 363.¹⁷ panta komentārs. Grām.: *Civilprocesa likuma komentāri. II daļa. (29.-60.¹ nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā*. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012., 477. lpp.
- ⁵² Sk.: Jauja H. CPL 363.¹⁷ panta komentārs. Grām.: *Civilprocesa likuma komentāri. II daļa. (29.-60.¹ nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs. Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā*. – Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2012., 477. lpp.
- ⁵³ Turpat, 478. lpp.

Abstract

The study “Creditor claims in the insolvency proceedings of a legal entity” contains analysis of the legal norms that prescribe the filing and verification of creditor claims, decisions adopted by administrator concerning creditor claims, as well as the procedure for filing of creditor claims and complaints related to the acknowledging, waiver or partial acknowledging of creditor claims. The issue of creditor claims in the insolvency proceedings of legal entities is studied in details on the basis of the legal regulations and conclusions of application theory and practice.

The study contains no analysis of the regulations applicable to the insolvency of the participants of finance and capital market whereas they are supervised in accordance with the requirements of

regulatory acts by the Financial and Capital Market Commission and their activities are governed by special legal norms.

Even though the issue of creditor claims has been earlier discussed in the insolvency law science of Latvia, authors of the relevant studies have discussed them in brief. This leads to conclusion that the issue of creditor claims is topical and that theoretical and practical study thereof is significant for insolvency law of the present day.

Empiric base of the study comprises scientist works and article collection materials, periodical materials and sources, legal acts, Internet resources and other publicly available information. The approaches used in exploring the study include analytical, comparative and deductive research methods.

The study is developed with the following structure (the questions of study also represent parts of this work): 1) General description of filing creditor claims; Formal legal requirements applicable to creditor claims; 3) Status of creditor and complaints concerning claims.

Аннотация

В статье проведен анализ правовых норм, предусматривающих предъявление требований и их проверку, решения администратора о требованиях кредиторов, а также регистрацию требований кредиторов и признание, непризнание или частичное признание требований кредиторов в связи с жалобами. На основании правового регулирования, теоретических заключений и применения на практике детально исследован вопрос о требованиях кредиторов в процессе неплатежеспособности юридических лиц. Актуальность исследования обусловлена тем, что в латвийском правоведении вопросы о требованиях кредиторов в процессе неплатежеспособности рассматривались исследовавшими их авторами лишь кратко.

Автор приходит к заключению о том, что действующий в Латвии Закон о неплатежеспособности, воплотивший принятые в мире правовые положения, в целом обеспечивает современную, хорошо функционирующую правовую структуру. Вместе с тем автор указывает, что отдельные вопросы, существенные для вовлечённых в процесс лиц, ещё не получили чёткого законодательного регулирования и рассмотрены только в судебной практике или в правовой доктрине, что необходимо учесть при совершенствовании правового регулирования в сфере неплатежеспособности, особенно принимая во внимание факт роста количества процессов неплатежеспособности юридических лиц.

LEGAL ASPECTS OF THE REGIME OF CIVIL LIABILITY FOR NUCLEAR DAMAGE IN BULGARIA

*Doctor of law Olga Borisova,
Varna Free University, Bulgaria*

The legal regulations for a special regime of liability and managing a risk at the operation of nuclear facilities is based on a hypothesis at which an accident of nuclear equipment or the transportation of nuclear materials can lead to the origination of big amounts of damage. The legal solution of this problem must provide simultaneously guaranteed compensation to a population, but also must not endanger the competitiveness of the nuclear industry. It is desirable to create and introduce minimal norms for the provision of financial protection against damage, which is a result of several uses of atomic energy for peaceful purposes.

Due to the lack of provisions of international nuclear law for the compensation of cross-border nuclear damage, the only possibility for the national parties, having such business activity, is to harmonize the provisions of their national legislation for civil liability by means of conventions.

International conventions¹ in terms of nuclear damage stipulate the legal regulations dealing with the special regime of liability and managing the risk of the origination of big amounts of damage at accidents of nuclear facilities or the transportation of nuclear materials. The basic principles and contents of the Vienna and Paris Convention on civil responsibility are internationally accepted as legal means, allowing to cope with nuclear risks.

The basic principles of civil nuclear liability are as follows:

- Exceptional liability of the nuclear installation operator;
- Absolute (objective) liability of an operator, which means liability without one's own fault;
- Limitation of liability in terms of an amount;
- Limitation of liability in time;
- Equivalent options for a financial guarantee of liability.

According to the conventions under review, liability is restricted only to one person, with the exclusion of every other. «A person» means: «any individual, partnership, any private or public body whether corporate or not, any international organization, enjoying legal personality under

the law of the Installation State and any State or any of its constituent sub-divisions»².

This person is «designated or recognized by the Installation State as an operator of that installation»³. Usually, the operator is a person responsible for security, namely the licensee. However, the nation-state has the power to stipulate every other person, that is associated with the nuclear installation, for example the equipment owner.

Responsibility in case of nuclear damage lies with the nuclear installation operator, even without any fault on his part, adhering to the principle of absolute (objective) liability. It is based on the traditional presumption for responsibility of every person, engaged in dangerous business activity and on the difficulty of proving negligence on the part of an operator under certain circumstances associated with nuclear activities.

In the statement of the motives and reasons for the revision of the Paris Convention on 16.11.1982, one has stipulated two main reasons, which have led to placing the whole liability on the operator, unlike that envisaged by the common law of liability. First, it is so in order to avoid difficulties and time limits, which would exist at many-sided liabilities. Second, to be avoided the accumulation of insurance policies different from these of an operator, associated with the installation or operation of a plant over the years, which otherwise must be at the disposal of an operator, maintained and grouped by capacity⁴.

In scientific circles consensually, it is taken for granted, that the legal channeling of liability is lawfully placed only on the nuclear installation operator. This concept is a main feature of the law of nuclear liability, without any equivalent in the other areas of law. International conventions strengthen the principle of channeling through additional legal means. Thus for example, an operator is held responsible for the transportation of nuclear materials from and to the relevant equipment. If it is not approved in a special procedure, the transporting contractor cannot be held responsible for cases and amounts of damage during transportation and the liability for safe transport is placed on the operator.

Nowadays, legal channeling comprises one of the basic goals of the international harmonization of liability for nuclear damage. One has also stated another opinion in specialized literature – the understanding, that it is unjust to exonerate suppliers from liability, but the summarized views of the legal science anent the legal channeling of liability on the part of an operator has obvious advantages from the viewpoint of the legal certainty for the victims of nuclear damage⁵.

The exceptional and absolute liability of a nuclear operator avoids the search of a responsible person in common law, which may not be the only one. One simplifies and rationalizes the eventual solution for the civil liability for cases and amounts of damage, which is in favor of victims. They do not have doubts as to for whom to make their claims.

At the limitation of liability in terms of an amount in case of a big accident, it is possible for the operator and insurance companies to be unable to provide financial security in view of the usual principle of quasi-delicate liability. At the same time, the pragmatic concern about facilitating the development of the peaceful use of nuclear power requires a solution for the limitation of an amount. In this connection, the above-mentioned Paris Convention and Vienna Convention establish and put limitations on liability in a different way. The above-stated Vienna Convention does not fix an upper amount of a limit and leaves the issue to be settled at the discretion of every Installation State, but determines an amount not less than 5 million US Dollars for every single nuclear accident. In the Paris Convention, one distinguishes three areas of liability. The first area is the one, which corresponds to the personal liability of an operator and amounts to at least 5 million USD. As an immediate priority of national legislation, one can determine up to where the operator's limit of liability can reach, without falling below the established amount. The second area covers the amounts of damage, which exceed the foregoing limit and it is up to 175 million USD. This second area is covered by the nation-state in which the nuclear facility, that has caused the damage, is located. The third area of compensation covers the cases and amounts of damage, exceeding 175 million USD and it reaches up to 300 million USD. This last area is a result of Brussels Supplementary Convention, adopted in year 1963 and it focuses our attention on the matter, that member-countries are responsible for cases and amounts of damage, which exceed

the liability of a nation-state (175 million USD) in different proportions, depending on the given in advance formula.

The limitation of liability for nuclear damage in time is subject to the rule that one can exercise the right of compensation within 10 years from the date of a nuclear accident, because after this time limit uncertainty increases and the determination of the cause becomes more difficult. From the viewpoint of an insurer, "the longer is the period of time from the date of every event, the more probable is individual insurance commitments to be fulfilled more difficultly due to consolidation, insolvency or closure. In this way, the shorter period of time gives greater security to victims for the a reliable payment in consequence of claims. At present, nuclear energy pools provide the required coverage under the conventions on liability, but 10 years is the maximal period for a private insurance market, regardless of the fact, that some nuclear legislations nowadays stipulate also longer periods during which one can make a claim⁶.

The mentioned in conventions period of 10 years is a result of a compromise between the interest of victims and the one of the nuclear installation operator. Under reserve as to the clear determination of the starting point for the time limit, this ten-year-long period is insufficient at a nuclear accident in the repository for the geological disposal of radioactive waste, because it is probable for the eventual cases of damage to occur long time after the accident, due to the slow migration of radioactivity up to a surface⁷.

The equivalent options for the financial guarantee of liability are insurance or another financial security, covering the liability of the plant operator. The amount, the type and the conditions are determined by the Installation State.

The Installation State provides the payment of honored claims for the compensation of nuclear damage filed and made against the operator, as it provides the necessary financial means to such amount up to which the amount of insurance or some other financial guarantee is insufficient for the compensation of such claims, but not more than the maximal amount of liability, if such is limited and fixed by the Installation State⁸.

As stated above, the problem of nuclear liability is solved by means of two instruments: the Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy of 29th July 1960, which has been amended by means of

several protocols and supplemented by Brussels Supplementary Convention of 31st January 1963 and the Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage 21 May 1963 amended by 1997 Protocol.

The above-mentioned Paris Convention was adopted in year 1960 under the aegis of the Nuclear Energy Agency subordinate to the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD). One of its demerits is that it does not have a universal purpose. However, under reserve as to acceptance by all contracting (national) parties, a country, which is not an OECD member, can join this convention. Such is the case with Slovenia, that became a party to the Paris Convention of 16th October 2001. The above-stated Vienna Convention on Civil Liability was drawn up three years later, under the aegis of the International Atomic Energy Agency (IAEA). The Convention has the goal to introduce a regime of international importance and function and is based on the same principles like the ones of the Paris Convention. The 1986 Chernobyl accident necessitated the revision and updating of certain provisions contained in this convention. By means of the 1997 Protocol (which came into force on the 4th of October year 2003), the above-stated Vienna Convention was amended in order to be improved the system for regulating the compensations for nuclear damage. The 1997 Protocol contains, inter alia, also a new definition of nuclear damage, as one expands the geographical scope of the convention under review, extends the time limit during which claims for death and body injuries can be filed and increases the minimal amounts of compensation. One incorporates new levels of competence, which initiate action in the cases when a nuclear accident arises during the transportation of a nuclear material.

The above-mentioned Paris Convention and Vienna Convention are distinguished between themselves with minor differences. Their basic function is to set the parameters of liability for damage, which a result of certain uses of atomic energy for peaceful purposes.

Both conventions contain an international reference as to determination whether legislation in terms of nuclear liability is adapted to a risk. National legislators should consider the advantages, which equalize their national legislations to these of the conventions under review at the ratification of the relevant convention. One applies either the Vienna

Convention or the Paris Convention to a nuclear accident, as one excludes the implementation of the other convention. Upon the origination of a nuclear accident in a nuclear installation, one applies this convention in any Installation State. At the occurrence of a nuclear accident outside the nuclear installation, associated with a nuclear material during transportation, one implements this convention in any Installation State, whose operator is responsible in conformity with either article III.1 (b) or (c) of the Vienna Convention, or under article IV(a) and (b) of the Paris Convention⁹.

On the 21st of September year 1988, the Conference on the Relationship between the Paris Convention and the Vienna Convention adopted a Joint Protocol relating to the application of both conventions, whereas the Paris Convention (in addition to the Brussels Supplementary Convention) and the Vienna Convention share one and the same principles. The main goal of the 1988 Joint Protocol is to coordinate the application of the above-stated conventions. The Joint Protocol associates the conventions in two basic ways. In the first place, it stipulates the mutual expansion of the liability of an operator under the Paris and Vienna systems (article II). In this way, if a nuclear accident arises for which the operator is responsible simultaneously under the Vienna Convention and the 1988 Joint Protocol, the operator will be responsible under the Vienna Convention on Nuclear Damage, caused not only on the territory of the parties to it, but also on the territory of the parties to the Paris Convention and to the 1988 Joint Protocol. Respectively, if an accident arises for which the operator is responsible simultaneously under the Paris Convention and the 1988 Joint Protocol, the opposite will hold true. In the second place, the 1988 Joint Protocol is conceived to resolve the conflicts, which may arise from the simultaneous implementation of both conventions, especially in the cases during transportation.

The national parties (countries) have two options at their disposal for the implementation of the conventions on a national level. They can transform the contents of the above-mentioned conventions into a national law concerning liability. This solution gives the advantage to be allowed the use of legislative techniques and a national language, but there is a risk of wrong interpretations as to the contents of the conventions. The other option, which avoids this risk, is to implement the conventions directly

as instruments of automatic application. The structure and the formulation of the dispositions of the Vienna Convention and of the Paris Convention, as well as the Annex to the Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage envisage this option.

One has preferred the first variant in the Bulgarian legislation. After the ratification of the Vienna Convention and of the Joint Protocol Relating to the Application of the Vienna Convention and of the Paris Convention by the National Assembly with a law passed on 27.07.1994, the provisions of the convention were applied in a national legislation with an amendment dated 04.08.1995 of the Law on the Use of Atomic Energy for Peaceful Purposes (LUAEP). Chapter Four of the above-mentioned law transforms the contents of the convention under review into articles 33, 34, 35, 36, 36a, 36б, 37 и 38.

Upon the repeal of this legislative act in June year 2002, legislators passed the Safe Use of Nuclear Energy Act (SUNEA). The civil liability for nuclear damage detailed in chapter ten of the new special law does not distinguish itself conceptually from the legal framework of the repealed law, but makes concretizations anent:

- the scope of the concept nuclear installation, in case of several nuclear installations of one and the same operator are located on one and the same platform;
- the conditions and the procedure for the exemption of small quantities of a nuclear material from the application of the Vienna Convention in conformity with its provisions are determined with a regulation¹⁰, adopted by the Council of Ministers at the proposal of the Chairman of Bulgaria's Nuclear Regulatory Agency (NRA);
- the liability of the operator for damage, caused by every nuclear incident is limited to 96 million Bulgarian levs;
- the liability for nuclear damage, in case of the operator gets budget support, is secured through annual allocation of financial means in a national budget.

The use of nuclear energy is a social issue, which has found its reflection in the Constitution of the Republic of Bulgaria¹¹ and as a result of Bulgarian legislation by dint of a law¹² one has established state monopoly over the use of nuclear power and the manufacture of radioactive products. In the above-mentioned Constitution, nuclear energy is mentioned generally. The

imperative scope, the goal and the basic situations in principle in the course of its use are ascertained in a special law, namely-the Safe Use of Nuclear Energy Act (SUNEA).

As a whole, Bulgarian nuclear legal framework is quite detailed and complex. According to our national legislation, nuclear energy and the sources of ionizing radiation emissions can be used by natural or legal persons only after the issue and receipt of a statutory permit and/or a statutory license for the safe performance of the relevant business activity. The licensees and the holders of permits bear full responsibility for providing the safety of the equipment and activities, stipulated in the license or in the permit¹³.

The state regulation of the safe use of nuclear energy is carried out by the Chairman of Bulgaria's Nuclear Regulatory Agency, which an independent specialized public body of the executive power and has the competence, determined with SUNEA¹⁴.

The legal regime of civil liability at a nuclear incident in Bulgaria is regulated and detailed in two normative sources – the Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage and the the Safe Use of Nuclear Energy Act (SUNEA).

Under §1, item 32 of the Additional Provisions of SUNEA, „a nuclear installation”, „a nuclear incident”, „a nuclear material”, „a person” and „an operator” are concepts defined in article I of the above-stated Vienna Convention.

The Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage contains legal definitions of these concepts.

“Nuclear installation” means: (I) any nuclear reactor other than one with which a means of sea or air transport is equipped for use as a source of power, whether for propulsion thereof or for any other purpose; (II) any factory using nuclear fuel for the production of nuclear material, or any factory for the processing of nuclear material, including any factory for the re-processing of irradiated nuclear fuel; and (III) any facility where nuclear material is kept (stored), other than storage incidental to the carriage of such material; provided that the Installation State may determine that several nuclear installations of one operator which are located at the same site shall be considered as a single nuclear installation.

“Nuclear incident” means any occurrence or a series of occurrences, having the same origin, which causes nuclear damage¹⁵.

“Nuclear material” means: (I) nuclear fuel, other than natural uranium and depleted uranium,

capable of producing energy by a self-sustaining chain reaction of nuclear fission outside a nuclear reactor, either alone or in combination with some other material; and (II) radioactive products or waste¹⁶.

“Person” means any individual, partnership, any private or public body whether corporate or not, any international organization, enjoying legal personality under the law of the Installation State and any State or any of its constituent sub-divisions¹⁷.

“Operator”, in relation to a nuclear installation means: the person designated or recognized by the Installation State as an operator of that installation¹⁸.

Article IV of the Vienna Convention envisages absolute (objective) liability of an operator for nuclear damage and article 129, paragraph 2 of SUNEА states that the operator of a nuclear installation is solely responsible for the cases and amounts of a nuclear incident, except if the Vienna Convention stipulates something else. It means, that in order to make a compensation claim, it is not necessary to prove the guilt of the operator of a nuclear installation, but one requires a causal (cause-and-effect) relationship between a nuclear incident and nuclear damage. It is not necessary for a victim to prove negligence or whatever kind of fault on the part of an operator, but the operator is responsible only with respect to cases of damage, which have been “provoked” or are „in consequence of” risk activity, which one performs.

The requirement for the cause-and-effect relationship between the two events – a nuclear incident and nuclear damage is contained in the legal definition of nuclear damage.

“Nuclear damage” means: (I) a loss of life, any personal injury or any loss of, or damage to, property which arises out of or results from the radioactive properties or a combination of radioactive properties with toxic, explosive or other hazardous properties of nuclear fuel or radioactive products or waste in, or of nuclear material coming from, originating in, or sent to, a nuclear installation; (II) any other loss or damage so arising or resulting if and to the extent that the law of the competent court so provides; and (III) if the law of the Installation State so provides, a loss of life, any personal injury or any loss of, or damage to, property which arises out of or results from other ionizing radiation emitted by any other source of radiation inside a nuclear installation¹⁹.

The claim for nuclear damage is based directly on the consequences of a nuclear incident and

contains legally relevant facts, which condition the plaintiff’s claim and its filing against the person, acting in the capacity of an operator of a nuclear installation.

There is no room for whatever liability without damage, even under the legal regime of objective liability, whereas damage is a necessary precondition for compensation. If as a result of a nuclear incident, a victim suffers damage, which cannot be qualified as “nuclear damage”, the same can be compensated under the legal regime of civil liability for nuclear damage.

From the viewpoint of the special competence under article 137 of SUNEА, the claims filed for nuclear damage, with the exception of the cases, when the Vienna Convention stipulates something else, are within the competence of the Bulgarian courts. They are actionable in Sofia City Court, as a court of first instance. Court proceedings are free of charge for Bulgarian citizens and as far as foreigners are concerned, one applies the principle of reciprocity.

Francisco Cruz and Santiago Ferrer unambiguously emphasize, that unlike liability due to guilt, at which it is necessary to ascertain that the misdemeanor is through the respondent’s fault, in the conditions of absolute (objective) liability, the cases and amounts of damage came into existence because of the sole reason, that the business activity of the respondent in a risky sector and the development of the relevant activity is hazardous²⁰.

By introducing objective liability, as far as the cases at which the operator under review can be exempt from liability (force majeure, gross negligence, or a result of action or inaction of the person to whom one has caused damage) have a very narrow field of application, one achieves process rapidity. The presence of nuclear damage as a result of a nuclear accident is sufficient.

The conditions, which should be fulfilled for establishing the operator’s guilt, are not detailed in SUNEА, but are exhaustively stipulated in article 2 of the ratified with a Bulgarian law Vienna Convention on the Civil Liability for Nuclear Damage. An operator is responsible for nuclear damage, for which one proves, that it has been caused a nuclear incident in his nuclear installation, or is associated with a nuclear material, coming from the installation, manufactured in it or going into it.

The issues, like liability for nuclear accidents, through the fault of the operator of another nuclear installation, as well as liability for nuclear

damage caused to a site with more than operator, are specific aspects of the legal regime of liability for nuclear damage in Bulgaria, which deserve to be reviewed and are possible areas of a reform.

The liability for nuclear accidents through the fault of the operator of another nuclear installation is envisaged in connection with the transportation of a nuclear material outside the site of the nuclear installation.

In article II (I) of the Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, one ascertains the possibility of the liability for a nuclear accident to be assumed by the operator of another nuclear installation in strict conformity with the explicit conditions of a written contract. At the lack of such express conditions, as well as in the cases when the operator of another nuclear installation has not taken possession and control of the nuclear material (that caused the damage), the operator of the nuclear installation, from which the relevant material comes or where the relevant material is manufactured, bears responsibility for the nuclear damage. In other words, the operating forwarder or the operator to whom nuclear fuel, radioactive products or waste or a nuclear material are delivered, is responsible for cases and amounts of nuclear damage provoked outside a nuclear installation. By dint of a written contract, the operating forwarder and the receiving operator agree on the stage of transportation, at which liability is transferred from one operator to another. At the lack of such contract, liability is transferred from the operating forwarder to the operating recipient, that becomes responsible, whenever accepts the commodity.

Carlton Stoiber pays attention to the issue of liability at the storage of nuclear materials during transportation. In his opinion, the safe keeping of nuclear materials during transportation is not assignment of liability for transportation, even if this safe keeping is associated with the nuclear equipment of third operator. If nuclear materials are sent to a person situated on the territory of a non-member country, then the operating forwarder remains responsible until the materials are not moved away by the transport vehicle through which they have arrived on the territory of such country. If nuclear materials are sent through a person based on the territory of a non-member country, to an operating recipient located on the territory of a member country, by the written consent of the operating recipient, then the operating recipient is responsible only

after the materials under review are unloaded from the transport vehicle through which they should leave the territory of the first country. As far as transport coming from and going to non-member countries is concerned, according to Stoiber the legal situation is more complex: the conventions on the matter of nuclear liability are applied only if the relevant general principles of private international law allow it. Private international law can also be applied, as governing law of a non-member country or it holds true for the law of the country of origin of the accident victims. This situation is a source of legal uncertainty and comprises an additional reason, due to which it is desirable for as many countries as possible to become parties to conventions on the matter of nuclear liability. The conventions on nuclear liability allow countries to make the transporting driver a responsible person, instead of the operating forwarder and/or a recipient on the condition of consent from the operator or operators, which will be substituted and the approval of the regulatory body or competent national institutions. If the transporting driver is held responsible, then he is regarded as a operator of one piece of nuclear equipment. In practice, one does not choose this option frequently. It is applicable to railway companies and other transporting contractors, which from time to time haul nuclear materials²¹.

The above-mentioned circumstances have a direct relationship to the organization of a nuclear-fuel cycle and more precisely, the delivery of fresh fuel for the work of reactors and respectively, spent (nuclear) fuel for subsequent processing and one must mention in this regard the treaty signed between the Government of the Republic of Bulgaria, the Government of the Russian Federation and the Cabinet of the Ministers of Ukraine in the area of the safe transport of nuclear materials between the Russian Federation and the Republic of Bulgaria also across the territory of Ukraine²².

The above-mentioned treaty complies with applied international contracts and the legislation of countries in the area of the safe transport of nuclear materials.

The issues, related to civil liability for nuclear damage, caused at the time of a nuclear incident, which arises during the transportation of special cargoes, are resolved between the countries in conformity with the Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage of 21 May 1963.

According to the treaty, the following legal entities bear responsibility for nuclear damage in the sequence determined in the convention:

- the Bulgarian operator – during the safe transport of special cargoes from the territory of the Republic of Bulgaria to the territory of the Russian Federation, until the moment of giving possession and control of the special cargo on the territory of the Russian Federation at the point, stipulated in the contract between the operators under review.
- the Russian operator – during the safe transport of special cargoes from the territory of the Russian Federation to the territory of the Republic of Bulgaria, until the moment of giving possession and control of the special cargo on the territory of the Republic of Bulgaria at the point, stipulated in the contract between the above-stated operators.

The elimination of consequences of an accident during the safe transport of special cargoes, including also at the moment of a nuclear incident and also the provision of security and connections in the area of the accident are realized by the concerned party on the territory of whose country the accident occurred. In case of an official request for the provision of assistance submitted by the concerned party, on the territory of the country on which the accident under review arose, the other countries should send their staff for elimination of the consequences of an accident in accordance with international obligations and the legislation of the their countries. The Russian or Bulgarian party, depending on the circumstance the operator of the country of whichever of the concerned parties bears responsibility under article 7, paragraph 2 of the treaty, assigns liability for nuclear damage, guarantees the refund by its operator of the expenses, associated with the elimination of the consequences of a nuclear incident (emergency-rescue and other urgent operations, performed at the occurrence of a nuclear accident and aimed at saving the life and protecting the health of people, a decrease in the amounts of material damage and a reduction in environmental pollution and also for the sake of localizing the area of the nuclear accident, termination of the effect of the hazardous factors, characterizing it). The above-stated expenditures are refunded within one month from the date of recognizing the financial requirements of the country, on whose territory an accident occurred, if the parties do not agree on something else. The disputable issues, which arise between the

parties concerned in connection with accidents, including also the issues about compensation upon nuclear damage, are solved by the parties through consultations and negotiations²³.

Civil liability at the time of safe nuclear transportation is a specific aspect of the legal regime of responsibility for nuclear damage in Bulgarian legislation. Transport plays an important role during a nuclear-fuel cycle and a legislator should demonstrate flexibility regarding the clear and uniform liability at the transportation of a nuclear material, in order not to have any doubt, who assumes insurance liability. At the same time, the process for the settlement of an insurance claim is slow and bureaucratic. A regime requires certificates of financial security, which should accompany a consignment and the limits of financial security are different in different countries.

The requirement for financial security is of considerable importance, in order to be guaranteed, that there are financial means for payment under eventual claims. According to Sebastian Reitsma, a manager at the Swiss pool for insurance of nuclear risks and a director at the directorate of nuclear energy in a Swiss reinsurance company, this requirement lies at the basis of the insurance principle of insurance interest, whenever the obligation of the nuclear installation operator to guarantee security becomes subject to insurance²⁴. Reistma associates the recommendations for an improvement in a national legislation regarding civil liability at nuclear transport with the provision of insurance for nuclear liability to third parties during transportation and more precisely, the assumption of liability by transport companies at the presence of an agreement with the relevant operator. In this case, an actuarial risk is much lower than that of a nuclear power plant operator.

In case of nuclear damage, engaging the liability of more than one operator, it is hard to distinguish the share of every operator. The discussion about this issue is of great importance to the site of “Kozlodui NPP”, where you will see the nuclear installations of two legal entities – “Kozlodui NPP” Single-member JSC, an operator operating the nuclear power station and State Enterprise “Radioactive Waste” (SE “RAW”) – authorized by the nation-state to manage radioactive waste during the utilization of nuclear power.

For the sake of the Vienna Convention, SUNEА stipulates the scope of the concept «a

nuclear installation», as: several nuclear plants of one and the same operator, situated on one and the same site²⁵.

Article 129, paragraph 1 of SUNEА envisages that the Council of Ministers of the Republic of Bulgaria determines the person, who under the Vienna Convention is an operator of the nuclear installation, as well as the type and the conditions of the financial security, covering the operator's liability for nuclear damage.

By means of a Council of Ministers' decision dated 13.11.2013, one designated SE "RAW", as an operator of two nuclear installations (one on the site of «Kozlodui» Nuclear Power Plant and one on the site of the Permanent Repository for RAW in Novi Khan). The above-stated decision stipulates the type and the conditions of the financial guarantee covering liability—«Public Liability of Legal Entities» Insurance. The managing director of the above-mentioned enterprise makes the choice of an insurer after conducted negotiations with insurance companies or with their mergers²⁶.

By dint of a Council of Ministers' decision, dated 15.01.2015, one designated «Kozlodui NPP» Single-member JSC, as an operator of a nuclear installation (nuclear power reactors and other pieces of equipment, situated on the site of the NPP in Kozlodui, with the exception of the facilities for the management of RAW on the same site, provided for maintenance to SE «RAW»). The above-stated decision specifies the type and the conditions of the financial guarantee, covering liability—«Public Liability of Legal Entities» Insurance, which is taken out annually from 2002 on with an insurer—«Bulgarian National Insurance Pool» Civil Corporation²⁷.

The operator of a nuclear installation is responsible for nuclear damage, if one proves, that it has been caused by a nuclear incident. Liability is absolute, but the economic sanction can be limited by the Installation State up to an amount not smaller than 5 million USD for every single nuclear accident. The US dollar in the convention is a unit of account, equivalent in terms of a value to its gold parity as of 29.04.1963, which means 35 USD for one troy ounce of pure gold²⁸.

The Bulgarian legislator establishes a maximal legal regime of operator's liability up to 96 mln BGN for every case of nuclear damage²⁹.

The operator under review is obliged to maintain insurance or other financial guarantee to the above-stated amount for the period of nuclear installation operation³⁰.

The determined in SUNEА amount of compensation coming to 96 mln BGN (more than 54 mln USD) does not contradict the established limitation in the convention of at least 5 million USD and supplements and develops article 5, paragraph 1 of it, as one limits operator's liability to an amount ten times more than the one stipulated in the convention. At the same time, article 132, paragraph 2 of the same law envisages for the operator to maintain insurance or a financial guarantee to this amount for the period of nuclear plant operation. In this way, the legislator binds the financial liability of an operator with the number of the nuclear installations operated by him and requires insurance or a financial guarantee for each of them.

It means, that for the site of „Kozlodui NPP”, each of the legal persons on this site, that operate the nuclear plant, respectively „Kozlodui NPP” Single-member JSC and SE „RAO” have the obligation to maintain insurance or other financial guarantee for nuclear damage, each to the amount of 96 million BGN. The accumulation of exposures from several insurance policies, at the occurrence of one and the same insurance event is a problem at nuclear insurance and mostly a problem of the victims how and against whom to make and file their claims.

Insurance in the nuclear industry is much more different than the insurance of other facilities. The complexity at the functioning of nuclear equipment and the amounts of damage, which can be caused, require specific insurance principles at nuclear insurance. One of the most important ones is the exclusion of subrogation. Subrogation allows insurers to exercise the rights of the operator, that has suffered a loss and to refund the coverage of the damage from the contractors and suppliers, which have worked on the site.

If there is only one operator on a nuclear site with regard to a nuclear installation, then he is responsible for the amounts and cases of damage resulting from a nuclear accident and liability is legally placed on him. However in the cases when the nuclear damage under review engages the liability of more than one operator and the share of each of them in the above-mentioned damage cannot be substantiatively differentiated, then these operators are jointly and severally liable for nuclear damage³¹.

It makes an impression on us, that the persons licensees under SUNEА, respectively «Kozlodui NPP» Single-member JSC and SE «RAW»

are stipulated as persons operating the nuclear installation under the Vienna Convention in the above-stated government decisions under article 129, paragraph 1. It is a common practice of the countries, which have joined the Convention, whereas exactly the licensee is the person responsible for the nuclear installation security. However, the Convention gives countries the power to designate also another legal person as a nuclear installation operator, which person is associated with the equipment, without the same being a licensee for the equipment operation. Under article I, item 1 (c) of the Vienna Convention „an operator in relation to a nuclear installation” means the person designated or recognized by the Installation State as an operator of that installation.

For the sake of the present research, it is expedient to review the definition of the concept „person” given in article I, item 1 (a) of the Convention: „Person means any individual, partnership, any private or public body whether corporate or not, any international organization, enjoying legal personality under the law of the Installation State and any State or any of its constituent sub-divisions”. In the countries, having several nuclear facilities, this formulation gives operators an opportunity to unite their financial capabilities with a view to provide jointly the cost for the coverage. This solution has been used in Germany and USA and it is applicable, whenever a financial guarantee different from insurance is used as liability coverage. Theoretically, there are also other financial means of covering the operator’s liability (for example, bank guarantees and capital securities), which may be evaluated from the viewpoint of security and reliability by regulatory bodies³².

Regarding the nuclear damage of the installations situated on one and the same site (for example, the site of Kozlodui NPP), but with different operators (“Kozlodui NPP” Single-

member JSC and SE „RAO”), under article II, item 3(a) of the Convention, it engages the liability of more than one operator and these operators involved shall, in so far as the damage attributable to each operator is not reasonably separable, be jointly and severally liable. In this case, there is a legal basis for the joint provision of the cost for the coverage or the provision of the coverage by the nation-state against the payment of the relevant fee by the operators.

The regime of civil liability for nuclear damage is a specific area of legal regulation. Nuclear liability is a protective measure against an eventual undesirable result and a way of risk management. Its basic function is to achieve and keep balance between the interests of affected persons after an occurred incident and the development of the nuclear industry. In order to be sufficiently efficient on an international level, it is necessary for the regime of civil liability to be successfully integrated on a national level, through techniques of national legal regulation of the risks associated with the utilization of nuclear energy.

The insurance of nuclear risks plays a special role during the interaction of international and internal law, because the regime of civil liability for nuclear damage is an international regime in terms of nuclear liability, introduced through conventions and the relevant national legislation.

In view of the above-stated circumstances, one comes to the conclusion, in Bulgarian legislation one establishes a legal framework of the regime of civil liability for nuclear damage, which depending on certain factors, provides a real behavioral model, by means of which legal entities react to normative legal acts. On the other hand, one has stipulated specific aspects concerning the regime of liability for cases and amounts of nuclear damage, which deserve the legislator’s attention and are possible areas of a reform.

References

- ¹ The Paris Convention on Third Party Liability in the field of Nuclear Energy of 29.07.1960 and the Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage of 21.05.1963 establish many full and almost identical regimes of civil liability for nuclear damage. The additional agreement, signed on 31.01.1963 in Brussels City has the goal to envisage additional compensation through national and international funds in the cases when the compensation by dint of the above-mentioned Paris Convention is not sufficient to cover all cases and amounts of damage. The Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage, which is based either on the above-stated

- Vienna Convention, or on the above-mentioned Paris Convention, or on a national legislation in strict conformity with the annex of a convention, envisages the same additional compensation through international public funds. The Unified Protocol of 16.11.1982 ascertains a connection between the above-mentioned Vienna Convention and Paris Convention with a view to spread the advantages of the one convention also over the members of the other convention.
- ² Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, ratified with a law of the National Assembly, passed on 27.07.1994 (promulgated in Official Gazette (OG), issue 64 dated 09.08.1994r) article 1, paragraph 1(a)
 - ³ Also there in article 1, paragraph 1(c)
 - ⁴ Stoiber, C., Baer, A., Pelzer, N., Tonhauser, W., Manuel de droit nucleaire, AIEA, Viene 2006, p.125
 - ⁵ Stoiber, C., Baer, A., Pelzer, N., Tonhauser, W., Manuel de droit nucleaire, AIEA, Viene 2006, p.126
 - ⁶ Reitsma, S. Insurance of Nuclear Risk. International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook, OECD, p.398-399, ISSN 978-92-64-99143-9
 - ⁷ Montjoie, M., 2011, Droit international et gestion des dechets radioactifs, Paris, L.G.D.J., Lextenso edition, p.129
 - ⁸ Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, ratified with a law of the National Assembly, passed on 27.07.1994 (promulgated in Official Gazette (OG), issue 64 dated 09.08.1994r) article VII, item 1
 - ⁹ Joint Protocol for the application of Vienna Convention and Paris Convention, ratified by the National Assembly with a law, passed on 27.07.1994, Promulgated in OG, issue 64 of year 1994. It has been in force for Bulgaria since 24.11.1994, please see article III
 - ¹⁰ Regulation on the terms and procedure for the exemption of small quantities of a nuclear material from the application of the Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, adopted by dint of a Council of Ministers' Decree № 201 dated 4.08.2004, promulgated in OG issue 72 dated 17.08.2004.
 - ¹¹ Constitution of the Republic of Bulgaria (promulgated in OG, issue 56 dated 13.07.1991, the latest amendment made on 18.12.2015.), please see article 18, paragraph 4
 - ¹² Safe Use of Nuclear Energy Act (promulgated in OG, issue 63 dated 28.06.2002, as its latest amendment was made on 20.02.2015)
 - ¹³ Safe Use of Nuclear Energy Act (promulgated in OG, issue 63 dated 28.06.2002, as its latest amendment was made on 20.02.2015), please read article 14, paragraph 1 and paragraph 3
 - ¹⁴ Safe Use of Nuclear Energy Act (promulgated in OG, issue 63 dated 28.06.2002, as its latest amendment was made on 20.02.2015), please read article 4, paragraph 1 and paragraph 2
 - ¹⁵ Also therein, article I (l)
 - ¹⁶ Also therein, article I (h)
 - ¹⁷ Also therein, article I (a)
 - ¹⁸ Also therein, article I (c)
 - ¹⁹ Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, ratified with a law of the National Assembly, passed on 27.07.1994 (promulgated in Official Gazette (OG), issue 64 dated 09.08.1994) article I (k)
 - ²⁰ Cruz, F. Ferrer, S. Revision critica del estatuto de responsabilidad civil por daños nucleares en Chile, Revista chilena de derecho, vol.40 no.1 Santiago abr.2013, ISSN 0718-3437
 - ²¹ Stoiber, C., Baer, A., Pelzer, N., Tonhauser, W., Manuel de droit nucleaire, AIEA, Viene 2006, p.132
 - ²² Treaty between the Government of the Republic of Bulgaria, the Government of the Russian Federation and the Cabinet of the Ministers of Ukraine in the area of the safe transport of nuclear materials between the Russian Federation and the Republic of Bulgaria and across the territory of Ukraine (promulgated in OG, issue 83 dated 16.10.2006)
 - ²³ Treaty between the Government of the Republic of Bulgaria, the Government of the Russian Federation and the Cabinet of the Ministers of Ukraine in the area of the safe transport of nuclear materials between the Russian Federation and the Republic of Bulgaria and across the territory of Ukraine (promulgated in OG, issue 83 dated 16.10.2006), please read article 7 and article 8
 - ²⁴ Reitsma, S. Insurance of Nuclear Risk. International Nuclear Law: History, Evolution and Outlook, OECD, p.397 ISSN 978-92-64-99143-9

- ²⁵ Safe Use of Nuclear Energy Act (promulgated in OG, issue 63 dated 28.06.2002r, the latest amendment made on 20.02.2015), please read article 128
- ²⁶ Please, see the official announcement of the Council of Ministers dated 13.11.2013 on <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0228&n=5344&g=>
- ²⁷ Please, see the official announcement of the Council of Ministers dated 15.04.2015 on <http://www.government.bg/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0228&n=6903&g=>
- ²⁸ On these legal grounds in article 132, paragraph 1 of the Safe Use of Nuclear Energy Act (promulgated in OG, issue 63 dated 28.06.2002), the operator's liability for damage caused by every nuclear accident is limited to 96 mln BGN and is a bit more than the limit required by the Convention.
- ²⁹ Safe Use of Nuclear Energy Act (promulgated in OG, issue 63 dated 28.06.2002r, the latest amendment made on 20.02.2015), please read article 132, paragraph 1
- ³⁰ Also therein, article 132, paragraph 2
- ³¹ Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, ratified with a law of the National Assembly, passed on 27.07.1994 (promulgated in Official Gazette (OG), issue 64 dated 09.08.1994) article II, item 3(a)
- ³² Stoiber, C., Baer, A., Pelzer, N., Tonhauser, W., Manuel de droit nucleaire, AIEA, Viene 2006, p. 129.

Anotācija

Raksts vēlīts kodolenerģijas izmantošanas tiesiskā režīma un civiltiesiskās atbildības jautājumiem kodolpostījumu gadījumā. Vēsturiski analizēti civiltiesiskās atbildības par kodolkaitējumu starptautiskie noteikumi, kā arī izskatītas Vīnes konvencijas par civilatbildību kodolkaitējuma gadījumā un Parīzes konvencijas par trešās puses atbildību saistībā ar kodolenerģiju, piemērošanas iespējas nacionālajā līmenī. Analizēti kādi atbildības veidi un atbildības režīms būtu efektīvi iedzīvotāju aizsardzībai pret kodolkaitējumu

Secināts, ka efektīva varētu būt kodolmateriālu pārvadāšanas apdrošināšana, kas jāveic specializētiem transportēšanas uzņēmumiem, jo šādā veidā apdrošinātājs uzņemas atbildību par iespējamo kaitējumu. Uzsvērtā valsts atbildība par kodolkaitējumu, jo Saskaņā ar Bulgārijas tiesisko regulējumu, valdība nosaka personu, kura atbilstoši Vīnes konvencijai ir kodoliekārtas operators, kā arī valdība nosaka finanšu garantijas veidu un noteikumus. Piedāvāts pilnveidot atbildību gadījumos, ja vienā vietā atrodas vairāku operatoru iekārtas.

Аннотация

В статье автор даёт анализ правового режима гражданской ответственности относительно ядерного ущерба при использовании ядерной энергии в Болгарии. В историческом плане рассмотрен международный режим гражданской ответственности за ядерный ущерб, а также возможные варианты по применению Венской и Парижской конвенций о гражданской ответственности на национальном уровне. Анализируется болгарский законодательный путь в сфере защиты граждан от ядерного ущерба, элементы и характеристики режима ответственности.

Предоставление страховки ядерной ответственности третьей стороне во время транспортировки ядерного материала, а именно, специализированным транспортным компаниям, повысит финансовую безопасность и страховую ответственность. Согласно болгарскому законодательству, Совет Министров определяет лицо, которое, по смыслу Венской конвенции, является оператором ядерной установки, как и вид и условия финансовой гарантии.

С этой точки зрения автор предлагает реформы в финансовом обеспечении для покрытия гражданской ответственности за ядерный ущерб установок, расположенных на одной и той же площадке, но с разными операторами. Предложение о солидарной ответственности в тех случаях, когда доля каждого оператора не может быть обоснованно ограничена, является возможностью повышения конкурентоспособности в атомной индустрии.

ACTIVE LEGAL CAPACITY IN CIVIL LAW*

*Candidate of science Marzhan Myrzakhanova,
Professor, Sh. Ualikhanov Kokshetau State University, Kazakhstan*

*Yerlan Myrzakhanov,
Senior Lecturer, Sh. Ualikhanov Kokshetau State University, Kazakhstan*

Introduction

Expertise – an independent legal institute, covering the concept of the expert as a natural person engaged in the process of research and expert examination of the concept of action as an expert, and expert opinion is a separate kind of evidence in court cases. The conclusion of experts – the result of their activities in a court case.

Expertise – research of objects, are carried out on the basis of the decision, in order to address issues arising in the process of investigation and consideration of criminal or civil proceedings. Conducting forensic medical examination identified a number of specific articles of the Criminal, Criminal Procedure, Civil, Civil Procedure Code. Forensic medical examination called the use of medical and biological knowledge to resolve issues that arise in the practice of bodies of inquiry, investigation and trial on the basis of the general provisions of laws and codes. With respect to the judicial examination developed and put into operation all-union instructions, rules and guidelines on the production of forensic medical examination, approved by the Ministry of Health (Order N 694 of July 21, 1978).

Below we will look at the role of the forensic psychiatric examination, as one of the components of forensic medical examination in civil proceedings.

Article 17 part 2 of the Civil Code of Kazakhstan defines ability to act as “the ability of citizens by their actions acquire and exercise civil rights, to create for himself civic duties and perform them”¹.

The most significant elements of the content of citizens’ capacity is the ability of independent making deals (transaction ability) and the ability to carry an independent financial liability (tort ability). Civil Code as an element of citizen capacity allocated as an opportunity to engage in intelligent citizen (Article 22 of Part 3 of the Civil Code) and business activities (Art. 22,

Part 1 of the Civil Code). The peculiarity of the business activities by citizens is the need of the state registration of the citizen as an individual entrepreneur, on the one hand, and the law establishing rules on insolvency (bankruptcy) of an individual entrepreneur, on the other (Art. 22, Part 4 of the Civil Code). Isolation of the individual elements of capacity has no practical significance. The theoretical value of such categories as the ability of the transaction, the ability of the tort, the right to individual entrepreneurship is associated with a separate analysis of the issues making deals and responsibilities. Crushing capacity at the individual from committing any action is not justified. In contrast, for example, capacity, capacity is related to the commission of a national voluntary action, which implies the achievement of a certain level of mental maturity. Article 17 of the Constitution as a criterion for the possibility of achieving a citizen’s own actions to acquire for themselves the rights and obligations provided age². Full capacity is recognized for by the citizens, that is, less than 18 years of age. Allows two exceptions to this rule: the full legal capacity may be a citizen and under 18 years of age in the case, first, the marriage a person under 18 years of age, if he is in the manner prescribed by law the age of consent was lowered, water Secondly, emancipation (art. 27 of the Civil Code).

Emancipation – the announcement of a minor who has reached 16 years if he works under an employment contract or with the consent of the parents involved in business activities, fully capable. These actions are proof enough that the minor is able to make their own decisions on

* Study material presented at the International scientific – practical conference “SOCIETY. PERSON. SECURITY. 2016. SECURITY AND LAW AND ORDER IN GEOPOLITICAL RISKS TERMS”. Conference was organized by *Baltic International Academy* and *Society for Baltic Security* in Riga on April 22, 2016

property and other civil law matters that is, reached a level of maturity, usually intrudes upon reaching adulthood. Emancipation takes place by decision of the guardianship authority if there is consent of both parents and the court if the parents or one of them does not agree to it. The goal of emancipation is to give minors a full civil and legal status. It should be borne in mind that the individual rights and obligations arise only after a certain age, such as the right to acquire firearms. In accordance with Article 40 paragraph 25 of the Resolution of the Plenum of the Supreme Court dated 29 September 1994 (as amended on January 17, 1997) emancipated minor has the full civil rights and obligations (including yourself liable for the obligations arising from the infliction of harm), except for those rights and obligations for the acquisition of which Article 22 of Part 1 of set age limit.

Of course, you cannot just give everyone a minor amount of civil capacity, without giving him the opportunity to gradually get used to commit self-willed actions. The law provides for certain age stages, with the onset of which is minor given the broader elements of capacity. This is manifested in two major areas of capacity: the possibility of transactions and property self-responsibility.

Minors under 14 years of age (juvenile), as a general rule are incapacitated; all transactions on their behalf commit only their parents, adoptive parents or guardians. However, fourteen years – sufficiently long period for the establishment of a juvenile mentality, his intellectual maturity. It is hardly possible to compare the level of awareness of the actions committed by a year-old child and a teenager of thirteen. Therefore, the law provided for the possibility of making certain transactions minors. From 6 to 14 years – the first age interval with which the law binds a certain stage of maturity. In this age of juvenile has a right to make small everyday transactions; transactions aimed at obtaining gratuitous benefits that do not require notarization or state registration; transactions for the disposition of funds provided by the legal representative or with the consent of a third party for a specific purpose or for free disposal (paragraph 1.2 Art. 23 of the Civil Code).

Juvenile, despite having the possibility of undertaking certain transactions are not self-responsibility, being incapacitated. The responsibility for their actions, including the transactions that they have the right to make their own, are their parents, adoptive parents or guardians in full, they're also responsible for the

harm caused to minors. In general, although the article of the Civil Code and is called “capacity of minors,” the citizens who have not attained 14 years of age, are incompetent. Providing them with the possibility of a law of individual transactions are strictly exhaustive and are an exception to the general rule. In addition, it is impossible to talk about the person of legal capacity, if it does not bear sole responsibility for their actions.

With the achievement of 14 years of age the minor shall have the right to make any transactions on their own, subject to the written consent of his legal representatives. Consent may be obtained as to the transaction, and be held already written approval of the transaction. Minors under the age of fourteen to eighteen years of age may independently and without the consent of the legal representatives, in addition to the transactions made by minors, dispose of their own earnings, scholarships or other income; to exercise the rights of the author of works of science, literature or art, invention, or other legally protected result of their intellectual activity; in accordance with the law to make deposits in credit institutions and dispose of them, and on reaching the age of 16 to be members of cooperatives (Art. 22 of the Civil Code). The right to commit these transactions means empowering minors certain amount of capacity that allows us to speak about their partial legal capacity. This is also confirmed by the laying on of independent property responsibility of juvenile prisoners of transactions, as well as for injury. Partial capacity allows minors to assess their level of maturity in more detail, ready for independent participation in civil turnover. The most essential element of a minor part of capacity is the right to dispose own earnings, scholarships and other income. In this case, the minor works in its sole discretion and uses equipment purchased them yourself. This brings the maximum position of underage and fully capable person.

However, it is possible that when a minor is unwise spending earnings. In this case, the legal representative or guardianship authority has the right to intervene and ask the court to limit or deprive the juvenile's right to dispose of earnings or scholarships. For example, the salary minor spends on the purchase of CDs with recordings of his favorite songs, leaving nothing for other purposes. In contrast, smart spending, justified their investments allow parents to put before the guardianship authorities the issue of early vesting of the minor, if provided for in the law conditions, full legal capacity – emancipation.

With the achievement of 18 years, as well as in the previous case, there is a capacity of citizens in full. On the content of a capacity not affect age-related factors, but a citizen's ability to deliberate willful action may be impaired due to illness or abuse alcohol or drugs. In the presence of these manifestations is necessary to protect the property interests of the citizen, or the interests of his family. This goal is the recognition of a citizen as incapable and restricting legal capacity, abusing alcohol or narcotic substances³.

Limited capacity and incapacity – the legal aspects

The capacity of the citizen is the most important element of his legal status. No one may be restricted in legal capacity or deprived thereof except in the cases and in the manner prescribed by law. The Act provides (as applicable), the recognition of a citizen as incapable (Art. 27 of the Civil Code) or restriction deemed incapable or incompetent by a court in the manner of special proceedings (art. 302 CCP). Incapacity of the citizen can be recognized, which is due to a mental disorder may not understand the significance of his actions or control them.

In this case, the citizen has no right to make any sort of transactions, including smaller domestic, on behalf of all transaction commits his guardian (p.1 art.302 CPC).

Of limited dispositive capacity citizen can be recognized that as a result of abuse of alcohol or drugs puts his family in a difficult financial situation.

A limitation of capacity installed monitoring by a specially appointed person – the trustee – over transactions, including the receipt of wages and other income and dispose of them, a citizen, and the court limited in capacity. In contrast to the recognition of the person incapacitated, by limiting the capacity citizen has the right to carry out all transactions, provided that the consent of the trustee. Only one category of transactions, he is entitled to do, without asking permission, – small everyday transactions. The list of grounds for limiting legal capacity of citizens in the law comprehensive, however, experience has shown the need to introduce additional grounds, in particular, to put in a difficult financial situation the family can and gambling and risky conduct of business and unintelligent collecting etc. At the same time, limit the citizens on such grounds cannot be capacity.

The nationals, which are recognized by the court as incapable placed under guardianship, of limited competence – guardianship (Article 302 Part 1 of the CPC)⁴.

To protect the rights and interests of incapable or partially capable citizens, the law introduced the institute of the guardianship and custody (Art. 1 Chapter 15 of the Law on Marriage and Family of the RK). Guardianship is established over minors, and also over citizens recognized as incapable. Guardianship – over minors aged from 14 to 18 years old and citizens, limited in capacity as a result of abuse of alcohol or narcotics. Guardians and caregivers only adult capable citizens may be appointed. As legitimate representatives of the ward, trustees and guardians have the right to dispose of the income of a citizen of the ward them yourself, if these costs are aimed at the content of the ward. In all other cases, custodians are required to obtain prior permission of the guardianship authorities, especially for transactions involving a decrease in property of the ward: the alienation of property, renting it for rent, pledge, gratuitous use, etc.

If the ward has a real and valuable movable property, which requires special care and management, guardianship authorities can determine the control and conclude with him a contract of trust management of such property (art. 925 of the Civil Code).

Guardianship can be installed not only on the part of citizens and limited competence, but also on the capable persons, who for health reasons cannot independently exercise and protect their rights and duties, for example, on the visually impaired. This form of guardianship is called patronage⁵.

The trustee of an adult capable citizen appointed by the guardianship and guardianship with the consent of an adult, and carries out its functions on the basis of an agency contract or of the Trust Deed. The contract is a trustee of a person over who established patronage.

Since the limitation of capacity and recognized the person completely incapacitated affects the property rights and an interest of the individual, the law provides that the right to the initiation of proceedings has a limited number of individuals and organizations. The case can be instituted at the request of family members, trade unions and other public organizations, the public prosecutor, the guardianship authority, a psychiatric hospital (n. 8, Art. 129, paragraph 2, Art. 221 CCP). In a statement on the recognition of citizen partially

capable outlines circumstances indicating that the person is abusing alcohol or drugs and thereby puts the family in a difficult financial situation. In a statement on the deprivation of legal capacity set out the circumstances testifying about the mental disorder as a result of which a person cannot understand the significance of his actions or control them (Art. 26 CPC). In addition to the applicants, the exciting thing is to participate in the case of recognition of a person as incapable or partially capable involved "persons concerned". Among them, first of all, are those concerning the legal status of which a criminal case. These individuals are in direct material and legal interest, since the decision on the case directly affects their legal position.

The law obliges to consider cases on restriction of legal capacity with the obligatory participation of persons with respect to whom these cases are brought (Art. 1, Art. 27 CPC). A person against whom a criminal case of incapacity, are involved in the case as "interested person" if it is possible for the state of his health (Art. 2, Art. 926 CCP). The Prosecutor must be involved in the case and to give an opinion, even if it is not to prosecute. Be sure to participate in the case and the guardianship authorities, due to the exercise of public functions for citizens' rights and interest's protection (Art. 302 CPC).

Application for recognition of a person partially capable or incapacitated submitted to the court at the place of residence of that person, and if it is placed in a psychiatric hospital - then the location of the medical institution (st.302 GIC). Preparing the case of recognition of a person partially incapable mainly consists in the taking of evidence from persons involved in the case. The Court must identify the witnesses to give evidence about the behavior of a person against whom a criminal case. It is necessary to attach to the case the acts of police officials, decision-governmental organizations and other documents. Training on recognition of cases of incapacity is an expert examination to determine his mental state. In preparation for the case when sufficient evidence of mental illness or dementia judge appoints citizen to determine his mental state forensic psychiatric examination. Appointment of the examination on the recognition of the person incapacitated case necessarily. The absence in the act of judicial-psychiatric examination is considered in the jurisprudence of both absolute grounds for annulment. If the person against whom a criminal case has evaded the examination, the

court in the hearing with the participation of the prosecutor and the psychiatrist may issue a ruling on its forced direction of the forensic psychiatric examination (art. 335 CCP), that is the question of forced direction of the examination is not it can be solved by a single judge.

The case of the recognition of the citizen court considers partially capable with the obligatory participation of the citizen, as well as the prosecutor and a representative of the guardianship and trusteeship body.

In cases where the citizen, against whom a criminal case, willfully refuses to appear in court, refuses to accept the summons, etc., the court may consider the case in his absence, given that according to Art. 133 Code of Civil Procedure "refusal to accept the agenda is not an obstacle to the consideration of the case". During the trial, the court determines whether the citizen is really abusing alcohol or drugs, whether he puts the family in a difficult financial situation.

The case of the deprivation of legal capacity the court considers the mandatory participation of the prosecutor and a representative of the guardianship and trusteeship body. A citizen of that incapacity recognition treated matter is called in the trial, if it is possible for the state of his health (art. 302 CPC). The law does not provide for a mandatory call to trial expert psychiatrist. However, in cases where the court there is reason to doubt the validity of the conclusion of the forensic psychiatric examination, especially in cases where the person against whom a criminal case of incapacity, for health reasons can testify, and called to court, participation in the hearing must be an expert. The Court examines all the material available in the case; hear the conclusion of the prosecutor and the court makes a decision. Disposition of the recognition of a person partially capable or incapacitated may be appealed on a common basis in cassation lodged by the prosecutor.

Deprivation of legal capacity is a separate category of special proceeding cases. Since the recognition of the person incapacitated or limited legal capacity is not indefinite, as the mentally ill, recognized incapacitated, can recover, and who abuses alcohol or drugs, change their behavior, there is a need to restore the legal status of the citizen. Recognition of a capable person, previously recognized as incapable or partially capable, carried out in a separate process at the request of interested parties, under consideration by the general rules of procedure. The application

is submitted by the rules of jurisdiction established by Art. 302 Code of Civil Procedure (by place of residence of a citizen, and if he was placed in a psychiatric hospital – at the location of the institution). Thus, applications for recognition of a person capable not necessarily consider the court that rendered the decision on recognition of a person as incapable or partially capable. The case is considered with the obligatory participation of a prosecutor and a representative of the guardianship and trusteeship body.

The law provides that the recognition of legal capacity of a citizen may, if the grounds on which the citizen was declared incapable, have ceased to exist (Art. 27 of the Civil Code). The case can be instituted at the request of the trustee, as well as individuals and public bodies listed in Art. 302 Code of Civil Procedure. The most common question about recognition citizen capable pose psychiatric hospitals. Having an application to production, the court in the manner of preparing the case for trial must reclaim and to file a copy of the decision by which a citizen has in his time, recognized as incapacitated. Appointment of judicial-psychiatric examination when deciding on the legal capacity necessary. in this case, the examination shall be assigned by the general rules of a court decision (ch.3.st. 27 law SFEA). Participation of the person against whom a criminal case on the recognition of his legal capacity is particularly desirable.

Having established that a person who has been declared incapacitated, recovered or his health has been a significant improvement,

with the result that the citizen understands the significance of his actions and could control them, the court shall decide on the recognition of a person capable. On the basis of a court decision canceled installed on citizen guardianship (Art. 22 part 2 CPC). The case of the recognition of a person incapable can be initiated if a citizen, recognized by a court decision partially capable, stopped abusing alcohol or drugs. The initiation of proceedings to abolish capacity restrictions possible in the case when, acknowledged limited person capable family ceased to exist (divorce, death, family separation, etc.) and, therefore, no longer the duty of that person to provide funds for its maintenance.

Conclusion

Application for recognition of incapacity may be filed by a citizen, his guardian, as well as government entities and organizations listed in Article. 302 part 1 CPC. During the preparation of the case to the trial court collects materials testifying that partially capable really stopped abusing alcohol and drugs. The case is considered by the general rules of civil proceedings to challenge all interested persons. If these circumstances are confirmed by the statement of case materials the court shall decide on the abolition of restrictions citizen capacity and recognition of its legal capacity. On the basis of a court decision established over the citizen trusteeship canceled (Art. 2, Art. 22 CPC)⁶.

References

- ¹ The Civil Code of the Republic of Kazakhstan dated December 27, 1994.
- ² The Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1995.
- ³ Civil law. Textbook. Part 1 / Ed. Sergeev A.P. – M.: “Prospect”, 1997, 600 p.
- ⁴ Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (rev. And ext.) On July 11, 1999, №411-1.
- ⁵ Preparation investigator materials for forensic psychiatric examination: a practical guide. 5th edition. Moscow, 2010.
- ⁶ Forensic psychiatry. Textbook. / Ed. prof. Shostakovich B.V. – M.: “Mirror”, 1997, 385 p.

Anotācija

Raksts veltīts fizisko personu rīcībspējas īpatnību izpētei Kazahstānas Republikas civiltiesībās. Autori analizē rīcībspējas saturu un pazīmes, norādot, ka rīcībspēja rada gan tiesības, gan arī pienākumu atbildēt par radīto kaitējumu. Rakstā īpaši akcentēti nepilngadīgu personu rīcībspējas

aspekti. Secināts, ka rīcībspēja ir neatņemama cilvēktiesību sastāvdaļa, kuras ierobežošana var notikt tikai īpašā, likumā noteiktā kārtībā.

Аннотация

Целью работы является рассмотрение дееспособности граждан (физических лиц). Задачи работы – рассмотреть понятие и сущность гражданской дееспособности; дать понятие правосубъектности; изучить разновидности дееспособности; изучить основные положения о дееспособности в гражданском законодательстве Республики Казахстан.

Обладать дееспособностью – значит иметь способность лично (через представителя) совершать различные юридические действия: заключать договоры, выдавать доверенности и т. п., а также отвечать за причиненный имущественный вред (повреждение или уничтожение чужого имущества, повреждение здоровья и т. п.), за неисполнение договорных и иных обязанностей.

Эмансипация – объявление несовершеннолетнего, достигшего 16 лет, если он работает по трудовому договору либо с согласия родителей занимается предпринимательской деятельностью, полностью дееспособным. Указанные действия служат достаточным доказательством того, что несовершеннолетний в состоянии самостоятельно принимать решения по имущественным и иным гражданско-правовым вопросам, т. е. достиг уровня зрелости, обычно наступающего по достижении совершеннолетия.

Scientific-Theoretical Journal of the Baltic International Academy
Administrative and Criminal Justice
Submission of Manuscripts
Instructions for Authors

1. Papers that are submitted for publication to the scientific-theoretical journal *Administrative and Criminal Justice* **must be problem-oriented and must contain an element of scientific research or scientific creativity.** Papers must address problematic issues in legal issues. They also should represent scientific novelty. Papers must be **original**, namely, they could not be previously published or be under review at any other scientific journal. Papers are blindly peer reviewed. Reviewers are asked to comment on correspondence between the content of the paper and the researched subject as well as scientific quality and novelty of the paper. If a paper is submitted by a student, it must be accompanied by comments of the student's scientific advisor.

2. The Journal accepts papers in the following languages – Latvian, English, German or Russian.

3. The length of a submitted paper must be between 20,000 and 40,000 characters including spaces. It must be written in Times New Roman and must be saved as a *Microsoft Word* document. The page size must be A4. Page margins must be as follows: the left margin must be 2,5cm, right margin 2cm, top and bottom margins 2cm each. All text must be single spaced. Paragraph indent (*Tab*) must be 1,27cm. Authors must use a single space between words and after punctuation marks, the exception being quotation marks and parentheses which do not require single spacing.

4. A submitted paper must contain:

- **The paper title**, written in Times New Roman 14 points, Caps Lock, **Bold**, Centered, must be translated into the languages in which the abstracts were written.

- **Information about the author/s:**

- a) The scientific, academic or professional degree must be written in Times New Roman 12 points, *Italic*, aligned to the left margin of the page.

- b) The author's first name and surname must be written in Times New Roman 12 points, *Italic*, **Bold**, aligned to the left margin of the page.

- c) The author's affiliation and academic/professional post, the higher education institution and academic/professional program in which a student is enrolled must be written in Times New Roman 12 points, *Italic*, aligned to the left margin of the page.

- **The body of the paper.** The introduction of a submitted paper must contain information on the following issues: topicality of the researched legal issue, aim, objectives as well as research methods. Sections of the paper should contain clear and logical paper outline, based on arguments. The conclusion section should clearly state the main research results, conclusions and suggestions/proposals. The font size of sections must be 12 points, Regular, Justify.

Section titles, if at all, must be written in font size 12 points, **Bold**, Centered.

If any part of a submitted paper needs an emphasis, it should be delivered by using **Bold** or *Italic*.

All figures, tables and other non-textual objects must be placed into *TextBox*. They must be enumerated and entitled with the font size 12 points, *Italic*, **Bold**. Published tables, figures and diagrams should be designed in such a way that the white and black version can differentiate between columns, sectors and lines, thus, facilitating readers' comprehension of the presented information.

Any two sections of a submitted paper must be separated by one row space.

- **References** must be enumerated automatically and must be placed at the end of the body of the paper. They must be written in Times New Roman 10 points, Regular, Justify below the *References* title, using 10 points, **Bold**, centered.

- **Abstracts** must be written in two languages different from the language of a submitted paper. Abstracts must contain the aim of the paper, research question/s, research novelty and main conclusions. Abstracts must be 1000 characters in length, including spaces. They must be written in Times New Roman 10 points, Regular, Justify below the **Abstract** title (in a relevant language) – 10 points, **Bold**, centered.

5. Papers must be submitted either electronically to justicija@bsa.edu.lv or in person to the editor's office, Room 216, 1 Lomonosova st, Rīga, Latvia. The author must include his/her contact information, which should be either a telephone number or e-mail address.